

Szám: 3236
Tartalom: Magyarországi
Könyvtár: Budapesti Könyvtár

Lelt. napló: a Lsz.: 3236
csoport: szám.

REZLER GYULA

A magyar
NAGYIPARI
munkásság

KIALAKULÁSA

1867-1914

Rekord kiadás

2011

Hiányt pótol
RÉZLER GYULA új könyve:

A magyar nagyipari munkásság kialakulása

Bevezetésében a magyar nagyipari munkásságot létrehozó hazai gyáripár megindulását mutatja be, egyben rávilágít azokra a tényezőkre, melyek megakadályozták a XIX. század elejéig gyáripárunk kifejlődését. A következőkben a gyáripár fellendülésével párhuzamosan szinte évek alatt kinövő munkásosztály keletkezését tárgyalja s a magyar társadalomnak azokat a részeit, melyek az új osztály tagjait szolgáltatták, majd az új osztályon belül előálló rétegződéseket. Talán legérdekesebb része a könyvnek az, mely a magyar munkásság lelkiiségének létrejövésével foglalkozik a munkásság egykorú megnyilvánulásai alapján. Az első évek szervezeti mozgalmának tárgyalása után ismét társadalompolitikai rész következik:

A századvég nagy röpiratirodalmának tükrében megmutatkozik, hogy a magyar társadalom egyes részei hogyan fogadták a körükben megjelenő új osztályt és hogy a munkásság miképpen foglalt állást ezekkel szemben.

V. / 4246

KOLOZSVÁRI-SZEGEDI ÉRTEKEZÉSEK
a magyar művelődéstörténelem köréből.
37. szám.

RÉZLER GYULA

A magyar nagyipari munkásság kialakulása 1867-1914

1 9 3 8.

A m. kir. Ferenc József Tudományegyetem bölcsészeti-,
nyelv- és történettudományi karához Szegeden benyújtott

Doktori értekezés.

Bíró: Dr. Erdélyi László egyet. ny. r. tanár.

Társbíró: Dr. Főgel József egyet. ny. r. tanár.

Életrajz.

1911. május 31-én születtem Miskolcon. A budapesti V. ker. Berzsényi Dániel reálgimnáziumban érettségiztem 1929. jun. 1-én jeles eredménnyel. Az 1929. évi orsz. tanulmányi versenyeken földrajzból első helyen győztem. A Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karán a történelem- és földrajz. szakot hallgattam. A két szakból 1935 ben tanári diplomát szereztem, pedagógiai vizsgám eredménye: dicséretes—dicséretes.

VB 23966

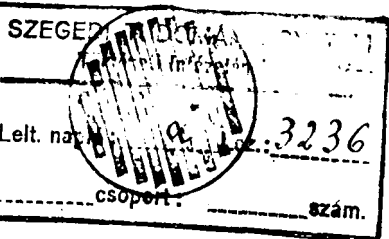

**A magyar
nagyipari munkásság
kialakulása
1867—1914**

Írta:

Rézler Gyula

R e k o r d K ö n y v k i a d ó

XB 142 122

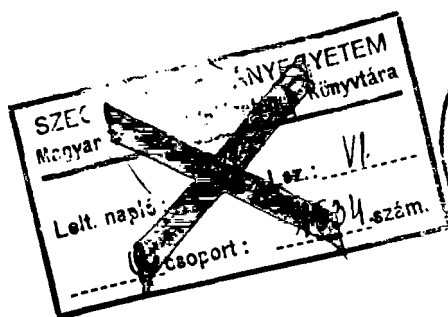
SZTE Egyetemi Könyvtár

J000850098

Copyright by Rekord Könyvkiadó

Budapest, 1938

Pápai Ernő műintézete Budapest.

1961. V. 8. 23966

ELŐSZÓ.

Örömmel és szeretettel ajánlom ezt a kitűnő könyvet az olvasó figyelmébe.

Örömmel, mert végre — valódi történeti perspektívában, minden indulati vagy érdekeltségi elfogultság nélkül — íródott egy könyv a legfontosabb magyar problémák egyikéről, a kapitalizmus korának magyar munkásosztályáról és annak történeti kialakulásáról. Minden, amit eddig erről a kérdésről írtak — (még a legjobb szándékú tollak is) —, propagandát, vagy ellenpropagandát szolgált, vagy nagyon is apró részletet tárgyalt. Rézler Gyula könyve az első igazán átfogó, módszeres és elfogulatlan könyv, a magyar munkásosztály történeti sorsának alakulásáról.

Es ezért köszöntöm, ajánlom szeretettel is ezt a művet, mert nagyon szeretni való a mi fiatal kutató-nemzedékünkben a tárgyla-gosságnak az a szenvedélye, ami Rézler Gyula könyvéből is sugárzik.

Ma, amikor annyi a felületesen robbanó indulat elfogultsága, jól esik látni, hogy fiatal szellemiségünk a szenvedély mély komolyságá-val, tárgyilagosan keresi a legforróbb problémák magját és megvetve a perc tendenciáit a megértetés, a megismertetés eszközeivel próbálja az agyak kódját oszlatni és ezzel magyar közösségünk nagyobb távlatú javát szolgálni.

Ez a könyv is bizonyára sok homályt oszlat, sok tévedést korri-gál és sok elfogultságot megold majd. Azok a hűvösen fölényes feje-zetek, amelyek élénk tárják a magyarországi gyáripari vállalkozásnak

és ezzel együtt az ipari munkásság társadalmi kategóriájának kialakulását, aztán ennek a kategóriának osztálytudatra ébredését, magatartását a társadalom többi részével szemben, de főleg a társadalom többi rétegeinek magatartását a munkásosztállyal szemben, sok mindent megmagyaráznak majd és megértetik, hogy miért kellett szinte szükség-szerűen úgy alakulnia a magyarországi munkáskérdésnek, — mint ahogy alakult. De ebből a megértésből, — anélkül, hogy a könyv egy szóval is utalna rá — kibontakozik az útmutatás is, legalább annyiban, hogy követelően érezzük magunkban: egészen más munkáspolitikát kell csinálnunk, mint a múltban, ha azt akarjuk, hogy a nemzettestnek ez a rendkívül értékes, — mert öntudatos és igényes — része, az ipari munkásság, ne érezze magát szemben idegennek a nemzettest többi részét.

Rézler Gyula könyve — ez a tiszta, világos módszerességű, tárgyilagos és — ismétlem — történelmi horizontú könyv, kétségtelenül elősegíti majd a közgondolkodásnak ilyen irányban való — oly kíváncsós — kialakulását.

Budapest, 1937 november hó.

NÉMETH IMRE.

BEVEZETÉS.

A MAGYAR KORAI KAPITALIZMUS VÁZLATA KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A NAGYIPAR FEJLŐDÉSÉRE.

Az emberi társadalom cselekvő erői nemcsak a körülöttünk elterülő természetet változtatják meg, hanem ugyanakkor visszahatnak magára a társadalomra is, amelyből kiindultak. Hegel, mikor a „dolog” fejlődéséről beszél, azt mondja, hogy a „dolog” először önmagában létezik, aztán a „dolog” kilép önmagából, majd visszatér önmagába és megtermékenyíti önmagát. E filozófiai megfontolást a társadalom fejlődésének a megmagyarázására is vonatkoztathatjuk. Először a társadalom önmagában létezik, azután bizonyos irányú tevékenysége révén kilép önmagából, azonban e tevékenysége visszahat a társadalomra, melyből kiindult és fejleszti azt.

A társadalom különböző irányú megnyilvánulásai között leg-erősebbnek talán azokat a tevékenységeket tarthatjuk, melyek a társadalom önfenntartását szolgálják. Természetes, hogy ezek a legintenzívebb tevékenységek éreztetik leginkább a visszahatásukat is. A társadalom önfenntartó tevékenységeinek cselekvő síkja a gazdasági élet. Ha a gazdasági élet egyes ágaiban: a kereskedelemben, földművelésben, vagy az iparban bizonyos változás áll elő, akkor ezek a változások visszahatnak a társadalom arra a részére, melynek a területén a változás történt. A változás nem egyforma. Függ a termelési ágnál bekövetkezett változás mértékétől, mely az ott helyet foglaló egyedeket különféleképpen érinti, aszerint, hogy milyen helyzetben találta őket a változás. Azonban a hatás nem korlátozódik csak arra a termelési ágra és az ott foglalkozást nyert egyedekre, hanem aszerint, hogy ennek a résznek milyen fontos-

sága van az egész társadalomra nézve, hullámgyűrűszerűen érinti a változást szenvedett résztől közelebb, majd távolabb elhelyezkedetteket. Egyes termelési főágakban bekövetkezett átalakítóan ható változások az egész társadalom összetételét megváltoztathatják és új csoportosulásokat hozhatnak létre.

Egészen kivételes változás következett be az iparban a XIX. század legelején, midőn a szellemi fejlődés és a technikai haladás eredményeképpen a gazdasági élet új termelési formát vett fel, melyet kapitalizmus néven ismerünk. Az új gazdasági forma új functiókkal járt és ezeknek az új functióknak az ellátására a társadalomból kiváltak egyedek, akiknek más érdekeik lettek és az addigitól eltérő életformákat vettek fel. A kapitalizmus az ipar terén a nagyvállalatokat hozta létre és e változásnak a társadalomban a nagyipari munkások feleltek meg.

Ezek a külön érdekű és más életformájú egyedek új csoportosulást létesítettek a társadalomban, a munkásosztályt.

*

Anglia, az új gazdasági rendszer kísérletezőjeként a XIX. század 30-as éveiben már túljutott az első gazdasági fellendülésen és a hátrányait is tapasztalhatta.

Az első időszak azt mutatta, hogy ez a gazdasági rendszer tökéletes. A fellendülést azonban csakhamar hullámvölgy követte. Az európai államok, melyek időközben maguk is berendezkedtek az új termelési rendszerre, nem vették át az angol ipar termékeit olyan mértékben, mint eddig. A gyarmatok felvevőképesége még korlátozott volt. Ennek az állapotnak a következményei: gyárleállítások, munkáselbocsátások lettek. Az életszínvonal alább szállt és a munkáskínálat megnagyobbodásával a bérek is nagy mértékben csökkentek. A XIX. század elején a politikai életben érvényesülő demokratikus elvek azonban lehetővé tették, hogy a munkások sérelmeiket hangoztassák és nagy tömegük pedig bátorságot adott az erélyesebb kiállásra. Helyzetük rosszabbodásával megindult szervezkedésük.

Fellépésükkel elérték, hogy már 1834-ben sikerül törvénybe iktatni munkásvédő intézkedéseket, melyek a gyermekmunkára vonatkoztak. A kitartó szervezkedés a politikai élet vezetőinek a figyelmét is felhívta a munkásság helyzetére. Robert Peel, az akkori miniszterelnök jegyzi meg: „A munkásosztály szenvedése

és helyzetének zavara mértéktelen. Szégyen ez és egyúttal veszély civilizációnkra.”

A kapitalizmust a többi európai államok is átvették abban a sorrendben, ahogy földrajzilag Angliától nyugatról kelet felé elhelyezkedtek. Voltaképpen csak a gépeket, különböző találmányokat és tökéletesítéseket kellett Angliától átvenni és beilleszteni abba a gazdasági keretbe, melyet Francia- és Németország polgársága az angol polgársággal párhuzamosan évszázadokon keresztül kifejlesztett. Ezekben az államokban is rövidesen kialakult egy erős munkásosztály, mely angol példára, ha nem is olyan eredménnyel, megkezdte a szervezkedést. Az 1830-as és különösen az 1848-as forradalmakban, főleg Franciaországban, a munkásosztály már nagy szerepet játszott.

Francia és német közvetítéssel Ausztria is belekapcsolódott a kapitalista rendszerbe és a többi államokhoz hasonlóan felhasználta azokat az eszközöket, melyekkel nagyiparát kialakíthatta és kifejleszthette. 1816-ban jelent meg Ausztriában a Jacquard szövőgép, ugyanebben az évben az első gőzgép. 1841-ben már több, mint 200 gőzgép volt üzemben.

Az új gazdasági rend terjedésének az iránya — nyugatról kelet felé haladva — Magyarország határainál szenvedett először törést. Ennek okai Magyarország különleges politikai és gazdasági viszonyaiban keresendők. A fentebb említett államokban a kapitalizmus, fejlődés eredménye. Magyarországon pedig ez a fejlődés hiányzott. Kapitalizmus nélkül nagyipar, illetve munkásosztály sem alakulhatott ki párhuzamosan a nyugati államok munkásosztályaival.

Magyarországon a kapitalizmus árvétele és ezzel kapcsolatban a magyar munkásosztály kialakulásának lehetősége csak később következett be. Foglalkozni kell azokkal a tényezőkkel, melyek a magyar kapitalizmus fejlődését hátráltatták és azokkal a hatásokkal, melyek eredményeképpen, ha a nyugattól egy fázissal el is késve, de mégis létrejött Magyarországon ez a gazdasági rendszer. Vizsgálunk kell a fenti tényezőket, mert a magyar nagyipar nélkül a magyar nagyipari munkásosztályról sem beszélhetünk. Giddins szerint az egyes jelenségek vizsgálatánál a társadalomtudományi módszer értelmében azt kell tudni: „milyen feltételek okozták az új társadalmi csoportosulást és milyen tényezők eredménye az erre irányuló folyamat.”¹

Nyugaton az abszolutizmus korában kialakult a nemzeti állam függetlensége, a nemzeti nyelv általános használata. Az osztrákok közötti ellentétek bizonyos mértékben kiküszöbölődtek a törvény előtti egyenlőség megadásával. Így a nyugati társadalmak belső energiájukat a kultúra, az ipari és mezőgazdasági jólét növelésére fordíthatták. Ez alatt hazánk belső erőit csaknem egészében felemésztette a politikai és gazdasági függetlenségéért vívott harca a bécsi udvarral. Ha a közjogi függést nem is vennénk számításba, de a nagyipar kialakulásához annyira szükséges gazdasági politika irányítása is teljesen Bécs kezében volt, hol az osztrák ipar kiépítését megelőbbnek látták, mint a magyar iparét.

Mária Terézia ipari programjából kezdetben Magyarország-nak is jutott szerep. A kamarai birtokokon megindult a gyárak alapítása.² Leginkább oly természetű ipartelepeket létesítettek, melyek az osztrák tartományokból hiányoztak. Len, kender és egyéb nyersanyagot feldolgozó gyárak keletkeztek. Ezek az üzemek eleinte kedvező eredményt mutattak fel. A bécsi gazdaságpolitikában azonban csakhamar változás állott be. Az udvarnál egyre erősödtek azok a hangok, melyek az összbirodalom érdekében a magyar nemesség adófizetését követelték. Hogy mennyira a nemesség adófizetésétől függött a magyarsággal szemben tanúsított gazdasági politika, bizonyítja II. Józsefnek az az ajánlata, hogy a magyar iparcikkekre kivetett vámokat eltörli, ha a nemesek is adózni fognak.³ Azonban ez nem történt meg és ennek a következménye volt a magyar iparcikkek kitiltása az örökös tartományokból, annyira, hogy a határon a magyar árút bélyeggel látták el, mintegy megbélyegezték.⁴ A bécsi gazdasági politikának Magyarország ipara tönkretételében nagy segítségére volt a vámhatár, mely fennállt az örökös tartományok és Magyarország között.

A merkantilizmus vége felé vagyunk és a vámhatár ekkor már mindenütt eszköz, hogy az illető állam gazdasági politikájának érvényt szerezzen, iparát, illetve egyes gyengébb iparágait védelmezze. Nálunk ellenkező volt a helyzet. A bécsi kormány saját határainkat használta fel nagyiparunk tönkretételére. Ugyanis az örökös tartományokból bejövő iparcikkeket 5—15 százalékkal kevesebbel vámozták el, mint a külföldi iparcikkeket.⁵ Az osztrák ipar versenyképességét fokozta az az eljárás is, hogy a magyar termelő kénytelen volt Ausztriában eladni terményeit.

A felsorolt intézkedések közvetett módon tették tönkre ipa-

runkat. De közvetlen úton is rajta voltak a pénzügyi hatóságok, hogy az ausztriai ipar versenytárs nélkül maradjon. Ezt talán a legvilágosabban selyemgyáraink esetében láthatjuk. A Magyar országon termelt selyemgubó értékesítését a Kamara intézte. Így állott elő azután az a helyzet, hogy míg a magyar selyemgyáraknak 150 q lett volna a selyemgubó szükségletük, addig a Kamara csak 60 q-t adott át nekik, a többit elárverezték. Ennek következménye volt, hogy az aránylag virágzó selyemiparunk (Valero-gyár) nyersanyag hiányában egy évtized alatt visszafejlődött.⁶ E gazdasági politika nyilvánvalóan azt célozta, hogy Magyarország maradjon meg mezőgazdasági államnak és nyerstermékeivel táplálja Ausztria iparát, Ennek az elgondolásnak az érdekében foganatosított intézkedések idézték elő fejlődésnek induló iparunk visszaesését. Az 1791-es országgyűlésnek a 67. t.-cikkkel egy külön bizottság felállítását kellett elrendelnie, melynek a gyárak felállítására vonatkozó javaslatok készítése lett a feladata.

Nagy mértékben megkönnyítette a bécsi kormány céljainak elérését, hogy nálunk hiányzott a nyugati értelemben vett polgári osztály, melynek élethivatása lett volna a nagyiparral és a vele kapcsolatos kereskedelemmel és hitelélettel való foglalkozás. A polgári osztály még aránylag is kisszámú. A XIX. század elején az 50 szabad királyi város 400.000 főnyi lakosságából 150.000-re tehető a polgárok száma. Ipparral az egész országban 88.000 ember foglalkozott (1805).⁷ Ezek közül is csak nagyon kevesen éltek meg magából az üzött iparból. Azért a városi polgárok is nagyobb-részt mezőgazdasággal foglalkoztak. Az ipart csak mellékesen üzték.

Ha vizsgáljuk ennek okait, szembetűnik, hogy nálunk hiányzottak azok a feltételek, amik a nyugati polgárságot a fejlődés útjára indították, a szükségletek, az igények megnövekedése, a központok kialakulása. A köznép igénytelen volt, a legkevesebbel is beérte. Nagyobb igényeket a földesurasság sem tűrt volna el. Hiszen a ruházat minőségét is megszabta. Ami a nemességet illeti, nagyobbbrésze, az ú. n. hétszilvafás nemes nem sokban különbözött a jobbágyságtól, foglalkozásuk és életmódjuk is megegyezett. A nagy fogyasztó, a főnemesség Bécsben élt, de ha véletlenül magyarországi birtokán tartózkodott, akkor is Párizsból, Bécsből szerezte be szükségleteit. A kormány, a magasabb hivatalok, Bécsben voltak. A hadseregnek a felszerelését, ruházatát az örökös tarto-

mányok állították elő. Hátramaradtak még a köznemesek módosabb rétegei, a bene possessionatusok és a kamarai, helytartósági, városi tisztviselők. Oket tekinthetjük az akkori magyar ipar totogasztóinak. Ezek után nem lehet csodálni, hogy míg a külföldi városok szövö-, vas-, játékiparukról híresek, addig Székesfehérvárt, Budát a várost széles karéjban körülvevő jól megművelt szőlőieért dicsérik.

A polgárságnak az a része is, mely iparral foglalkozott, sokkal hátrányosabb helyzetben volt, mint külföldi hivatástársai. Saját iparágán belül megkötötte őket a céh is. Még a középkorból fennmaradt és ennekfolytán a középkori társadalom szempontjait magukon viselő céhszabályok arra törekedtek, hogy a céh tagjai anyagilag egy nívón maradjanak.⁸ Megakadályozták ezért, hogy egy bizonyos számnál több segédet tarthassanak, a mesterséget megkötötték, úgyhogy a nagyiparhoz feltétlenül szükséges iparszabadság nem volt meg, a tőkeképződést és üzemnagyobbodást egyenesen meggátolták, de hátrányosak voltak az ipar fejlődésére azok az intézkedések is, melyeket a nemesek, illetve a jogi kifejezésük, a vármegye tett (mint például az árlimitáció), melyek az áru finomságát befolyásolták.⁹ Egyik legfőbb oka volt a vállalkozási kedv hiányának, a polgárjogoknak a város területére való korlátozása.

A vállalkozási kedvnek talán legnagyobb akadálya volt, hogy gyárat polgárnak csak a saját birtokán volt módjában alapítani, (Kossuth Lajos: Ipari felirata) a nemesi birtokot nem lehetett eladni s az esetleg ráépített ingatlanok és befektetések teljesen a nemes tulajdonos kényétől függöttek. A városon kívül elkövetett és bíróság elé tartozó ügyek az úriszékhez kerültek, ahol a nemesiség érvényesíthette a vagyonszerzést s a munkát lenéző világ-felfogását. Sokan visszaéltek a nemesség kiváltságos jogtöbbletével. Megtörtént, hogy egy tímármestert a főszolgabíró megbotoztatott, mert a rokonainak nem dolgozott hitelbe. Az emberi méltóságában mélyen megsértett iparos Németországba menekült és Frankfurtban telepedett le, ahol gazdag nagykereskedő lett belőle.¹⁰ Ebből az esetből is kitűnik, hogy a magyar polgárból sem hiányzott volna a vállalkozó kedv, mely minden bizonnyal eredményt is ért volna el, ha a sok gátló körülmény nem érvényesül.

A nemesség a tőke, a polgárság tőke és jog hiányában volt alkalmatlan vállalkozások létesítésére. Vajjon mit tett ezen a téren a főnemesség, melynek a tőke rendelkezésére állott.

Külföldön az arisztokrácia csak akkor kapcsolódott be a nagyiparba, mikor a polgárság nyomán belátta, hogy a nagyipar lehetőségeket ad vagyonának a földbirtok hozadékánál nagyobb mértékben való növelésére. Csehország textil- és üvegiparát a cseh arisztokrácia szervezte meg. Külföldi példára nálunk is akadt egy-egy főúr, aki fellelkesedve birtokán gyárat alapított, főleg a Felvidék bányái mellett kohókat s a Dunántúlon textilműveket, de a nagytekintélyű mágnásosztály legnagyobb része, József nádor véleménye szerint is, műveletlen, komoly munkára alkalmatlan volt.¹¹

Különösen nagy kárt okoztak a főnemések az országnak és pedig főleg a nagyiparnak, melynek hitelre legnagyobb szüksége volt, a hitelviszonyok elrontásával. A főnemések egyrésze a külföldi nagyvárosokban folytatott fényűző életmódjuk fedezésére a bécsi bankoktól ú. n. emisszionális kölcsönöket vett fel. Így Grassalkovich Antal herceg 1804-ben kétmillió forintot.¹² A kölcsönöket azonban visszafizetni nem tudták, viszont a biztosítékkul lekötött birtokokat a magyar alkotmány értelmében eladni, vagy elárverezni nem lehetett. Természetes, hogy Magyarország hitele külföldön ezek miatt az esetek miatt a XIX. század első felében a lehető legrosszabb volt.

Végül, ha minden okról be akarunk számolni, melyek a magyar nagyipar kifejlődését hátráltatták, meg kell említeni a hazai közlekedési viszonyok nagy elhanyagoltságát. Az egykorú történetíró panaszolja: „Az általam készítendő iparstatisztika ügyében a honi gyárosok és céhek megkérdéztetvén üzleteik akadályai felől, egyhangúlag első és főakadályának vallották utaink rosszását, mert minden pontos és rendszeres kereskedelmet meg-hiusít és emellett az árakat 20—30 százalékkal magasítja”.¹³ A nyugatról jött utazók, akik megszokták hazájuk jólépített, széles, forgalmas utait, borzalommal emlékeznek meg Magyarország ekkori süppedékes, gödrös, köves, ősszel és tavasszal a sár miatt járhatatlan utairól. E tekintetben egy utazó sem kivétel.

Ezek után könnyen megérthetjük, miért nem alakulhatott ki — teljesen önhibáján kívül — vállalkozó osztály, melynek Max Weber szerint már a lelkiségében¹⁴ meg vannak azok a tényezők, melyek a kapitalista gazdasági rendszer kialakításához és vele együtt a nagyipar megteremtéséhez vezettek. Megértjük, hogy úgy a bécsi udvar gazdasági politikájától, mint saját szervezeti szabá-

lyaitól, nemkülönben a vármegyétől nyomott városi elem nem hozhatott létre olyan eredményeket, mint nyugati hivatástársai, akiknek tevékenységét közületeik nemcsak hogy nem akadályozták, hanem egyenesen támogatták, mivel tudták, hogy a polgári osztály gyarapodásával az ország ipara, kereskedelme és jóléte növekszik.

Erdemes megnéznünk, hogy most már minden külföldi vonatkozástól függetlenül, milyen volt az abszolút képe nagyiparunknak a XIX. század első felében. Ha a formákat vizsgáljuk, rögtön szembetűnik, hogy a kapitalista értelemben vett nagyüzem nálunk csak néhány volt. A fejlődés a kisipartól a nagyiparig igen lassú volt. Inkább csak átmeneti formákkal találkozunk. A szakirodalom manufaktúra név alatt foglalja ezeket össze. Két főfajtája szerepelt nálunk. Az első kidolgozott, a második összeállított. Az előbbire példa a holicai majolikagyár, a másodikra a gácsi posztógyár. Általában még nem fejlődtek határozott formák. Sok helyütt a régi iparral vegyült össze a fejlődő nagyipar. A kassai bőrgyár egyszer 300 emberrel, máskor csak 60-nal dolgozott.¹⁶

Egykori statisztika szerint 1838-ban a gyárak száma 453-at tett ki. Azonban ebben a számban benn vannak a papírmalmok, az üveghuták és hámorok is.¹⁶ 10 év alatt a gyárak száma 528-ra emelkedett. Ebben az 528 gyárban 23.400 munkás dolgozott.¹⁷ Elképzelhetjük, hogy milyen nagyok lehettek ezek a gyárak, ha egy gyárra átlagban 44 munkás esett.

Érdekes megvizsgálni, hogy a XIX. század első felében végbenő gyáralapítások az egyes évtizedek között hogyan oszlottak meg. Egy későbbi, a XIX. század végén készült statisztika foglalkozott először a gyárak keletkezésének időpontjával. Bár ebben az összeállításban csak azok az üzemek szerepelnek, melyek a XIX. század végén is fennálltak, ha a korábbi gyáralapítások valódi számát nem, de az egyes időszakok gyáralapítási tevékenységének az arányát megtudhatjuk.¹⁸

1800 előtt alakult	81 gyár
1801—1810-ig alakult	9 „
1811—1820-ig „	23 „
1821—1830-ig „	28 „
1831—1840-ig „	63 „
1841—1850-ig „	109 „
1850-ig tehát kb.	313 gyár

Az 1850-ig alakult gyárak számának összegéből kitűnik, hogy a gyárak javarésze huzamosabb ideig fennmaradt. Részletesebben vizsgálva a magyar korai kapitalizmus gyáriparát, a következő képet nyerjük:

Magyarországban, mint mezőgazdasági államban, természetes, hogy elsősorban a mezőgazdasággal összefüggő nagyipar fejlődött ki. A nagyiparnak azok az ágai, melyek egyrészt a mezőgazdasághoz szükséges eszközöket készítették, másrészt a mezőgazdaság nyerstermékeit feldolgozták. Ezek vizsgálatánál nem vehetjük számításba a nagyszámú vízi- és szélmalmokat, főleg a határszélek melletti tömeges pálinkafőzdeket és kisebb hámorokat, hanem azokat a műveket, melyek nagyszámú munkást foglalkoztattak és hajtóerőül leginkább a gőzgépet használták fel.

A mezőgazdaságból származó nyerstermékeket feldolgozó iparágak közül legnagyobbak a szeszipar, olajipar, cukorgyártás és a malomipar voltak.

Azok a szeszgyárak, melyek 10.000—65.000 forint alaptőkével és gőzgép hajtóerővel működtek, a következők voltak: Szabolcsban 11, Szatmárban 6, Biharban 6, Aradban 4, Pest megyében 5. Olajgyárakat találunk¹⁹ Pesten kettőt, aztán Újpesten, Ercsiben, Székesfehérvárott, Győrött, Sopronban. Mind gőzgéppel működtek. 1853-ban 15 nagyobb cukorgyár volt, ebből nyolc 1850 után alakult.²⁰ Cukorgyárak: Szentmiklóson (báró Szina-féle), Sopronban, Siegdorfban, Szigetvárott, Nagyszombaton, Sasvárott, Kassán, Szolcsán, Füzitőn, Tatán, Edelényben, Pesten, Szegeden dolgoztak. Nagyon fejlett volt a malomipar, ami lisztkivitelünkkel volt összefüggésben. Az 1851-ben renovált pesti József hengermalom 60 lóerős géppel dolgozott. Rajta kívül Pesten még három gőzmalom volt. Vidéken: Debrecenben, Győrött, Gyöngyösön, Kajmádon, Turkevén, Pozsonyban, Nagysurányban, Balassagyarmaton, Esztergomban, Magyaróvárott, Aradon, Temesvárott találunk gőzmalomokat.²¹ A később híressé vált söripar ekkor még nem alakult át nagyiparrá, az egykorú statisztika csak a késmárki sörgyárat tartja említésre méltónak.

A mezőgazdasági ipar után fejlettségben a bányatermékeket feldolgozó ipar következett. A bányatermékeket feldolgozó ipar, mely mindenütt a legnagyobb iparrá emelkedett, nálunk eleinte kisebb öntődékből, hámorokból állott. Legnagyobb részük földesúri alapítás volt. 1810-től kezdődik ezeknek a modernizálása. A

XIX. század elején angol szakemberekkel renováltatták ezeket az üzemeket. Így a gr. Schönborg-féle munkácsi vasgyárat 1816-ban modernizálták. Gróf Sztáray Felsőremerén alapított 1820-ban vasgyárat, Gróf Csáky sztracenai vasgyárat 1814-ben modernizálták. A murányi bányabirtokosok 1805-ben alakított uniójából fejlődött ki a rimamurányi vállalat hatalmas gyártelepe. A betléri Andrassy-féle gyárat angolok modernizálták a 40-es évek elején. A hazai vasiparnak nagy fejlődését jelentette még az 1835-ben alakult óbudai hajógyár.

Igen rossz helyzetben volt a textiliparunk a század elején. De később e téren is megindult a kezdeményezés. Hogy erre milyen nagy szükség volt, mutatja, ha egy pillantást vetünk a 30-es évek külkereskedelmi mérlegére.

Az 1837. és 38. évek külkereskedelmi adatai²² világosan mutatják egyúttal azt is, hogy az osztrák áru milyen mértékben érvényesült a magyar piacokon.

	1837	1838
Behozatal: Ausztriából . . .	90,804.000 frt.	161,396.000 frt.
Behozatal: Külföldről . . .	9,429.000 frt.	9,569.000 frt.
Kivitel: Ausztriába . . .	47,878.000 frt.	61,684.000 frt.
Kivitel: Külföldre . . .	8,236.000 frt.	9,527.000 frt.

Az 1838. évi behozatalunk értékének több mint 50 százaléka (92,380.000 frt.) a textilbehozatalra esett. A Védegylet mozgalmá ezt az állapotot akarta megszüntetni.

Posztógyárat találunk Gácson, a Forgách-féle birtokon. Gőzgéppel dolgozott és főmunkája kb. 30 faluban 3000 asszonynak kiadott mellékmunka összeállítása volt. Ugyancsak manufaktúra volt a sasvári gyapotfeldolgozó üzem. A környéken 1800 embert foglalkoztatott. Nagyobb posztógyár még a pápai, angol vezetéssel, körülbelül 40 embert foglalkoztatott.²³ A gácsi gyárral ellentétben itt már gépek végezték a kézimunkát. Posztógyárak voltak Kassán, Pozsonyban.

A selyemgyárak közül a legnagyobb a Valero-féle, 300—400 embert dolgoztatott.²⁴ A többi lassankint megszűnt az udvari kamara 1804-es rendelete miatt, mely szerint a magyar selyemgyáraknak csak 60 q selyem engedhető át. Papiros iparunk legnagyobb részben papírmalmokból állt. 1809-ben 40 papírmalom

volt, 1842-ben 75. Vidékek szerint való elosztását figyelembe véve Gömör megyében 10, Trencsénben 10, Sárosban 8, Szepesben 7, Borsodban 5, Barsban 5 volt. Nagyobb papirosgyárak csak Pécsert, Pápán és Fiumében voltak, ez utóbbit angol tőke alapította.²⁵

Ha felemlítjük még a vasútépítést, mint olyan alkalmat, mely a munkások nagy számát foglalkoztatja, akkor be is fejeztük az ipartelemek felsorolását, ahol nagyiparról lehet szó s ezzel kapcsolatban kapitalista értelemben vett munkásságról.

A nagy lelki és politikai fellendülés, mely 1825 és 1848 között gyökeresen átalakította a fejlődésben messze elmaradt magyarságot, a gazdasági életre is nagy hatással volt. Bár a kor vezérfiai a közjogi célok vezeték, mégis azok érdekében belátták, hogy Magyarország boldogulásának az ipar és általában a gazdaság kifejlesztése elengedhetetlen feltétele. Legfeljebb a különböző irányú politikusok azt nem tudták eldönteni, vajjon az ország függetlensége szükséges az ipar és kereskedelem fejlődéséhez, vagy a magyar gazdasági élet fejlettsége az ország politikai függetlensége elérésének az előfeltétele.

Az előző részben kimutattuk, hogy mely okok hátráltatták, illetve akadályozták gazdasági fejlődésünket. Most felsoroljuk azokat a tényezőket, melyek a gazdaság fejlődését, a kapitalista rendszernek gyorsütemű átvételét siettettk és lehetővé tették. Nálunk nem a polgárság hajtja végre a szükséges reformokat. Az iparosodás külföldi alanya, a városi polgárság nálunk továbbra is mezőgazdaságból élt, az ipart csak mint kézművesek üzték, akik legfeljebb megszokott vevőközönségük számára termeltek és cikkeiket maguk adták el a heti vagy országos vásárokon. Nálunk a városi osztály helyét a középbirtokos nemesség foglalta el, melynek megvolt az anyagi és politikai súlya, hogy a reformokat, melyek bár az alkotmánnyal ellentétben álltak, hirdessék és megvalósítsák. Elsősorban szellemi mozgalom volt az, mely a reformok szükségességét elismerte, az a mozgalom, melyet liberalizmus néven foglalunk össze. Ha vizsgáljuk létrejöttét, meg kell állapítanunk, hogy külföldön a liberalizmus a kapitalizmus szellemi kifejezése volt, elvei azok az elvek, melyek a kapitalizmus létfeltételeit jelentették, legfőképpen a szabadverseny, tehát minél nagyobb szabadság az állam törvényein belül a feudalizmus rendiségével és monopóliumaival ellentétben. Sokan összetévesztik a felvilágosodással, pedig az előbbi tisztán szellemi irányzat, míg

a liberalizmus egy gazdasági rendszer politikára is alkalmazott elveinek a kifejezése. Így tehát megérthetjük, hogy míg a nyugati államokban először, vagy legalább egyidejűleg találjuk meg a kapitalizmust a liberalizmussal, addig nálunk először van a liberalizmus és csak az teremti meg a kapitalizmust.

A középbirtokos, nemesi osztály 1848 előtti években szinte teljesen megtelítődik a liberalizmus tanaival s egy pár főúr vezetésével érvényre juttatja az általa vallott eszméket. Az újságok és az egyre nagyobb számban kiadott röpiratok és könyvek a külföldi tanokat, különböző reformokat mind megismertették a művelt közönséggel. Ezt a folyamatot gyorsították Széchenyi művei, melyek hangsúlyozták, hogy a külföld gazdagságát, anyagi és kulturális haladását csak abban az esetben érhetjük el, ha iparunkat, speciálisan nagyiparunkat fejlesztjük s megszüntetünk minden akadályt, mely azt kifejlődésében gátolná. Különösen fontosnak tartotta a közsabadságot. Ebben látja Anglia nagy fellendülésének az okát. Kívánja ezért a törvény előtti egyenlőséget, a kötött birtok szabaddá tételét, minden monopólium, így a nemesi vám- és adómentesség eltörlését, a limitáció megszüntetését. Ezek a javaslatok egybefoglalva a szabad versenyt eredményezik, vagyis a kapitalista gazdasági rendszer első és fő feltételét. Széchenyi nemcsak javaslatokkal, hanem tettekkel is hozzájárult nagyiparunk fejlesztéséhez. Az ő kezdeményezésére alakult 1835-ben az óbudai hajógyár, mely kezdettől fogva több ezer munkással dolgozott. A dunai hajózás eszméjét is ő valósította meg. Az indítványára épülő híd építésével kapcsolatban az 1836-os országgyűlés törvényt hozott, mely a híd-vám fizetését mindenkire nézve kötelezővé tette s ez jelentette az első részt, melyet a nemesség adómentességén ütöttek.

Ugyancsak egy 1836-ban hozott törvény biztosította a vasút-építő társaságokat, hogy mindenkinek, aki a vasutat használja, fizetnie kell. Tekintetbe kell venni, hogy a nemesi jogokat csorbitó törvényeket az országgyűlésben szinte kizárólag helyet foglaló nemesség maga hozta meg. A nemesi társadalomra különben az új eszméket hirdető külföldi irodalom és belföldi folyóiratok nagy hatással voltak. Már az 1832-es országgyűlésen választott követeknek a legtöbb megye a kereskedelmi és vámügy rendezését adja utasításul „mivel a mai rendszer nem más, mint Ausztria érdekében az ország kizsákmányolása”. Ezeknek az utasításoknak a hatása az 1836. XX. és XXIV. t.-cikkben jelentkezett,

melyekkel a hitel- és pénzület javulását igyekeztek elősegíteni. Ezeknek a törvényeknek szükségességét mutatta, hogy az első vonatok megépítésénél magyar tőke hiányában bécsi bankcégekhez kellett fordulni. A Lánchíd, az óbudai hajógyár, mind idegen tőke alkotása volt. Ezt a hiányt igyekezett pótolni az Első Pesti Hazai Takarékpénztár Egyesület, majd a Kereskedelmi Bank alapítása.

Míg az országgyűlés megteremtette a modern gazdasági élet kialakításának lehetőségét, azok akiknek a magyar ipar fejlesztése szívégyük volt, Almássy Balogh Pálnak a Pesti Hirlapban közölt felhívására megalapították 1842-ben az Országos Iparegyesületet, hogy az iparüzőket megfelelő propagandával felvilágosítsák. Az Iparegylet mindjárt fennállása első évében iparkiállítás rendezett a Redout helyiségeiben, melyen már gyárosok is résztvettek.

Nagy hatással volt a magyar társadalom műveltebb részére List Frigyes alapvető munkája, melyet már 1843-ban lefordítottak hazai nyelvre. Ő állapítja meg először, hogy a vám milyen fontos védelmi fegyvere a gyengébb iparú államoknak. Speciálisan a magyarországi viszonyokkal is foglalkozott. Észrevette a nagyfokú tőkehiányt s éppen ezért olyan gyárak létesítését ajánlotta, melyhez kevés tőke és sok munkás kellett. Így a bányász-, malom-, gyapjúipar létesítését. Különösen hangsúlyozta, hogy elsősorban a közlekedést kell megjavítani, mert fejlett ipart jó közlekedési lehetőségek nélkül el sem lehet képzelni. Konkrét javaslatait egyébként Metternichnek is beterjesztette. Hatása igen nagy volt. Különösen a nemzeti ipar fontosságát hangsúlyozó szavai keltettek visszhangot.

Kossuth a Pesti Hirlapban a lap alapításától kezdve a nagyipar fejlesztése, a vasutak és a közlekedés kiépítése mellett tört lándzsát. Nagy tervei voltak a fiumei úttal kapcsolatban is. Ő szervezte meg a Védegyletet. A Védegyletnek kettős célja volt: először a magyar ipar pártolása azáltal, hogy idegen ipartermékeket lehetőleg nem vásárlunk, másodsor a honi ipar fejlesztése gyárak alapításával. A mozgalom csakhamar nagyon népszerű lett s a hívek tömegesen léptek be, aláírva egy nyilatkozatot, hogy hat éven keresztül csak magyar árut fognak vásárolni. A vidéken 142 fiók alakult.²⁶ A Védegylet működése különösen nagy hatással volt a szövőipar fejlődésére. Néhány év alatt megduplázódott a selyem-, posztó-, gyapjúgyárak száma. Kiállításai is nagy sikerrel jártak.

1844-ben 213 a kiállítók száma, 1846-ban már közel 500-an vettek részt a Védegylet kiállításán. A Pesti Hírlap részletesen közölte a kiállítók névsorát. 1845-ben 56 selyem-, posztó- és gyapjúgyár alakult s a textiliparon kívül 36 egyéb gyár is. E gyáralapítások a Védegylet keretén belül alapított Gyáralapító Bizottság ösztönző hatásának tulajdoníthatók. Különösen gróf Keglevich István, a Gyáralapító Bizottság elnöke fejtett ki nagy működést. Ez a bizottság terveket készített gyárak alapítására. Egy minta-lengyár tervei mellett együttes munkáslakásokat, közös konyhát, sőt munkásosztalékot javasló terveket is találunk.²⁷ Sajnos, a vezetőségben helyetfoglaló Széchenyi és az igazgató Kossuth vetélkedése miatt a Bizottság munkája csakhamar megbénult.

A Védegylet céljait szolgálta az 1845-ben alakult „Hetilap”. Kossuth Lajos szerkesztésében jelent meg, programja a kereskedelem és ipar fejlesztése volt. A nagyipar akadályait akarta megszüntetni Kossuth felirata az országgyűléshez, melyben kifejti, hogy mik azok az okok, melyek a gyáripart fejlődésükben hátráltatják. A gyáriparos nem szerezhetsz földet a birtok megkötöttsége miatt; ha a várost elhagyják, bármilyen műveltek és gazdagok legyenek is, az úriszék hatásköre alá kerülnek; a földművelés elvonja a munkást a gyártól, a céhek féltékenységből a gyárosok ellen szítanak s némely városban megakadályozzák a gyárak alapítását.²⁸

Általában a folyóiratok nagy agilitással szegődtek a gyárfejlesztés mellé. A „Századunk” pozsonyi tudományos folyóirat legfőbb érvül a kivitel és behozatal közti deficitet hozta fel, mely azáltal keletkezik, hogy az általunk kivitt mezőgazdasági és nyers-termékek aránylag sokkal olcsóbbak, mint a behozott kész iparcikkek.²⁹ Bizonyítására részletes statisztikát is közölt. Idézte List Frigyes szavait: „az a nemzet, amely csak földművelésből él, hasonlít ahhoz az emberhez, kinek csak egy karja van”. Rámutatott, hogy olyan országokban, ahol fejlett gyáripar van, sokkal jobb dolguk van az embereknek, mint Magyarországon. Amikor angol és német mintára, a fejlődő szövő- és fonóipar ellen támadások indultak, hogy a gépek sok munkástól elveszik a kenyeret, a „Hetilap” polemizálni kezdett ezekkel. Bizonyította, hogy mivel a gépek sok részletárut termelnek, még több munkás kell, mint eddig.³⁰

A politikai élet is a fejlődés és a nagyiparosodás érdekeit

szolgált. Az 1840-es országgyűlésen már törvényt hoztak a gyárakról és a munkásokról. Az 1840:XVII. t.-cikk elrendeli, hogy a 12 éven aluli gyermekeket tekintetbe véve egészségüket és fejlődésüket, szabad csak dolgoztatni. 12 éves és 16 év közt lévő munkások részére 9 órai munkaidőt szab meg. A további rész kötelezi a munkaadót, hogy beteg munkásáról gondoskodik.

A nagyipar érdekeinek megfelelő helyzet azonban csak 1848-ban állott elő, mikor a törvény előtti egyenlőséggel, a monopóliumok megszüntetésével, a jobbágyok felszabadításával a szabad versenyt semmi sem gátolta többé.

Ezenkívül nagymértékben szolgálta a nagyipar fejlődését a közlekedés megjavítása. 1836-ban megindult a vasútépítkezés, mely nyugattal szorosabb kapcsolatot létesített, amellet az egyes ország-részeket is jobban összefűzte. A csatornázások és a szabályozások a víziutakat hozták rendbe. A fiumei közlekedést megkönnyítette a gyönyörű Lujza-út építése. Bár az úthálózatok legnagyobb része még mindig igen rossz állapotban volt, a haladás mindenesetre szembeötlő volt.

Az ipartermékek értékesítője, a kereskedelem, az újonnan felállított kereskedelmi és iparkamarákban megfelelő érdekképviselést nyer. 1850-ben Pesten, Pozsonyban, Sopronban, Kassán, Debrecenben és Temesvárott alakultak kereskedelmi és iparkamarák. E modern alakulatok képviselték ezentúl a kapitalista értelemben vett ipar és kereskedelem ügyeit az illetékes hatóságok előtt.

A felsorolt kedvező jelenségek valóban meggyorsították a magyarországi nagyipar kifejlődését. Hunfalvy szerint 1857-ben már 182.733-ra növekedett a munkások száma. Ez talán kissé túlzottnak látszik. Valószínűleg a nagyiparban foglalkoztatott összes segédszemélyzetet belefoglalta a fenti adatba. Azt azonban mindenesetre bizonyítja, hogy Magyarországon a gyáripar megindulása megtörtént s fejlődése egyre nagyobb arányokban bontakozott ki. Ezzel párhuzamosan haladt a gyárban dolgozók kialakulása is.

A bevezetés jegyzetei:

- ¹ Giddings: A szociológia alapelvei. 1908.
- ² Szekfü Gy.: Magyar Történet. VI. 315.
- ³ Szekfü Gy.: i. m. VI. 358.
- ⁴ Szekfü Gy.: i. m. VI. 319.
- ⁵ Szekfü Gy.: i. m. VI. 315.
- ⁶ Horváth M.: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon az utolsó három században. 1840. 296.
- ⁷ Szekfü Gy.: Három nemzedék. 72.
- ⁸ Szokolay: Céhek és iparszabadság. 1846.
- ⁹ Szekfü Gy.: i. m. VII. 93.
- ¹⁰ Századunk. 1842. 29. sz.
- ¹¹ Szekfü Gy.: i. m. VII. 64.
- ¹² Szekfü Gy.: i. m. VII. 76.
- ¹³ Fényes E.: Magyarország leírása. 1847. I. 89.
- ¹⁴ M. Weber: Die proteschtantische Etik und der Geist der Kapitalismus.
- ¹⁵ Hetilap: 1848. 15. sz.
- ¹⁶ Fényes E.: Magyarország Statisztikája. 1836. I. 116.
- ¹⁷ Fényes E.: Magyarország leírása. I. 71.
- ¹⁸ Statisztikai Évkönyv. 1898. 110.
- ¹⁹ Galgóczy K.: Magyarország, a vajdaság és a temesi bánság leírása. 1855. 361.
- ²⁰ Galgóczy: i. m. 363.
- ²¹ Szekfü: i. m. VII. 95.
- ²² Századunk. 1842. 24. sz.
- ²³ Fényes: i. m. I. 219.
- ²⁴ Horváth M.: i. m. 295.
- ²⁵ Fényes: Magyarország Statisztikája. I. 208.
- ²⁶ Gelléri M.: 50 év a magyar ipar történetéből. 1892. 147.
- ²⁷ Gelléri M.: i. m. 145.
- ²⁸ Gelléri M.: i. m. 294.
- ²⁹ Századunk. 1842. 24. sz.
- ³⁰ Hetilap. 1846. 60. sz.

I.

A KIALAKULÓ MUNKÁSOSZTÁLY.

A kiegyezés nemcsak politikai, hanem gazdasági életünkben is nagy fellendülést okozott. A nemzet tevékenysége, melynek eddig majdnem kizárólag politikai iránya volt, az ezen a téren elért nagy eredmény következtében gazdasági irányban is hatni kezdett. A részleges politikai függetlenség birtokában most már az annyira hiányzó gazdasági függetlenség elérésére törekedett. Ennek pedig első feltétele gyárparunk kifejlesztése volt. 1860—65 között 114 gyár alakult, 1865—70 között ennek a számnak több mint a két és félszerese: 280.¹ A 280 új gyárnak a háromnegyed részét 1867 és 1870 között alapították.

A nagyszámú gyáralapítás a munkaerő-szükségletet hatalmas arányokban növelte meg. Ennek a szükségletnek még kisebb mértékben sem tudott megfelelni a meglévő csekélyszámú gyári munkásság, mely különben is az üzemben volt gyárakban már munkahelyet talált. Az így támadt űrt azoknak kellett betölteni, akik — munkalehetőség híján — a gazdasági élet többi termelési ágaiból kiszorultak. Erdemessé tették a gyárakban való elhelyezkedést a nagy munkáskereslet folytán kialakult magas bérek, melyek ezekben az időkben a munkásoknak viszonylagos jólétet biztosítottak. Ez a kedvező gazdasági helyzet nemcsak a munkanélkülieket vonzotta a gyárakba, hanem azokat is, akiknek megvolt ugyan másutt a keresetük, de anyagiak szempontjából a gyári munkabér megfelelőbbnek mutatkozott. A nagyipar felszívó ereje következtében a gyári munkásság külön városrészekben helyezkedett el. A folytonos együttlevés, a nagyiparnak a többi foglalkozástól elütő jellege és legfőképpen a munkások megnövekedett száma idézte elő, hogy a munkásság a magyar társadalomban új csoportot kezdett alkotni.

E folyamatban emberek tizezrei kerültek máról-holnapra teljesen új életkörülmények közé. Eddigi érdekeik megváltoztak s ezzel kiléptek azokból a társadalmi keretekből, melyekben eddig helyet foglaltak. Ilyen nagyszámú egyedeknek rövid idő alatt bekövetkezett helyzetváltoztatása a magyar társadalom struktúrájának részleges megváltozását idézte elő.

Nyugaton, ahol a gyáripár kialakulása évszázados fejlődés eredménye, a nagyipar fellendülésével párhuzamosan nagyobbodott a munkásosztály, egybefoglalva a társadalomnak azt a részét, mely a nagyipar munkaerő-szükségleteit volt hivatott kielégíteni. Ennek ellenére úgy Angliában, mint Németországban és Franciaországban a kapitalista rendszer átvétele a XIX. század elején nagy társadalmi és szellemi változásokkal járt, melyek nemcsak a nagyiparral összeköttetésben álló és összeköttetésbe kerülő dolgozó rétegre voltak kihatással, hanem az egész társadalomra is, melynek egyes osztályaiból tömegesen léptek át egyedek a gyárimunkások osztályába.

Ha Nyugaton ez volt a helyzet, mennyivel nagyobb társadalmi változásokkal kellett járnia a magyar nagyipar megindulásának, melynél egy kis magtól eltekintve hiányoztak azok a széles alapok, melyek a nyugati államokban az új alakulást már készen várták. 1848-ban 23.240 magyar gyárimunkásról tudunk.² Ez a szám 40 év múlva megtizenötöszöröződött, míg a népesség természetes szaporodása alig másfélszerese lett az 1848-as lélekszámnak. Tehát a munkásság hatalmas számbeli gyarapodása csak a többi társadalmi osztály rovására történhetett.

A nagyipar hatása alatt létrejött társadalmi változások kettős irányúak voltak. Pozitív irányúak, melyek a munkásosztály kialakulását idézték elő, s negatívak, melyek a többi társadalmi osztályokra hatottak, veszteséget szenvedvén az új osztályképződés következtében.

Nemcsak a magyar társadalomra hatott a magyar munkásosztály születése, hanem kisebb mértékben változást szenvedtek a körülöttünk élő államok már kialakult munkásosztályai is. Ugyanis nagyiparunk elindulásakor a nagyiparhoz nem értő, a gépek kezelésében járatlan magyar dolgozókat leginkább az egyszerű és tanultságot nem igénylő napszámosmunkára lehetett csak felhasználni, míg a tanult, a gépek mellett dolgozó szakmunkást

egészen a XIX. század végéig külföldről kellett nagyszámban be-telepíteni.

A magyar társadalomra ható pozitív- és negatív-irányú változások egymással szoros összefüggésben voltak. A munkásosztálynak bizonyos pozitív megnövekedése ugyanakkor egy másik társadalmi osztály bizonyos negatív csökkenésével járt.

Ezek után a legfontosabb kérdés, hogy a kifejlődő munkásosztály a fennálló társadalmi keretektől milyen mértékben, milyen okok következtében és hogyan nyerte tagjait. Statisztikai pontos számadatokat nem mindig idézhetünk, de a XIX. század második felének társadalmi és népmozgalmaiból következtetve teljes képet nyerünk a munkásság függőleges irányú kialakulására nézve. Függőleges irányú, mert azok a társadalmi osztályok, melyekből a munkásság gyarapodására egyes egyedek, vagy nagyobb csoportok kiszakadtak, nem egy társadalmi szinten voltak.

Hogy pontosan megállapíthassuk a mozgalmak mértékét, szükséges meghatározni, hogy a hatvanas években megindult kialakulási folyamat milyen meglévő magra támaszkodhatott. 1805-ben az iparúzó lakosság száma 88.000. 1840-ben 125.000 fő,^a vagyis minden 89 lakosra jutott egy iparos, mikor az ipar tekintetében a nyugati államoknál hátrább álló Ausztriában minden 13—15 emberre. Pontos adataink nincsenek, de valószínű, hogy az iparúzó lakosság 1805-től 1840 közötti körülbelül 40.000 főnyi gyarapodása már részben a nagyiparral foglalkozókra esett. Ekkor már olyan nagy a kereslet tanult gyárimunkások után, hogy az Ipari Feliratban, melyet Kossuth Lajos az országgyűléshez a nagyipar helyzetének javítása érdekében intézett, javasolja, hogy mivel az ügyes gyárimunkás betanítása és kiképzése sokba kerül, azok elcsábítását törvény által tilalmazzák.

1847-ben a gyárak száma, beleértve a kisebb üzemeket is, 528 s ebben az 528 gyárban 23.400 munkás dolgozott állandóan. Ehhez csatlakoztak fel később a külföldi szakmunkások, majd a kisiparosokból a gyáriparhoz pártoló segédek és mesterek, végül a legalacsonyabb munkát végző napszámosok.

A munkásság alapjainak összeállításánál felmerül az a kérdés, vajjon a bányászokat a nagyipari munkásokhoz sorozhatjuk-e. A bányamunkás egyrészt őstermelőnek tekinthető, mert elsődleges nyersanyagokat termel, másrészt munkájának módja ipari jellegű. Emellett a gyári munkáshoz hasonlóan nagy tömegekben, meg-

lehetősen azonos feltételek és életkörülmények mellett dolgoznak. Vagyis azok a tényezők, melyek a nagyipari munkásosztályra mint társadalmi jelenségre hatnak, őket is érik.

Ennek ellenére az első időkben a bányamunkások kevés kapcsolatot tartottak fenn a gyári munkássággal. Ugyanis a bányatelepek, a kohók a városoktól távolabb helyezkedtek el és a távolság megakadályozta a munkásosztály két fő alkotó tényezőjének az egymással való kapcsolatok szorosabb kiépítését. Csak a XIX. század végén a politikai és szakmabeli szervezkedésen keresztül érvényesül együttesen a bánya- és nagyipari munkásság. Egyébként 1855-ben Magyarországon 34.706 bánya- és kohómunkást tartottak számon.⁴

Ezt a keretet tekinthetjük a magyar munkásosztály alapjának, melynek a határait a következő évek — egyelőre természetes fejlődés útján — meglehetősen kitágították. Még pedig azok beolvadásának következtében, akik tulajdonképpen eddig is a nagyipar körében nyertek foglalkoztatást, ha nem is dolgoztak a gyárakban társaikkal együtt. A bevezetésben már említettük, voltak vidékek, főleg a textilgyárak körül, ahol a manufaktura-rendszer kereteiben egész falvak dolgoztak a gyár számára, melyben tulajdonképpen csak összeállították a beszolgáltatott munkát. Ahogy tovább fejlődött a manufaktura, úgy szívtá fel műhelyeibe a már neki dolgozó környékbeli lakosságot, mely ettől fogva a gyárban csoportosan egymás mellett munkálkodva beleolvad a munkásosztályba.

Mihelyt az ezúton nyert munkaerők is elégtelennek bizonyultak, megkezdődött a többi társadalmi rétegekből a nagyipari dolgozóknak készülő kiválása.

Természetesen a rokon termelési ágakban érvényesült legjobban a nagyipar munkaerőt kereső törekvése. Elsősorban a kisiparban, mely tulajdonképpen csak a termelési folyamat rendelkezésére álló tőke és hajtóerő nagyságában különbözött a nagyipartól. A kisiparos osztálybelieknek adatott meg a lehetőség, hogy a lehető legkisebb változással lépjenek át eddigi működési helyükről a nagyipari munkások soraiba.

Az első csoportok, melyek a hatvanas évek körül a nagyiparban elhelyezkednek, a részben céhek kötelékébe tartozó kisiparos segédek lehettek. Ugyanis már a XVIII. század végétől kezdve az a helyzet, hogy nem minden iparossegédből lehetett

mester. Igen sokan voltak olyanok, akik egész életüket segédi sorban töltötték el. Ez nagy változást idézett elő a céhlegények soraiban. Eddig bármennyit is kellett dolgozni egész kevés bérért a céhlegényeknek látástól-vakulásig, szívesen tették, mert tudták, hogy belőlük is mester lesz s akkor majd kárpótolják magukat a segédi sorban elszenvedett nélkülözésekért.⁵ Mihelyt ez a helyzet megváltozott, a legények körében tért nyert az elégedetlenség és a céhmesterek a XIX. század elején már alig tudták fenntartani a fegyelmet. Mikor az első gyárak megjelentek, melyek aránylag kevesebb munkaidővel, több keresetet jelenttek, a céhsegédek egy része a nagyiparban helyezkedett el. (Például abban a gyártervezetben, melyet a Védegylet iparosító szakosztálya egy alapítandó lenfeldolgozó gyárról tervezett, 4 forint volt egy heti bér és hol voltak ettől a céhlegények, akik csekély bérért dolgoztak kora reggeltől késő estig.)⁶

A hatvanas évekig csak a segédeket érintette ez a folyamat, a hatvanas évektől kezdve már a mestereket is, akik nem tudták felvenni a versenyt a nagyipar hatalmas tőkéjével, olcsó cikkeivel. Főleg azokat a kisiparosokat tette tönkre és kényszerítette a gyárakba a nagyipar, akik azokban az iparágakban dolgoztak, melyekben legfejlettebb és legkiépítettebb volt a nagyipar. Vonatkozik ez elsősorban a textiliparra, majd az élvezeti cikkeket előállító iparra (sör, dohány) és a vegyi-, vas- és fém-, szerszám-iparágakra is.

A kisiparosság csökkenésére legkorábbi adatot csak 1890-ben találunk. 1890-ben az önálló kisiparosok száma 326.950. 1900-ban már csak 313.000. A csökkenés 14.000 fő. Valószínű, hogy a kisiparosok számának a csökkenése nem 1890-el indult meg, hanem — amint ez mindenütt észlelhető, ahol gyáripar alakul ki — már ekkor állandó jelenség. 1860 körül lehet tenni a dátumot, mikor a csökkenés folyamata elkezdődhetett és tényleg ebben az időben szűnik meg teljesen a szövő és fonó kisipar.

Ugyancsak a gyár versenye ölte meg a háziipart is. Leginkább a városokban található konfekciós háziipart sorvasztotta el a gyárüzem és vontá be a háziipari munkásokat, illetve inkább munkásoknak a műhelyekbe.

A magyarországi munkásrétegekhez szorosan kapcsolódtak a külföldről bevándorolt szakmunkások, akik úgy anyagi helyzetük-nél, mint műveltségük-nél fogva a munkásosztály tetején álltak.

Oly nagyarányú a külföldi munkásság beözönlése az országba, hogy a hetvenes évek munkásmozgalmának egyik hangadója velük kapcsolatban „sáskajárást” emlegetett és összefogásra hívta fel ellenük a magyar munkásságot.⁷ Velük szemben a munkásosztály alsó szintjén helyezkedett el a minden szakértelem nélkül való napszámosréteg, amelyet műveletlensége megakadályozott a nagyobb fejlődési lehetőségekben.

A nagyipar fejlődése felszívta a vonzási körébe könnyebben bekerült kisiparosrétegeket, melyek részint saját anyagi gyöngeségük, részint az ígérkező kedvezőbb lehetőségek miatt engedtek e vonzásnak. Ezután az ipartól eddig távoleső társadalmi rétegre, a mezőgazdasági népességre került a sor.

A nagyiparnak a tőle meglehetősen távoleső társadalmi rétegre való hatását megkönnyítették a mezőgazdasági népesség körében ebben az időben uralkodó gazdasági viszonyok. Az 1848-ban felszabadított jobbágyosztály 550.000 földdel bíró családból állott, akik közül egy teleknél nagyobb földje volt 17.000-nek, egy telek és fél telek között 93.000-nek s végül 10 holdon aluli birtoka volt 475.000 családnak.⁸ Az 550.000 családnál tisztán a föld hozadékából csak az első két csoport tudott megélni. A 474.000 10 holdon aluli családnak a megélhetésére már nem volt elég a birtokolt föld és más mellékes munkát, mely azonban szinte főfoglalkozásának számított, volt kénytelen elvállalni. A felszabadítás alkalmával azonban nemcsak a földműveléssel járó munkaalkalmak nagyrészét veszítette el a mezőgazdasági népesség, hanem azokat a lehetőségeket is, melyek jobbágykorában a rendelkezésre állottak. Az úrbéri megegyezések értelmében a jobbágy részesedett az uraság nád, legelő és egyéb birtokainak terméséből, azonkívül joga volt az urasági erdőben faizást végezni. Sokhelyt ezek a mellékes munkaalkalmak nagyobb jövedelmet biztosítottak a jobbágyságnak, mint földbirtokai. Természetesen a felszabadításkor ezek a mellékes jövedelmek és munkaalkalmak megszűntek, illetve teljesen a földesúr birtokába kerültek. Ennek következtében a parasztság hatalmas jövedelemtől esett el, melyet saját gazdasági körén belül pótolni nem tudott.

Ez volt a helyzet annál a generációnál, mely a felszabadítás idejében élt. A következő generációnál ez az állapot rosszabbodott. A rosszabbodás most már a jobbágyságnak az első két csoportját is érintette, melyeknek tagjait eddig a föld teljesen el tudta tartani.

A szaporodás folytán a birtokok megoszlottak és a keletkező új családokat nem voltak képesek többé foglalkozással és ennek ellenértékével ellátni. Két eset állott elő: vagy kifejlődött az egyke-rendszer, vagy pedig további szaporodás esetén a legidősebb fiú és családja kapták meg osztatlanul a birtokot, a többi gyermekeknek pedig másutt kellett munkaalkalmat keresni. Ebben az időben ez a munkaalkalom a városokban kínálkozott. A lányfélék cselédnek, a férfiak pedig mint napszámosok a gyárakba mentek.

Természetesen ez a helyzet fokozottabb mértékben állt a föld-birtokkal rendelkező parasztságnak arra a részére, mely már eddig sem tudott megélni törpebirtokának a jövedelméből.

Ilymódon alakultak a viszonyok a földművestársadalom azon részénél, melynek birtokában volt némi föld és állattállomány. Azonban a mezőgazdasági népesség nagyobb részét az úgynevezett zsellérek képezték, akiknek kezdettől fogva semmi földjük nem volt, a nagybirtokok megmunkálását végezték, vagy a téli és nyári mezőgazdasági munkálatoknál helyezkedtek el. A mezőgazdasági lakosságnak a zsellérség volt a legszaporóbb része. Mivel a földművelés fejlődése s ezzel kapcsolatban a munkaalkalmak, illetve a terméshozam növekedése nem állt arányban a mezőgazdasági bérmunkásság szaporodásával, a zsellérségnek a mezőgazdaságnál elhelyezkedni nem tudó fölöslege a gyárakban keresett és talált munkát. Annál is inkább, mert különösen az első időben a gyári munkát sokkal jobban fizették, mint a mezőgazdasági munkát.

Ugyancsak a földművesosztályból, de már egy közbeeső fokon keresztül kerültek a munkásság közé a kubikosok. A kubikosságot a XIX. század közepén meginduló és teljes intenzivításában a 80-as évekig tartó folyamszabályozási, vízlecsapolási, vasútépítési közmunkák hozták létre. 1846-ban kezdődött meg a Tisza szabályozása. 1872-ben már 1200 km hosszú töltés kísérte a Tiszát. Addig az időig 127 kanyarátmetszés készült 129 km hosszúságban.⁹ A Tisza-szabályozási munkálatok voltak a legnagyobbak, de a többi vízmenti területen is nagyarányú közmunkák történtek. A csallóközi szabályozásoknál 212.000 holdat, a Rába szabályozásánál 469.000 holdat, a temesbégavölgyi vízmunkáknál 554.000 holdat, az alsószabolcsi lecsapolásoknál 407.000 holdat, a Szamos szabályozásánál pedig 453.000 holdat nyertek a szabályozási, illetve lecsapolási munkálatok következtében. Ezekből az adatokból elképzelhető, mennyi munkaalkalom adódott e téren. 1878-ig 59

társulat alakult különböző ármentesítési és lecsapolási munkálatok elvégzésére. E társulatok 4,793.000 magyar holdat tettek művelésre alkalmassá. A több évtizeden át tartó munkálatok 71,687.000 koronát igényeltek.¹⁰ Ismeretes, hogy általában a földmunkáknál a költségek 70%-át a munkabérek emésztik fel. Elgondolható, hogy ebből a hatalmas összegből, ha mindjárt évtizedek folyamán is, hány munkást foglalkoztathattak a különböző munkálatoknál. Az ármentesítések és lecsapolások a 80-as évekre nagyrésztben befejeződtek. Ennek folytán az idők folyamán kialakult kubikosságnak is megszűnt a létjogosultsága. A kubikosok előtt két út állt. Visszamenni a faluba és folytatni azt a munkát, melyet azelőtt végeztek, vagy a városba szegődni a gyárakba, melyek ebben az időben mindenkit foglalkoztattak, aki csak jelentkezett. Az első lehetőség megszűnt, hiszen kimutattuk, hogy a falun maradottak sem tudtak elhelyezkedni a mezőgazdasági munkaalkalmak stagnálása folytán. Maradt tehát a gyár, mely követelményeinek nagyon megfelelt a szinte féliparosnak nevezhető értelmes kubikos.

Amint láttuk, a munkásosztály főleg a kisiparosság és a falusi földműves és állattenyésztő parasztság tagjaiból alakult. Vizsgáljuk meg, hogyan történt az egyik társadalmi osztályból a másikba való átlépés, hogyan változtak meg az első generáció körülményei, miként érvényesült már a második generációnál a felszívódás.

A kisiparosságot a gyárakba a nagyobb lehetőségek vonzották. A nagyipar megindulásakor nagy szükség volt tanult munkásokra. Ezeket jól megfizették, úgy, hogy a kisiparos életnívót, mint gyári munkavezető, vagy előmunkás is fenntarthatta. A helyzet megváltozott, mihelyt a dekonjunkturák a keresletet csökkentették és a gyárak versenye által elsorvasztott kisiparosok a munkás kínálatot növelték.

1873-ban a bécsi tőzsdekrach nyomán következett be az első dekonjunktúra. Nagy munkáselbocsátások voltak, melyek a munkabéreket természetsszerűleg csökkentették. A gyárakban elhelyezkedett kisiparosság keresete is csökkent és az életnívója jövedelmének alábbszállásával arányosan gyengült. Ez a keresetcsökkenés az a tényező tulajdonképpen, mely a gyárakban elhelyezkedett kisiparosokat volt társadalmi osztályuktól elválasztotta és a munkásosztályba beolvasztotta. Érdek- és politikai körük elfordult a polgári pártoktól s lassankint a gyárhoz és a gyárban dolgozó társaikhoz

szabódott. Sok esetben rövid időn belül már érdekellentétbe is kerültek a kisiparossággal.

A falusi társadalmi réteg feljövő generációjának körülményei még inkább megváltoztak, mint a nagyiparba bekapcsolódó kisiparosságé. Az utóbbiaknak a gondolatvilága a már régen végzett közös irányú munka következtében mégis közelebb állt a nagyiparhoz. Ellenben a földműves nép gondolkozási módjának is teljesen át kellett alakulnia, amikor az eddigi működésétől eltérő, azzal nagy ellentétben lévő gyári munkát választotta hivatásául. Az új életviszonyok és körülmények hamarosan átalakították. Még ha meg is akarta tartani az egyes hazai szokásokat s nem is értette meg az idegen eszméket, a vele szemben érvényesülő új hatások ellen védekezni nem tudott. Ehhez nem volt megfelelő műveltsége sem, de az új élet, melyben volt, nem is engedte a régi gondolkodás és szokás fenntartását. Ez a munkásosztályba lépő első generáció sorsa.

A második generáció úgy a kisiparosságból, mint a mezőgazdasági népségből származó munkásnál is már teljesen homogén. Ez érthető, mert születésüktől kezdve mindegyiket ugyanazok a hatások érték. Külvárosokban, bérkaszárnnyák között nőttek fel, kora ifjúságuktól fogva a gépek mellett dolgoztak. Ezeknek ez együttes hatása alatt gyári munkássá alakultak át, akiknek lelkülete ugyanaz, akár Londonban, akár Bécsben, akár Budapesten élnek, mert lelkivilágukat, képzelet- és fogalom-körüket ugyanazok a hatások alakították ki: a külváros, a bérkaszárnnya, a gyár és a gépek üteme.

A munkásság rétegződését eddig a többi magyar társadalmi osztály szempontjából tárgyaltuk. Vagyis a rétegződés a munkásság kialakításában résztvevő egyéb társadalmi osztályok szintkülönbségéből keletkezett. Felsoroltuk, melyek voltak ezek az osztályok, milyen mértékben és időben vettek részt a munkásosztály kialakításában.

Ettől a külső irányú és igen rövid ideig tartó rétegződéstől eltekintve, a munkásosztályon belül a munkástársadalom saját szempontja szerint is kialakult bizonyos függőleges irányú rétegződés. A döntő szempont az egymásközi társadalmi emelkedésnél, vagy leszállásnál a szakértelem volt. Ez jelentette a nagyobb bért s ennek folytán a kedvezőbb gazdasági és kulturális életkörülményeket.

E szempont szerint a munkásság két nagy csoportra oszlik: a tanult és tanulatlan munkásokra. A tanult munkások képzettségüknek megfelelően, nagyobb munkabért kaptak. Mesterségük elsajátítása közben a különböző alsó- és középfokú ipariskolákban általános műveltségre tettek szert. Ezek az előnyök a munkáosztályon belül is biztosították a tanult munkásoknak az elsőbbséget. A nagyobb bér magasabb életnívóra nyújtott lehetőséget. A képzettség, az általános műveltség pedig az egymásközi életben, a szervezkedésben biztosított tekintélyt a szakmunkásnak. Döntő szerepük lett a céhek megszűnése után alakított szakszervezetekben, melyeknek csak tanult munkások lehettek a tagjai. A politikai pártmozgalom is a szakszervezetekben már kipróbált és ott vezetőszerepre jutott munkásokat használta fel vezetőikül. Ez a tény bizonyos tekintetben a tanulatlan munkások háttérbe szorítását jelentette.

A tanulatlan munkások a munkáosztálynak azt a részét képezték, mely napszámosmunkát végzett, vagy a gépek mellett teljesített segédmunkálatot. E munkának megfelelően bérük kisebb és életmódjuk is primitívebb volt. Legtöbbjük még írni és olvasni sem tudott. A szervezkedésben ők szolgáltatták a népgyűlések tömegét. Egyébként csak a politikai irányú szervezkedésbe kapcsolódhattak be, a szakszervezetekből ki voltak zárva. Viszont a politikai pártokban szívesen fogadták őket, mint olyan tömeget, melynek nem is lehetett — képzettség híján — ellenvéleménye.

A szakmunkások és az úgynevezett gyárimunkások együttes szervezkedésének a problémája Angliában is felmerült. A szakmunkások egyletei már a XIX. század 30-as éveitől kezdve sorra alakultak, míg az „unskilled”-ek első szervezetét csak 50 évvel később alapították meg a glasgowi dokkmunkások. Nálunk a tanult és tanulatlan munkások közötti nagy különbség azonban csak a vidékről feljövő földművesnépek és a kisiparosokból kikerülő szakmunkások között mutatkozott. A további generációk már öntudatosabbak lettek, a fővárosban, vagy a többi ipari centrumban a szükséges műveltséget is megszerezték. A közös sors összevegyítette őket a tanult munkásokkal és a fennálló válaszfalakat a minimálisra szűkítette.

A munkáosztály külső és belső rétegződésével szemben megfigyeltünk egy vízszintes tagoltságot is, melynek az oka Magyarország nemzetiségi viszonyaiban rejlett. A munkásság vízszintes

irányú tagolódását különféle nemzetiségű munkásoknak egymással való elhelyezkedése jelentette. A nemzetiségi keveredést eltekintve a magyarországi viszonyoktól, nagy mértékben a külföldi munkásbevandorlások is elősegítették.

Nagyobb tömegű külföldi munkás a vasútépítéseknel került először Magyarországra. Vasútvonalainkat nemzetközi tőke építtette, melynek más országok vasútépítéseinél is volt érdekeltsége. Az ott alkalmazott munkaerőket a vállalatok felhasználták Magyarországon is. A Pozsony—Nagyszombati vonalat 1846-ban morva munkások építették.¹¹ A vasútépítésre később is idegen munkásokat alkalmaztak. 1868-ban a Nép Szava¹² című lap felhozta, hogy vasutainkat cseh és olasz munkások építik. Kérdezte, hogy nincs-e elég magyar munkás erre a célra. Egy másik lap így emlékezik meg a külföldi munkások szerepéről: „tettleg be van bizonyítva és országszerte tudva, miszerint honi munkások hiánya és szakértetlensége miatt országos vasút- és csatornarendszerünk kiépítését külföldi szakmunkások közreműködése mellett végezzük.”¹³ 1869-ben az aradi vasút építésére olasz munkásokat hívtak be, például egy részletben 500 olasz munkást. Nem valószínű, hogy az idegen nemzetiségű munkások, munkájuk befejeztével mind Magyarországon maradtak volna, itt telepedtek volna le. Mindenesetre egy részük feltétlenül megmaradt a vasutaknál, ahol szükség volt szakértelmükre. Így magyarázható, hogy a vasutaknál annyira idegen volt a hivatalnok- és munkásszemélyzet, hogy az első közlekedési szabályzatot 1868-ban gróf Mikó Imre közlekedésügyi miniszter német nyelven adta ki.

Nemcsak a vasutaknál, hanem a gyáraknál is folyamatosan volt az idegen munkások betelepítése. A feketeadói üvegyárba 30 porosz üvegyári munkást a családjukkal együtt hívtak be s ugyanígy volt a többi gyáraknál is.¹⁴ Megtörtént, mint a Magyar-Belga Gépgyárban is, hogy a vezető- és felügyelőmunkások mind idegenek voltak s nem tudták megértetni magukat az alsóbbrendű munkát végző magyar nemzetiségű munkásokkal. 1875-ben egy részleges statisztika 10.020 fővárosi munkásról számol be. Ezek közül magyarországi születésű volt 7530 (75.2%), külföldi 2490 (24.8%), még pedig 2047 ausztriai (20.4%), 241 (2.5%) németországi, 203 (2.1%) egyéb nemzetiségű munkás.

Azonban a magyar állampolgárságú munkások között is kevés volt a magyar nemzetiségű. Ennek elsősorban oka volt, hogy

Budapest kivételével a nagyipari központok oly vidékeken fejlődtek ki, melyeken nagyobb részt nem magyar nemzetiségűek laktak. Ugyanis az ipari gócpontok helyét elsősorban a nyersanyag közelsége határozza meg. Magyarország fontosabb ipari nyersanyaglelő és bányászó helyei a magasabb hegységekben találhatók meg, melyek északi, keleti és déli határainkkal párhuzamosan, jobbra az ország szélén vonulnak. Viszont Nagymagyarország nemzetiségei úgy oszoltak meg, hogy a magyarság zöme inkább az ország közepén helyezkedett el, míg a többi nemzetiségek a határok mentén települtek. Az első részben felsoroltuk a XIX. század első felének nagyobb gyárait települési helyükkel. Csak felszínes pillantást vetve ezek földrajzi helyzetére, rögtön látni lehet, hogy a gyárak legnagyobb része már a meginduláskor a Felvidéken és Erdély azon részein helyezkedett el, ahol a nemzetiségek voltak többségben. A gyáraknak ez az elhelyezkedése nagy vonalakban már meghatározta a munkásság nemzetiségi viszonyait. Azonban rá kell mutatni, hogy nagyobb számban voltak az idegen nemzetiségű munkások, mint ezt az ország nemzetiségi aránya engedte volna. Ennek oka pedig az előbb felsorolt tényezőkön kívül, a magyarság bizonyos faji jellegzetességeiben rejlett. Nemzeti történetünk egész folyamán a magyarság az ipar vagy a kereskedelem gyakorlásában arányszámánál sokkal kisebb mértékben vett részt a mezőgazdálkodást vagy a hivatalnokoskodást tekintette igazi élethivatásának. Ezt az állítást bizonyítja, hogy még olyan gyár-
ipari központok is, melyek magyar lakta vidékeken fejlődtek ki, mint Budapest és Pécs, az alábbi statisztikát szolgáltatják. A már előbb felhozott 10.020 budapesti munkásból¹⁵ a 7539 magyarországi születésű között magyar 4696 (60.8%), tót 2224 (30.9%), szerb 85 (1%), román 32 (0.3%), egyéb nemzetiségű (leginkább német) 502 (7%). Pécsen az 1500 bányamunkás közül 700 (46.6%) szláv (tót, szerb), 600 (40%) német és csak 200 (13.3%) volt magyar nemzetiségű. Milyen lehetett a nemzetiségi megoszlás olyan iparcentrumokban, melyek idegen nyelvterületeken feküdtek s azokról nyerték legnagyobb részben munkásaikat?

A nemzetiségeknél a munkásosztályon belül a kulturális fok volt a döntő. Ez adta meg az illető nemzetiség jelentőségét a szervezkedésben. Ugyanis a nemzetiségek nem számarányuknál, hanem szakképzettségüknél és általános műveltségüknél fogva érvényesültek. A legkimagaslóbb szerep az első időkben a német

nemzetiségűeknek jutott. Ők voltak a legképzettebb munkások ebben az időben. A legnagyobb részük külföldről jött be és a magasabb nyugati kulturát hozták magukkal. Ezzel ellenében a tótság és a románság a legprimitívebb munkákat végezte s a legnagyobb részük írni és olvasni sem tudott. Természetes, hogy a szervezkedésben is a legjelentősebb szerep a németeknek és a magyaroknak jutott. A német nemzetiségűek nagy szerepére jellemző, hogy az 1867-ben meginduló munkásmozgalom gyűlésein és összejövetelein egészen a 90-es évekig német és magyar nyelven felváltva tartottak előadásokat s a gyűlés vezetőségéhez hozzátartozott a német és a magyar jegyző, akik a beszédek megfelelő tolmácsolását és a német-, illetve magyarnyelvű jegyzőkönyv-vezetést végezték.

A nemzetiségi különbség néhol ellentétet is idézett elő. A Nyomdász Önképző Egylet 1869 júniusi gyűlésén Szabó Elek nyomdászsegéd magyarnyelvű szaklap megindítását javasolta. Az önképzőben tömörült nyomdászsegédeknek a kétharmad része német nemzetiségű volt, ennél fogva nem akartak beleegyezni a magyarnyelvű lapba. Végül hosszas vita után kettősnyelvű szaklap kiadásában állapodtak meg. A Typographia két magyar és két német oldalon jelent meg. A lap körül kiélesedett nemzetiségi kérdés tovább folytatódott. Végül a magyar segédek a Magyar Nyomdászokért, a németek pedig a Deutscher Clubot alakították meg az Önképző Egylet keretein belül. Később azonban elsimultak az ellentétek és a nemzetiségi klubok maguktól feloszlottak.¹⁸

Nem mindenütt volt az idegen nemzetiségű, a magyarságra nézve műveltsége és szellemi ereje miatt a legveszélyesebb németiség többségben s a magyar munkásság a legtöbb helyen, a munkásszervezkedésen belül is érvényesíteni tudta nemzetfenntartó jellegének megfelelő súlyát. Ennek kialakulását elősegítette az idegen nemzetiségű munkások elmagyarosodása. Bár a munkásszervezkedésben érvényre jutó elvek figyelmen kívül hagyták a nemzeti érzést, sőt a nemzetköziséget hirdették, azonban az a tény, hogy a nagyvárosok közönsége, melyekben az ipari gócpontok kialakultak, még azokon a vidékeken is, ahol különben idegen nemzetiségűek voltak többségben, nagyobbbrésben magyar volt, hatással volt az idegen nemzetiségű munkásokra. A külföldi szakmunkások az állandó érintkezésben elmagyarosodtak, egyben kitermelődtek a magyar nemzetiségű szak- és előmunkások, akik érvényesíteni

tudták a magyar nyelv jogait a gyárüzemekben. Az elmagyarosodás nagyban hozzájárult a munkásság egységesedéséhez, mert nemcsak a függőleges irányú tagoltság, hanem a vízszintes, a nemzetiségi tagoltság mértéke is csökkent a munkáosztályon belül.

*

A kezdeti stádiumban egy kialakuló társadalmi osztály kereteit, kiterjedését, a többi társadalmi osztályok között elfoglalt helyét az osztályt létrehozó körülmények határozzák meg, azok a gazdasági vagy politikai szükségszerűségek, melyeknek következtében az illető osztályban helyet foglaló egyedeknek bizonyos közös feladatot el kell látni, a társadalom azonos irányú hiány-érzeteit ki kell elégíteni. Mert tulajdonképpen egy társadalmi osztályban való helyfoglalást éppen az elvégzendő feladat közössége, a kielégítendő hiány-érzetek azonos iránya okozza. Ezek a tényezők a kialakulás stádiumában az illető osztály-egyedektől függetlenül, azok megkérdése nélkül hatnak. Ez a hatás mindaddig akadály nélkül érvényesül, míg a kialakuló osztály a fejlődésnek egy bizonyos szakát el nem éri. A fejlődés bizonyos szakaszában a kialakuló társadalmi osztály egyedei eljutnak közös kérdéseik, érdekeik észleléséhez, s ezeket tudatosítván, az érdekeikkel ellentétes erőkkel szemben állást foglalnak. A közös célok és érdekek tudatosítása az osztály lelkiségének a kialakulását jelenti. Az állásfoglalás ereje a tudatosítás mértékétől, az osztály lelkiségétől függ. E megfontolás alapján kimondhatjuk, hogy egy társadalmi osztályt két főtenyező alkot: az egyik a forma, melyet az osztály egyedeinek a száma, vagyis az osztály nagysága és az abban létrejövő szervezetek képeznek; a másik: a tartalom, mely a fenti kereteket megtöltő s annak erőt adó lelkiséggel egyenlő.

Eddig a munkáosztály organikus kialakulását tárgyaltuk. Az osztály organizmusa azonban csak a kereteket adja, sokkal fontosabb a közös lelkialkat, az osztály szellemiségének a kialakulása, mely a kereteken belül helyet foglaló egyedeket összetartja, egységesíti s külön társadalmi osztállyá teszi. A nagyipar kialakulása előtt is létezett proletáriátus, a szolgák, a legalacsonyabbrendű munkát végzők vegyületes tömege. Ezeket nem lehetett osztálynév alatt összefoglalni, mert nem voltak közös céljaik, mivel a hatások, melyek érték őket, különneűek voltak.

A szellemtörténeti irány az egyes kisebb gazdasági körön

belül elhelyezkedetteknek is külön lelkialkatot tulajdonít. Szekfü Gyula a mezőgazdasági népesség egy részének, a szőlőtermelőnek a lelkialkatát nagyobb tanulmány keretében taglalta.¹⁷ Mennyivel inkább beszélhetünk a munkásosztállyal kapcsolatban külön lelkiségről! Talán a társadalom egy részét sem érik annyira azonos hatások, talán egy társadalmi csoport egyedei sincsenek annyira egymás kölcsönhatása alatt, mint a munkásság, mely nagy tömegekben egymás mellett dolgozva és élve, egységesebben domboríthatta ki sajátos jellegét.

Ha a kialakuló magyar munkásosztály lelkiségét ismerni akarjuk, tisztában kell lennünk a lelkiségét alkotó egyes tényezőkkel. Melyek azok a törekvések, azok a vágyak és célok, melyeket a társadalmi megnyilvánulás három nagy terén, a gazdasági, politikai és kulturális irányban elérni, véghezvinni kívánt. Ezeket a tényezőket azonban csak a munkásosztály egyéni megnyilvánulásai alapján lehet vizsgálat tárgyává tenni. Erre a célra legalkalmasabbnak látszik a kialakulás idejének a munkás-sajtója. Mindjárt a munkásszervezkedés megindulásakor megjelentek a munkásság orgánumai is. Ezeket a lapokat a munkásság saját maga indította meg, a tartalmát is igen kevés kivétellel maga írta meg. Ennélfogva joggal tekinthetjük e sajtótermékeket a munkásság eredeti és sajátos megnyilvánulásainak. 1867 után három év alatt három különféle munkáslap jelent meg.¹⁸ Ez a három lap a munkásság körében uralkodó háromféle felfogásnak a megnyilatkozása. Az egyik lap a mérsékeltebb irányúak orgánuma volt, a másik a munkásosztályon belül középiött állt, a harmadik a szélsőségesebb felfogásúak nézetét hirdette. Ez a körülbelül egyidőben megjelent háromféle lap módot nyújt arra, hogy a munkásság lelkiségének különböző irányú tényezőit is figyelemmel kísérhessük.

1 A munkásság öntudatosodásának első jele sajátmaga és saját munkájának a megbecsülése: „A munka az ima után a legszentebb istentisztelet. A munkáskéz sikere mindenfölött a világon a legelső diadal.”¹⁹

Erzik fontosságukat a nemzeti gazdaságban és a munkáról, mint a nemzet vagyonáról beszélnek: „Egy munkás, aki naponként 2 forintot keres, tízezer forintnyi tőkét képvisel a nemzet kincstárában.”²⁰

A szélsőségesebbek még tovább mennek munkájuk értékelése terén: „A társadalmi világ három részből áll: 1. Teremtő = mun-

kásrészt. 2. Cserélő = földművesrész. 3. Fogyasztó = tőkepenészesrész.”²¹

A cikk alatt a szerkesztő megjegyezte, hogy ő csak két osztályt ismer: iparost és nem iparost.

7 / A munkásság lelkiségének a fejlődésében a következő lépés, hogy számának és munkaerejének a fontossága alapján a társadalomban szerepet akar játszani. A politikai érvényesülésre törekedtek, mert azt vélték, hogy a politikai jogok birtokában jobban megvédhetik anyagi érdekeiket. Egyik munkásgyűlés határozatban fejezi ki e felfogást: „Tekintetbe véve, hogy a szövetkezési jog a munkások anyagi érdekei előmozdításának feltétlen tényezője, tekintetbe véve, hogy a munkásoknak a hatalmas tőke kizsákmányolása ellenében oltalomra van szüksége, az itteni népgyűlés a most összejövendő országgyűléstől a szövetkezeti jogot megadatni várja. A népgyűlés továbbá kijelenti, hogy az általános közvetlen választási jog minden képviseleti testületben a politikai egyenlőség alapja.”²²

Bár a demokrácia fénykorának nevezhetjük a 60—70-es éveket, mégis szokatlan volt, hogy az alsóbb néposztályok politikai jogokat követeljenek a maguk részére. A munkások is szükségét érzik annak, hogy megokolják a politikai jogok elnyerésére irányuló kívánságaikat: „Az államot tökéletes demokratikus alapra kell szervezni, minek fő megkívánhatósága az általános és közvetlen választójog. Csakis akkor, ha a törvényhozó testületben az egész nép képviselve leend, fognak a munkások lassanként azon helyzetbe jutni, hogy a készítmények gyártását és előállítását maguk kezelhessék.”²³

A munkásság nem magáért a politikáért, a politizálásért akart az ország ügyeinek az intézésében résztvenni, hanem, hogy ezen keresztül gazdasági jólétét segítse elő. Ez a szempont nyilvánul meg az alábbi polemizálásban is: „A társadalom így szól a munkáshoz: neked szükségleteid vannak, melyeknek kielégítéséhez a természet létedet kötötte. Hanem ugyanez a természet erőt is adott neked, ezt helyesen kell használnod szükségeid fedezésére. Sorsod tehát leginkább a saját kezeden van, felelős vagy érte és nem szabad szükségleteiddel embertársaid terhére lenni, minthogy ők épp úgy, miként te, önmagukról gondoskodni kötelesek. A munkások joggal felelnek erre a felhívásra: ha ti létünk fenntartásáért a felelősséget vállainkra rakjátok, még pedig azért, mert a természet

erővel megajándékozott, akkor bizony nem szabad bennünket gátolnotok, hogy ezen erőt saját hasznunkra fordítsuk.”²⁴

A munkásságnak az egyes társadalmi osztályokkal való szembe fordulása nem jelentette, hogy ugyanekkor szemben állt a nemzeti eszmével is. 1869 tavaszán történt meg Batthyány Lajos gróf, a 48-as idők vértanú miniszterelnöke tetemének áthelyezése. A gyászünnepeken az ország minden részéből megjelentek a vértanú emlékének tisztelői és az egykori tudósítások külön kiemelik, hogy a munkásság a gyászünnepeken feltűnően nagyszámban vett részt. A munkásság érezte a nemzeti összetartozás érzését. Az egyik lapban állandó rovat kísérte figyelemmel a külföldi magyar munkások sorsát és szervezkedését. E rovat részletesen beszámolt a külföldi magyar munkások hazafias megnyilatkozásairól.²⁵

Politikai jogokra igényt tartott a munkásság, hogy gazdasági helyzetén segítsen, ugyanis az utóbbi volt a fő szempont. Mennyivel erősebben nyilvánulnak meg a munkásság szószólói, ha a gazdasági problémákat vetik fel. Hiszen a munkásság világnézetét gazdasági helyzete, életnivójának időleges körülményei alakítják ki. Míhelyt a munkásság soraiban valakinek megváltozik az anyagi helyzete, kilép a munkásság soraiból. Szinte minden egyes esetben kilépésével egyidőben addigi világnézetét is feladja. Ha valami módon műhelyt nyit, vagy más kisebb vállalkozást indít meg, egyszerre szembe kerül előbbi elveivel s azok sorába lép, akik ellen előbbi helyzetében még teljes erejével küzdött. Erre kényszerítik is megváltozott körülményei, mert ha azokat az elveket érvényesítené, mint munkaadó, melyeket, mint munkás vallott, tönkremenne a gazdasági versenyben. A munkásság világnézete — mondhatnánk — nem is elvszerű, hanem a létfenntartási harc szükségyszerűségeinek a hatása alatt keletkezett.

Még a mérsékeltabb irányúak is igyekeztek a tőke túlkapásai ellen védekezni. „A társadalmi kérdések között az egyik legfontosabb, azon viszony igazságos és méltányos megállapítása, mely a tőke és a munka között uralkodjék. Ezt úgy kell megállapítani, hogy egyfelől a tőke és annak érdekei ne veszélyeztessenek, másrészt a munka jutányosan és bőven kárpótoltassék.”²⁶

Legnagyobb bajuknak a tőkehiányt tartották. Keresik a megoldást, hogy ezen a bajukon segítsenek. Az erre vonatkozó tervek azonban meglehetősen naivak. „A munkásosztály igen megerősítheti magát törvényes elhatározásából származó társas össze-

működése által. Az összeműködésre nézve manapság már megtestesült példákat láthatunk a yorkshirei köszén, manchesteri gyapot s a guisei vasedénygyár munkásainál, kik habár mint munkások a gyárakban dolgoznak, de amellet a gyár tulajdonosai az általuk birt részvények alapján. Állítson, tehát 40—50 vagy több magyar honi munkás csekély megtakarított pénzén magának gyárat, dolgozzék benne együtt közösen.”²⁷

A munkásság e korbéli politikai iskolázottságát mutatja, hogy helyzetének javítására irányuló javaslatai nagyrészen nem mozognak a megvalósíthatóság határai között. Louis Blanc nemzeti munkahelyeire emlékeztet Kretovics József munkásnak az alábbi javaslata: „1. Építsen az állam gyári műhelyeket, ott, hol a forgalom azokat legjövödelmezőbbnek bizonyítja be. 2. Ilyen gyári műhelyben minden munkás a maga munkakörét önmaga vezesse, hogy így a szabad észverseny kifejlődjék. 3. Az elkészült munkatárgyaknak szabad vásár nyitassék és az eladott darabokért a vételárat a készítő kapja. Az eladott cikkekből néhány percent vonassék le az árusítási és az állam hozzájárulási költségeinek fedezésére. Az ilyen gyári műhelyek mellé munkáslakásokat építsenek.”²⁸

Ugyancsak nem kevésbé megvalósíthatatlan az a tanács is, hogy a munkások rakjanak el minden évben 60 forintot, ebből 10 év alatt 600 forint lesz és ha száz munkás összeáll a 600 forint tőkéjével, abból már nagyobb gyárat lehet alapítani.

Egyesek az államot akarták felhasználni, hogy hatalmas alapítvány létesítésével segítsen a munkások helyzetén. 1867-ben a liberalizmus éppen legnagyobb kifejlődésében volt hazánkban, épp azért ez a javaslat se maradt hátra irreális szempontjából a többi tervezetek mögött. „Üdvösnek és sürgetősnek tartom, „Munkások Segélyző Egylete” nevű nagyszerű alapítványt teremteni, melyhez már most is mind az egyesek forintjaikkal járuljanak hozzá, mind pedig a kormány, illetőleg a törvényhozás is megtegye, hogy ez alapból utóbb mindazokat segíteni lehessen, kik e téren a dúsgazdag gyárosok nyomása miatt oly állapotra nem vergődhetnek, hogy okuk volna az életnek örülni, vagy éppen végkép elnyomorodtak.”²⁹

Nagyon sok munkás a liberálisokkal megegyezőleg, nem óhajtja a munkásság gazdasági helyzetének a megjavítása érdekében az állam beleavatkozását. Azt tartották, hogy az összefogás által a munkásságnak saját magának kell megteremteni kedvező anyagi

helyzetét. Szemük előtt állandóan a rochdalei munkások lebegtek, akik szövetkezeti alapon saját erejükből a munkásjólétet szolgáló hatalmas gazdasági intézményeket hoztak létre. „A magyarországi munkásoknak, ha érdekeiket ismerik, egyelőre csak az lehet kitűzött célja, hogy egyesüljenek, egy erős, dönthetetlen testületet alakítsanak, közös erővel szellemi és anyagi tőkét gyűjtsenek maguknak. E tőke tudatában nézzenek szembe minden részvétlenséggel. Tétova nélkül kimondom, hogy az államsegélyt alapul, a politikát kiindulási elvként el nem fogadhatom s a munkásosztálynak üdvét egyedül a kölcsönös támogatásban tudom keresni, csak az önszegélyezéstől várom.”³⁰

A kialakulás korszakában a nagy probléma: önszegély vagy államsegély. Egyesek elfogadják a liberalizmus elveit és saját maguk által kívánják sorsukat megjavítani. A munkásság nagyobb-része azonban az állam beavatkozását kívánja. Ezekről jegyezte meg az önszegélypártiak orgánuma: „a hang, amivel az államsegély elvét hirdetők szónoklataikat tartani szokták, nincs megokolva hazánkban, kivált most, mikor nem munkában, hanem munkásokban van hiány.”³¹

Ha a munkásság gazdasági helyzetével foglalkozó megnyilvánulásait nézzük, szembeötlő, hogy feltűnően elvi téren mozogtak. A munkásság ezidőbeli viszonylagos jólétét bizonyítja e tény, hogy az elvi meggondolásokról nem kellett konkrét kérdésekre ártérniük. Alig néhány hang foglalkozott a munkásság legfontosabb gazdasági tényezőinek: a munkaidőnek és a munkabérnek a kérdésével. Leginkább a hosszú munkaidőt kifogásolták. „Többnyire minden műhelyben, lehet mondani országszerte majdnem minden iparágban, már reggel öt órakor munkában kell lenni és este 7—8—9, sőt 10 óráig is kell dolgozni. E hosszú munkaidő a munkásokra minden tekintetben káros, mert nemcsak a testi erő gyors kimerülését vonja maga után, de a szellemet is előli. Nálunk még vasárnap is több helyen dolgozni kell.”³²

A munkabéréről csak egy meghatározás keretében emlékeztek meg: „A munka díját az a viszony határozza meg, mely a tőke által kínált foglalkoztatás és a munkanélküli munkások száma között van.”³³

A 70-es évek körüli kedvező bérek a sztrájkokat is fölöslegessé tették. A mérsékeltébbek orgánuma azonban egy alkalommal úgy értesült, hogy a szabók sztrájkra készülnek. Szembeszállt a sztrájk

elvél, egyben utalt a magyar munkásság kedvező helyzetére. „Nem sztrájk kell nekünk, mely még a rendőrséggel is kellemetlen érintkezésbe hozna bennünket, hanem jóakarát, szorgalom, takarékos-ság. Használjuk fel a kedvező helyzetet és gondoskodjunk oly időről is, melyben tán munkahiány lesz, dolgozzunk, takarékoskodjunk, ez felel meg a munkásmozgalom főcéljának.”³⁴

A munkásság érdeklődési körébe azonban nemcsak a leg-szűkebb értelemben vett létkérdései tartoztak, hanem művelődé-sének, az ön- és továbbképzésének problémái is. A munkásság művelődési vágyának a fő előidézője az a nagy különbség volt, amely a városba települő munkásság és a városi lakosság műve-lődési viszonyai között fennállott. Ez a nagy műveltségi szint-különbség a részleges kiegyenlítésre törekedett. E kiegyenlítés főtényezői voltak a műveltebb városi elemeknek a munkásságra gyakorolt hatása, másrészt a munkásságnak a magasabb fokot utánzó törekvései, melyek különösképpen kulturális téren nagyon fontos társadalomalakító tényezők. A műveltebb külföldi munkások ugyancsak hatottak a magyar munkásság kulturális igényeinek meg-növekedésére.

A munkásság érezte kulturális elmaradottságát és változtatni akart rajta. Ezért iskolákat sürgetett, főleg ipariskolákat, melyek kielégitenék a munkásság szakirányú igényeit. „Állítsunk fel előbb ipariskolákat, ne riadjunk vissza a kezdet nehézségeitől. Alakítsunk munkásegyleteket, melyeknek főcéljuk legyen a munkásosztály kiképztetése.”³⁵

Hangsúlyozták, hogy az ipar fejlesztésének az egyik leg-hatásosabb előmozdítója a rajz. Ebben az irányban akarták a mun-kásokat továbbfejlesztteni.

Nagy örömmel üdvözölték az Országos Iparegyesület fel-hívását, melyben az Iparegyesület felszólította a magyar városokat, hogy ipariskolákat állítsanak fel.³⁶

A munkásság kultúrigényeinek a megnövekedését jelentette, hogy az egyik munkásegyletben már az idegen nyelvek hasznos-ságáról tárgyaltak.

Foglalkoztak a német műszavak magyarosításával is. Fel-hívták a munkásokat, hogy a Kapitel, Aufsatz, Einsatz — német kifejezések helyett a fejezet, rátét, betét szavakat használják.³⁷

A munkásság művelődési irányaira különben jellemző volt az egyik munkásösszejövetel programja:³⁸

1. Felolvasás egy Budapesten állítandó ipartársulat ügyében.
2. Felolvasás a szabadalmak, bélyeg- és mintaoltalom felett.
3. Egy hatéves csodagyermek zongorajátéka.
4. Szavalatok.
5. A kérdőszekrényben talált kérdésekre feleletadás.

A kezdeti idők munkáslapjai mindent elkövettek, hogy a munkásság művelődését elősegítsék. Egyrészt szakmákbavágó tanulmányokat hoztak, másrészt az általános műveltséghez tartozó rudnivalókat ismertették a munkasközönség előtt. Közölték Wartha Vince műegyetemi tanár előadását az anilinfestékről. Ismertették a gubacs hasznát, majd egy párisi gyárat mutattak be mintául. Írtak a gőzgép és a gőzhajó feltalálóiáról. Az általános kérdések köréből a föld nagyságára, a föld felületére vonatkozó tanulmányokat közöltek. Egészségügyi szabályzatokat és tanácsokat fiatal anyák részére állítottak össze.

Önképzésük folyamán a munkásság körében egyesek a magasabb műveltség megszerzésére is törekedtek. Ezek úgy érezték, hogy a műveltebb osztályok részéről mellőzéssel, vagy éppen visszautasítással találkozhatnak. Panaszaiknak kifejezést is adtak: „A tudományos és műveltnek nevezett osztály szokásainál és neveltetésénél fogva olyanná fejlődött, miszerint munka és munka között különbséget tesz. Az egyikféle munkát szégyelli, hozzá nem illőnek tartja, előítéletének bilincseiből nem tud szabadulni, s úgy hiszi, hogy neki csak hivatalból és a tudományok egyik vagy másik szakából lehet és kell megélni, ennél fogva érdeke, hogy a földészek és iparosok nagy sokaságából senki se adja magát a tudományoknak.”⁹⁹

Komolyabb művelődési törekvések mellett a szórakoztató és a tömegeket inkább kielégítő kulturális megnyilvánulásokkal is találkozunk. Egy újpesti munkásegylet tagjai betegsegélyző alapjának javára műkedvelő színelőadásokat rendezett. Különösen a dalárdák örvendtek nagy népszerűségnek a munkásság körében. A munkáselet egyik legnagyobb eseménye a majális volt, amikor a fúvószenekar és a dalárda vezetésével kivonultak családotól a Zugligetbe és az egész napot népies szórakozások közepette töltötték el.

A fentiek alapján rajzolhatjuk meg a 70-es évek munkásságának a lelki képét. Törekvéseinek, cselekedeteinek irányítója a gazdasági helyzete. Ha éppen pillanatnyilag meg is elégedhetne a

munkabére nagyságával, nem engedi nyugodni annak az élet-nívónak a képe, melyet a városokban, ahol letelepült, látott. A gazdasági helyzetén való változtatni akarás életének fő mozgató rugója. Ennek az akarásnak rendeli alá minden más megnyilvánulását. Politikai törekvéseit, kulturális igényeit mind a gazdasági érvényesülésének a szolgálatába állította, hogy általuk könnyebb utat, nagyobb lehetőséget nyerjen helyzetének javításában. A munkásosztály szervezkedését is e szempontok dominálják a továbbiak folyamán.

„A kialakuló munkásosztály” című fejezet jegyzetei:

- ¹ Statisztikai Évkönyv. 1898. 110.
- ² Fényes E.: Magyarország leírása. I. 71.
- ³ Szekfü Gyula: i. m. VII. 93.
- ⁴ Berichte der Berghauptmannschaften. 1855.
- ⁵ Szádeczky—Kardoss: Iparfejlődés és a céhek története. 1912.
- ⁶ Gelléri M.: i. m. 145.
- ⁷ Munkások Ujsága. 1868. 1. szám.
- ⁸ Szekfü Gy.: i. m. VII. 358.
- ⁹ A hazai folyókon végrehajtott szabályozási munkálatok megbírálsára alakult szakértő Bizottság jelentése. 1879. 114—122.
- ¹⁰ Dékány M.: A magyarországi ármentesítő társulatok. 1878.
- ¹¹ Hetilap. 1846. 3. sz.
- ¹² Nem azonos a hasonlónevű szociáldemokrata lappal.
- ¹³ Munkások Ujsága. 1868. 12. sz.
- ¹⁴ Munkások Ujsága. 1868. 7. sz.
- ¹⁵ Statisztikai Havi Kimutatások. 1877. 46. sz.
- ¹⁶ Novitzky L.: „Egyesült erővel.” A magyar nyomdászok 50 éve. 1912. 131.
- ¹⁷ Szekfü Gy.: A szőlőművelő lelki alkata. 1921.
- ¹⁸ Munkások Ujsága. 1868. Arany Trombita. 1869. Általános Munkás Ujság. 1870.
- ¹⁹ Munkások Ujsága. 1868. 1. sz.
- ²⁰ Munkások Ujsága. 1868. 1. sz.
- ²¹ Arany Trombita. 1869. 5. sz.
- ²² Arany Trombita. 1869. 36. sz.
- ²³ Arany Trombita. 1869. 14. sz.
- ²⁴ Munkások Ujsága. 1868. 3. sz.
- ²⁵ Munkások Ujsága. 1868. 2. sz.
- ²⁶ Munkások Ujsága. 1868. 2. sz.
- ²⁷ Arany Trombita. 1869. 24. sz.
- ²⁸ Arany Trombita. 1869. 21. sz.
- ²⁹ Arany Trombita. 1869. 11. sz.
- ³⁰ Munkások Ujsága. 1868. 1. sz.
- ³¹ Munkások Ujsága. 1868. 8. sz.
- ³² Munkások Ujsága. 1868. 10. sz.
- ³³ Munkások Ujsága. 1868. 20. sz.
- ³⁴ Munkások Ujsága. 1868. 18. sz.
- ³⁵ Arany Trombita. 1869. 19. sz.
- ³⁶ Munkások Ujsága. 1868. 6. sz.
- ³⁷ Munkások Ujsága. 1868. 6. sz.
- ³⁸ Munkások Ujsága. 1868. 3. sz.
- ³⁹ Arany Trombita. 1869. 14. sz.

II.

A MAGYAR MUNKÁSSÁGRA HATÓ KÜLFÖLDI MOZGALMAK.

Kifejtettük, hogy ugyanazon hatások alatt álló emberek szükségképpen közös társadalmi nevezőre jutnak. Hasonló a helyzet az egyes nemzetekben helyetfoglaló osztályoknál, melyek bár különböző állami kötelekben, de ugyanazt a társadalmi és gazdasági funkciót végzik. Az 1830 és 1848-as forradalmak az európai nemzetek polgári osztályainak nagy egymáshatását mutatták. E kölcsönös hatás érvényesült az egyes országokban kialakuló munkásosztályoknál is, különösen, mikor törekvéseiket elvi alapokra helyezték. A különféle nemzetiségű munkásosztályoknál is bekövetkezett bizonyos rétegeződés, melynek a döntő kritériumai elsősorban az illető nemzetbeli munkásosztály műveltségi foka és szervezettsége volt, mely tényezők rendszerint az illető munkásosztály időbeli fennállásával egyenesen arányosak. E megfontolás alapján természetes, hogy az angol munkásság jutott először az egyes munkásosztályok között a legmagasabb szellemi és szervezetségi fokra, őt követték a német és francia munkásosztályok. A nyugati munkásosztályok magasabb szellemiségének hatása alól a magyar munkásság sem vonhatta ki magát.

A magyar munkástömegek asztaltársaságok nivóján maradtak volna, ha a külföldi munkásmozgalmak eredményei és az azok által hirdetett elvek és elméletek nem hatottak volna rájuk serkentően és a szombat esti borozgatásokból és személyi harcokból álló egyleteket először nagyobb egységekbe, majd megfelelő fejlődés útján egy pártba nem tömörítik.

Külföldön a 60-as években a munkásság már jelentős helyet foglalt el. Számánál fogva a politikai életben is szerepelni kezdett. Kezdetben, miként ezt az angol chartista mozgalmaknál láthatjuk — még nem volt saját programja és a hozzá legközelebb álló polgári radikális pártok programjából kölcsönzött szervezkedéséhez alapelveket. Ahogy erősödött a munkásság, úgy választotta ki magából tehetségesebb tagjait, vagy a polgári osztályból magához vonzott egyeseket, akik aztán szavakba, majd elvekbe foglalták a munkásságnak a különös érzéseit, hangulatát, kívánalmait és céljait. Ezeknek a programpontoknak az elérését tűzte ki maga elé a munkásság és szervezkedni kezdett, hogy céljait megvalósítsa.

A munkásság minden országban elsősorban a gazdasági érvényesülésre törekedett s mindent elkövetett, hogy törekvéseinek szabad utat nyerjen. Cél tekintetében nem is találunk sehol sem különbséget a munkásmozgalmakban. Annál nagyobb az ellentét az eszközök, a módok között, melyekkel célját el akarta érni. Az eszközök, az érvényesülés kivitele különbözteti meg egymástól egyes országok munkásmozgalmát.

A 60-as években három államban beszélhetünk önálló munkásmozgalomról és az ezzel összefüggő elméleti és gyakorlati programról. Természetesen ez a három ország, hol a kapitalizmus és vele párhuzamosan a nagyipar először fejlődött ki: Anglia, Francia- és Németország.

Az angol munkásmozgalom hőskorát a chartista mozgalomban élte. Ekkor az angol munkásság minden erejét politikai érvényesülésre fordította. Részt akart venni az állam életében, ezen az úton akart változtatni helyzetén. Ezért a mozgalom főcélja a szavazatjog elérése volt. A közel 15 éves küzdelem eredménytelensége azonban az angol munkásság törekvéseit megváltoztatta, mert az a vélemény alakult ki, hogy a munkásságnak először gazdaságilag kell erősnek lennie, hogy politikai eredményeket érhesen el. 1850 után az angol munkásság a fennálló gazdasági rend keretein belül a szakszervezetek és a szövetkezetek kiépítése által akart a helyzetén javítani. Az egyes foglalkozási ágak szerint megalakultak a szakszervezetek. Az első modern szakszervezet (Trade Union), a gépgyári munkások szakszervezete volt 1851-ben.¹ A sztrájkpénztárak és főképpen a szövetkezetek által csakhamar megjavult az angol munkásság helyzete.

A szövetkezetek magja a rochdalei pionírok szövetkezete lett.

1844-ben alakult meg a szövetség 28 font sterling alaptőkével. Az első hetekben 2 font sterling forgalmuk volt, 20 év múlva a szövetségnek már saját székháza, raktárai és műhelyei voltak.² A rochdalei szövetséget a többi munkásszövetség megalakulása követte és ha nem is olyan eredménnyel, de mindegyiket felkarolta a munkásság és saját intézményének ismerte el.

Az angol munkásmozgalomra jellemző volt, hogy a munkaadóval szemben a szakszervezetet állította. Ebből az állapotból fejlődött ki a kollektív szerződés és a döntőbíróági eljárás a munkaadó és a szakszervezet között.³

Az akkori időkben a munkásokra még legnagyobb eredménnyel járó szervezetek, a Trade Unionok azonban az angol munkásoknak csak a kisebb részét foglalták magukba, az ú. n. tanult szakmunkásokat (skilled). Ezek természetesen jómódban éltek, mert mesterségüket kitanulva előnyösebb béreket értek el. A gyárakban mint munkavezetők, előmunkások szerepeltek. Az angol munkásság legnagyobb részét azonban, a tulajdonképpeni bér munkást (unskilled) a szervezkedésnek ez az iránya kizárta magából s mivel politikai munkapárt egyelőre nem alakult, az angol munkásság legnagyobb része a XIX. század végéig szervezetlen maradt.⁴

Franciaországban a munkásság mozgalmainak az irányát a XIX. század első felében kialakult politikai viszonyok szabták meg. Bár az 1791-es francia forradalom a polgárság mozgalma volt, mégis az akkor még kisebbszámú francia gyári munkásságnak megmutatta a lehetőséget céljai elérésére. Az 1830-as forradalomban a munkásság még a polgárság oldalán küzdött a közösen gyűlölt abszolutizmus ellen, de már 1848-ban elváltak az útjaik és a francia munkásság a barrikádokon saját elképzeléseit akarta megvalósítani. A forradalmi kormányban már a munkások is helyet kaptak, sőt külön munkásparlamentet szerveztek, mely elhatározta a munkaidő leszállítását, a munkabérek felemelését. A munkásság nyomására az állam megszervezte Louis Blanc nemzeti munkaműhelyeit. A munkásság követeléseiben azonban tovább ment és amikor ezeket nem teljesítették, ismét a barrikádok mellé állt. De most már a polgárság egyesült ellenük a társadalom többi rétegeivel és szétverte őket. Ez a küzdelem választotta el az eddig mindig együttműködő francia polgárságot és munkásságot egymástól. A francia munkásság mozgalmait továbbra is a forradalmi hajlandóság jel-

lemzi, mely időnkint bombamerényletekben jutott kifejezésre. Majd mikor 1871-ben ismét meglazult a francia belpolitikai helyzet, a munkások a párizsi kommünt alakították meg. Ennek az iránynak a sajátossága a számtalan titkos társaság, melynek központja a „Societe des Travailleurs Egalitaires” volt és végül a pártokon belül az apróbb frakciók.

Németországban indult meg a három nyugati nagyhatalom közül a legkésőbb a munkásmozgalom. A munkásosztály létezésének első jelei a 40-es évek elején mutatkoztak, amikor fellázadt a gépek ellen. A szövögyárakban a takácsok szétrombolták a gépeket. Mainzban a munkások leállították a gőzgépeket, melyektől kenyerüket féltették.⁵ A munkásság erőszakos fellépésére adott felelet az 1845-ös porosz ipartörvény volt, melynek értelmében munkásegyesületet csak rendőri engedéllyel lehetett alapítani. Azonban ez, ha esetről-esetre akadályozta is, de nem gátolta meg a német munkásság szervezkedését. A nyomdászok kezdték meg a mozgalmat. Mainzban 1848-ban nemzeti munkáskongresszust hívtak össze, melyen 10.000 nyomdász képviseltette magát. Ezután egyre-másra alakultak meg a német munkásegyesületek. 1849-ben a munkás-szervezetek egy manifesztumot adtak ki, melyben megjegyezték: „Mi meg akarjuk tartani az állam rendjét és békéjét. Nekünk van rá a legnagyobb szükségünk”.⁶

Az 1854-es birodalmi gyűlés feloszlatta a munkásegyesületeket. Csak néhány nagyobb ipari központban, így Hamburgban működhettek tovább. Végre 1860-ban Schultze-Delitzsch és a liberális képviselők állandó közbenjárására felfüggesztették a gyülekezési tilalmat.

A tulajdonképpeni német munkásmozgalom Lassalle Ferdinánd fellépésével kezdődött. Lassalle érdeklődését már fiatal korában felkeltették a munkásság kérdései. A munkásproblémákat tárgyaló röpirata miatt perbe is fogták. A per felhívta a német munkásság figyelmét Lassallera, akit az általános munkáskongresszus előkészítő bizottsága fel is szólított, hogy dolgozzon ki a munkások részére programot. E felkérésre írta meg az Offenes Antwortschreiben an das Zentralkomitée zur Berufung eines allgemeinen deutschen Arbeiterkongress zu Leipzig című röpiratát. A röpirat hatása alatt alakult meg 1863 májusában Lipcsében az Általános Német Munkásegylet. Az egyesület elnöke Lassalle lett. E tisztét megtartotta 1864-ben bekövetkezett haláláig. ||

Lassalle politikai irányú programot adott és közömbös maradt a szakszervezetek és a szövetkezetek iránt. Szerinte ezek az intézmények csak egyes kisebb csoportok jólétét segítik elő, nem pedig az egész munkásosztályét. Ugyancsak ez az álláspontja a sztrájkok és koalíciók kérdésében is. Hangsúlyozta, hogy a munkások helyzetének javulását csak az állam beavatkozásától lehet remélni.⁷ Ezzel mindjárt a programját is megadta: az általános titkos választójog által megszerezni a mandátumok többségét és az így nyert hatalom által a vállalatokat államosítani.

Lassalle ellenfele Schultze-Delitzsch volt, aki a fogyasztási és hitelezési szövetkezetek hasznosságát hirdette. Míg Lassalle az állam támogatásával kívánt szövetkezeteket alapítani, Schultze-Delitzsch a munkásság saját anyagi ereje által. Elve volt a szabadkereskedelem és a szabad-verseny az ipar terén. A két ellenfél különböző folyóiratok hasábjain és röpiratokkal küzdött egymás ellen. Lassallenak Schultze-Delitzsch ellen írt híres munkája a: Herr Bastiat Schultze-Delitzsch der Oekonomische Julian oder Kapital und Arbeit volt. Egyébként a két munkásvezér hadakozása serkentőleg hatott a német munkásmozgalomra. A német munkásság 1863-ban tartott első kongresszusán 110 delegátus vett részt, 17.000 munkás képviselőjében.⁸

Lassalle és Schultze-Delitzsch voltak az elsők, akik valóban hatottak a magyar munkásmozgalomra. Az ő hatásuknak tulajdonítható a magyar munkásmozgalom tényleges megindulása. Három évig a magyar munkásság legfőbb problémája és leginkább vitatott kérdése volt, vajjon Lassalle, avagy Schultze-Delitzsch tanait kövessék-e. A magyar munkásjogok és röpiratok e két német munkásvezér nevét és elveit hirdették.

Később mégis Lassalle tanainak lett nagyobb pártja. Az egyik munkáslap megjegyezte: „a munkáspárt hívei évenként két ünnepet rendeznek, az egyiket Lassalle születésnapján, a másikat pedig halála évfordulóján.”⁹

Az egyik Lassalle-rajongó így áradozott: „Milyen ismeretlen név ez a tisztelt olvasóközönség előtt, ismeretlen, pedig e névnek arany betűkkel kéne és kell is ragyogni a munkásosztály előtt, mert e névnek viselője minden érdeket félretéve állt fel és küzdött a munkásosztály újjáteremtéséért.”¹⁰

Mikor a magyar munkásmozgalom még nem tudott dönteni, hogy milyen irányt válasszon, a német munkásságnak már új veze-

tői támadtak. 1864-ben Lassalle halála után megjelent Wilhelm Liebknecht, hogy Marx Károly nevében a német munkásság élére álljon.

Marx Károly ebben az időben már a nemzetközi munkásmozgalmak terén vezető szerepet vitt. 1848 februárjában ő szövegte meg az ú. n. Kommunista kiáltványt, melynek elemeit azóta minden munkásmozgalom programjában fellelhetjük. Midőn az angol és francia munkásság kezdeményezésére megalakult Londonban az Első Internationale-nek nevezett nemzetközi munkásszervezet,¹¹ Marxot kérték fel az Internationale programjának a megszövegezésére.

Marxnak a munkásmozgalmakra gyakorolt nagy hatása abban rejlett, hogy a munkások törekvéseinek elvi alapot adott, mikor az egész közgazdaságtant e törekvések érdekeinek megfelelőleg átalakította. Marx elveit, melyeket később rendszerezett, már a Kommunista Kiáltványban¹² ismertette. Szerinte az egész társadalom két egymással szembenálló részre, a polgárságra és a proletáriátusra tagozódik. Az ipar, a kereskedelem fejlődésén keresztül a polgárság lett a döntő hatalom a modern államban. A középkori gazdálkodás helyébe a kizsákmányolás rendszere lépett, mely megváltoztatta a népesedési viszonyokat. Ugyanis a falusiakat a városokba vonzotta s ezáltal a városi és falusi lakosság számarányát a város javára megváltoztatta. A tőkén keresztül a polgárság kifejlesztette a proletáriátust, mely addig élt, amíg munkát talált és csak addig talált munkát, míg a munkája megnövelte a tőkét. A munkások, akiknek el kell adni magukat, tulajdonképpen árúk és éppen ezért érzik a piac változásait. A munkás munkája elvesztette egyéni jellegét és tartozéka lett a gépeknek. A nagyipar azonban előmozdította a munkásság szervezkedését és együttes fellépését a polgárság ellen. Ezek a szervezkedések a munkásosztály és aztán munkáspolitikai pártok alakításához vezettek. Marx a Kommunista Kiáltványban egyben meghatározta, kik a szocialisták: szocialisták mindazok, akik a tőkét kezében tartó polgárság ellen küzdenek. Azonban a szocialistáknak is több faja van. Így megkülönbözteti a reakcionárius szocializmust. Ide tartoznak: a francia és angol arisztokraták mozgalma, a kispolgári szocializmus, a német tudományos szocializmus. A második irány a polgári szocializmus, melyet a tőkés polgárságnak az a része követ, amely segíteni akar a szociális igazságtalanságokon. Ide tartoznak a közgazdászok, filan-

trópok, humanitáriusok, végül a szocializmus harmadik faja az utópisztikus szocializmus és a kommunizmus.

Marx további munkáiban, főleg a *Kapital*-ban hangsúlyozta, hogy a munkásosztály nyomorúságának az az oka, hogy munkáját nem fizetik meg rendesen. Pedig a nyersanyag a munkás munkája folytán válik áruvá. A munka értéktöbbletet idéz elő. Ebből az értéktöbbletből a munkás nem részesül igazságos arányban. Ennek az a megoldása szerinte, hogy meg kell szüntetni a magántőkét és az állam tulajdonába kell juttatni, mely tagjainak az érdekében használja fel azt.¹³

Marxnak igen nagy hatása volt a különböző munkásmozgalmakra. Marx nem is maradt meg csupán az elvei hirdetésénél, hanem hívei útján cselekvőleg is beavatkozott a nagyipari országok munkásmozgalmaiba. Németországba Liebknecht Vilmost küldte el, aki pár éves agitáció eredményeképpen 1869-ben megalakította a Németországi Szociáldemokrata Pártot, melynek programjában már nagyjából a marxi elvek érvényesültek. A programot az új párt eisenachi összejövetelén állították egybe. A szempontok kidolgozottsága, az egyes részletek megokolása nagy hatással volt a németországi mozgalmakkal kapcsolatban álló közéurópai munkásszervezkedésre.

A program¹⁴ első része a németországi munkáspárt elvi célkitűzéseit ismertette: I. a szociáldemokrata munkáspárt a szabad népállam berendezésére törekszik; II. a szociáldemokrata munkáspárt minden egyes tagjának kötelessége teljes erővel fellépni az alábbi elvek érdekében: 1. a mai politikai és szociális állapotok legnagyobb mértékben igazságtalanok és a legnagyobb energiával kell ellenük küzdeni; 2. a dolgozó osztályok felszabadításáért folyó harc nem az osztály-előjogok érdekében történik, hanem ugyanazokat a jogokat és kötelességeket követeli mindenki számára, egyben az osztályuralom megszüntetését; 3. a munkások gazdasági függősége a kapitalistáktól, oka a jobbság mai formájának, ezért a szociáldemokrata munkáspárt a mostani munkáltatási mód megszüntetésére törekszik egységes munkaszerződéssel a szervezett munka által; 4. a politikai szabadság nélkülözhetetlen feltétele a munkások gazdasági felszabadulásának. A szociális és politikai kérdés egymástól elválaszthatatlan, ezek megoldása azonban csak demokratikus államban lehetséges; 5. annak a megfontolásnak a következtében, hogy a munkásosztály politikai és gazdasági fel-

szabadítása csak akkor lehetséges, hogyha egységesen vezetik a harcot, a szociáldemokrata munkáspárt egységes szervezettel rendelkezék; 6. megfontolva, hogy a munka felszabadítása nem annyira helyi, vagy nemzeti, hanem szociális feladat, mely minden országot, melyben munkástársadalom van, egybeforraszt, a szociáldemokrata munkáspárt a nemzetközi munkásszervezések egy részének tekinti magát, csatlakozva annak törekvéseihez.

Az elvi állásfoglalás után a gyakorlati követelésekre tért át a program. III. A szociáldemokrata munkáspárt legközelebbi követelései: 1. az általános, egyenlő, titkos választási jog férfiak részére a 20. évtől; 2. a népi törvényhozás; 3. minden osztály, születési és vallási előjog eltörlése; 4. néphadsereg felállítása; 5. az állam és az egyház és az oktatás és az egyház szétválasztása; 6. kötelező oktatás az elemi iskolákban és ingyenes oktatás minden nyilvános tanintézetben; 7. az igazságszolgáltatás függetlensége, az esküdt- és munkaügyi bíróságok bevezetése; 8. a sajtó-, gyülekezési, egyesületi törvények megszüntetése, a normál munkanapok bevezetése, a női munka korlátozása, a gyermekmunka eltiltása; 9. az indirekt adó megszüntetése s ennek helyébe az egységes progresszív jövedelmi adó és az örökösödési adó behozása. A szakszervezeti mozgalmak állami támogatása, a munkásszövetkezeteknek állami hitellel való ellátása.

Sokáig szembenállt egymással a lassalleista és a marxista párt, mert Lassalle és Marx tanai több tételben különböztek egymástól. Lassalle nemzeti alapon működött, elfogadta a mai államot s annak keretén belül törekedett a kiegyenlítődésre. Marx viszont a jelenlegi állami szervezetben nem látott egyebet, mint az osztályuralom eszközét. Egyedüli megoldásnak ennek a megszüntetését tartotta. Annál érdekesebb, hogy a bérelméletben megfordított póluson helyezkedtek el. Míg Lassalle azt hirdette, hogy a mai államban ki lehet a különbségeket egyenlíteni, egyben a vashér-törvényt vallotta helyesnek, mely kimondja, hogy a munkabéreket a társadalom mai helyzete alakította ki és megváltoztatásuk csak a társadalom átalakításával lehetséges, — Marx addig tanításaiban követeli a mai gazdasági rendszer és állam megváltoztatását, de ugyanakkor hangoztatta, hogy a fennálló társadalmi viszonyok mellett is jelentős mértékben lehet emelni a munkabéreket az értéktöbblet csökkentésével.

A Lassalle-féle és a marxi alapon működő német munkás-

mozgalmak 1875-ben egyesültek. A közösen szerkesztett gothai programmban már teljesen Marx tanai érvényesültek. A gothai ülésen elfogadott program¹⁵ lett a vezető elve majdnem 20 éven keresztül a német munkásmozgalomnak és a német mozgalommal kapcsolatban álló középeurópai munkásszervezkedésnek. E hatásai miatt ismertetjük a gothai program főbb pontjait. Elsősorban kimondja; a munka minden gazdaság forrása. A mai társadalomban azonban a munkaeszközök a tőkés osztálynak a tulajdonai. Épp ezért a munka felszabadoítása megkivánja a munkaeszközöknek a társadalom tulajdonába való vételét. Ezekből az elvekből kiindulva, a németországi szociáldemokrata párt minden törvényes eszközzel a szabad államért és a szocialista társadalomért küzd. Bár nemzeti keretek között, de hangoztatja a munkásmozgalom nemzetköziséget. A németországi szociáldemokrata párt követeli a szociális kérdések megoldását, az állami támogatással alapított szocialista termelő-szövetkezetek útján. A jelenlegi társadalmi viszonyok között a pártnak a fő programmpontjai: 1. a politikai jogok és szabadságjogok lehető legszélesebb irányú kiterjesztése; 2. a progresszív adó behozatala és az indirekt adó megszüntetése; 3. korlátlan egyesülési jog; 4. a társadalmi szükségleteknek megfelelő munkanap, a vasárnap munka eltöltése; 5. a gyermekmunka eltöltése, a női munka szabályozása; 6. a munkások egészségét és életét védő törvények létesítése; 7. a munkáslakásoknak egészségügyi felülvizsgálása, az üzemekben a munkások által választott tisztviselők ügyeljenek fel; 8. önkormányzat a segélyezési pénztárak ügyeiben.

Amint látható, a gothai program az eisenachitól leginkább a második részben különbözik. Ebben az új részben főleg szociális és egészségvédelmi intézkedéseket sürget a munkásság, vagyis azt a fejlődési folyamatot láthatjuk, hogy az elvszerű programmpontokról a gyakorlati pontok felé haladnak.

A három nyugati állam közül, melyben a munkásszervezkedés már korán megindult, Magyarországhoz földrajzilag, de szellemi és gyakorlati érintkezési pontjainál fogva is, Németország feküdt a legközelebb. Természetes, hogy a német hatások érvényesültek leginkább a magyar munkásmozgalomban, mégpedig közvetett és közvetlen módon. Közvetve Ausztrián keresztül, melynek munkásmozgalma fenntartás nélkül átvette a német mozgalmak elveit és közvetlenül a Németországból bevándorolt gyári munkások, ezen-

kívül az elveket is ismertető könyvek és röpiratok által. Hazai nagyiparunk a 70-es években volt kifejlődőben és az üzemek alapításakor megfelelően képzett szakmunkásokat Ausztriából és Németországból hoztak be, akik azután hazájuk munkásmozgalmainak elveit és tanait is átplántálták Magyarországra.

Amint már ismertettük, a magyar munkásmozgalom megindulásához az első lökést Lassalle és Schultze-Delitzsch tanai adták. A Marx-féle tanok kizárólagos uralomra jutása Németországban azonban Magyarországból is kiszorította a két előbbi munkásvezér híveit.

Különben a német munkásmozgalom annál is inkább hatással lehetett a magyarra, mert az előbbinek a tanait fejlődés eredményezte, míg hirtelen iparosodó országunk munkásmozgalma a rendelkezésére álló rövid idő alatt önmagából semmi elvi alapot sem tudott produkálni és létezésének feltételét jelentette, hogy módjában volt egy kialakult mozgalom tanait átvenni és példáját követni. Ennek következtében a XIX. században a magyar munkásmozgalom szellemi képe nem egyéb, mint a német mozgalom elveinek magyar viszonyokhoz mért átültetése.

Há a magyar és német munkásmozgalmak elvisége között olyan különbségeket akarnánk felsorolni, mint amilyenek a német-angol, vagy francia-angol mozgalmak között fennálltak, ilyeneket nehezen találhatnánk. Azonban meg is volt a hátránya annak, hogy a magyar munkásmozgalom idegen munkásmozgalmak elveit volt kénytelen átvenni. A szervezkedésben felmerülő kérdéseknél, mivel az alapul vett elviség nem saját fejlődés eredménye volt, az egyes magyar munkásvezérek között nagy különbségek mutatkoztak. Ezek a véleménykülönbségek a szervezkedés tagolódására, személyi viszályokra vezettek. Néha egy-egy elv körül a magyar ázatoknak és felfogásoknak egész kaosza keletkezett. Szinte kimondhatjuk, hogy a külföldről készen átvett elvek a magyar munkásmozgalomban új alakuláson mentek keresztül, amíg a magyar viszonylatokban is létjogosultságot nyertek.

A kezdeti forrongó állapotokat azzal magyarázhatjuk, hogy megfelelő program és vezetők kiválasztása könnyebben történhetett meg olyan mozgalmakban, melyeknek százezres tömegek álltak a rendelkezésére, mint nálunk, ahol tízezrekkel lehetett csak számolni.

„A magyar munkásságra ható külföldi mozgalmak” című fejezet jegyzetei:

- ¹ B. S. Webb: Munkásdemokrácia. 1908. I—II.
- ² Dános—Kovács: A szociális eszmék fejlődése a modern szocializmusig. 1925.
- ³ Dr. M. Hirsch: Die Entwicklung der Arbeiterberufsvereinen in Grossbritannien und Deutschland. 1896. 16.
- ⁴ S. B. Webb: i. m.
- ⁵ W. Sombart: A szocializmus és a szociális mozgalom. 1908.
- ⁶ P. Bloch: Geschichte der deutschen Arbeiterbewegung. 1911. 12.
- ⁷ F. Lassalle: Arbeiterlesebuch. 1863.
- ⁸ P. Bloch: i. m.
- ⁹ Ált. Munkás Ujság. 1870. 5. sz.
- ¹⁰ Arany Trombita. 1869. 9. sz.
- ¹¹ W. Sombart: i. m. 200.
- ¹² F. Salamon: Die deutsche Parteiprogramme. 1924. I. 7—42.
- ¹³ K. Kautsky: Marx gazdasági tanai. 1906. 96.
- ¹⁴ F. Salamon: i. m. I. 153.
- ¹⁵ F. Salomon: i. m. II. 57.

III.

A MUNKÁSSÁG SZERVEZKEDESE AZ 1873. ÉVI GAZDASÁGI VÁLSÁGIG.

A magyar munkásság számának gyarapodása szervezkedésének megindulásával járt. Az újonnan alapított gyárak szakmunkásait külföldről hívták be, akik hazájuk munkásmozgalmában elsajátított elveket és tanokat új munkahelyeiken is terjeszteni, vagy legalábbis ismertetni kezdték. A külföldi munkások rövid idő alatt észrevétették magukat Magyarországon: „a munkáskérdés, mely külföldön világkérdéssé nőtte ki magát, hazánkban bár még korántsem vált oly lényegessé, mégis célszerűnek látjuk ez ügyben nézeteinket pro és contra közölni, annál is inkább, mert gyáraink jobbadán külföldi munkásoktól hemzsegnek, kik maholnap azon igényekkel lépnek fel, melyet honmaradt társaik élveznek.”¹

Ezen az alapokon kezdődött a magyarországi modern munkásmozgalom. A szervezkedés a nyomdászok már meglevő Önképző Egyletéből indult ki. A kiegyezés a nyomdaipart is fellendítette. 1867 körül alakult meg az Athenaeum, a Pesti Könyvnyomda, a Deutsch-nyomda, a Posner-nyomda, mind nagyüzemre berendezkedett nyomdavállalatok. A Nyomdász Önképzőkör tagjai ennek következtében megszorodtak, az egyesületi élet élénkebb lett. A növekvő erejükben való bizakodás indította őket arra, hogy memorandummal forduljanak a képviselőházhoz.² A memorandum főbb pontjai voltak: a választási cenzus kiterjesztése, korlátlan egyesületi jog, korlátlan gyülekezési szabadság. A gyülekezési jog kérését azzal indokolták, hogy a munkásságnak szüksége van olyan eszközre, mellyel a tőke nyomása ellen sikeresen védekezhetik. A

memorandum tervezői úgy gondolták, hogy csak a tanultabb és műveltebb munkások részére kéri a választójog megadását. Sok nyomdásznak azonban nem tetszett, hogy csak a tanult munkások részesüljenek ebben a jogban, ne pedig az egész munkásság. Az ellentétek nem egyenlítődték ki a memorandum megszövegezése és átadása után, hanem tovább fejlődtek. A felmerült kérdések körül nagy viták keletkeztek. Végül is a Nyomdász Önképzőkör két pártra szakadt. Az egyes csoportok a felfogásukat elvi alapokkal igyekeztek támogatni. Így kerültek be a vitába a német munkászervezők nevei. Schultze-Delitzsch párthívei azzal okolták meg állásfoglalásukat, hogy ők iparosok, akiket a választójog megillet, míg a lassalleisták azt vallották, hogy a nyomdászok is csak olyan munkások, mint a többi és munkások és munkások között nincs különbség.

A viszálykodás nem maradt meg az Önképzőkör keretén belül. Mindkét párt kiterjesztette agitációját a többi munkások körében is. A magyar munkásosztály ezekben az időkben duzzad meg és ennek a tömegnek a tudat alatt érzett problémáit a nyomdászok memoranduma és vitatkozása csak tudatosította. Sikerült mindkét csoportnak nagyszámú párthívet gyűjteni, mire elhatározták, hogy külön-külön munkásegyletet alapítanak. A Lassalle elveit vallók Általános Munkásegylet, míg Schultze-Delitzsch követői Budapesti Munkásegylet néven szerveződtek. A Budapesti Munkásegyletnek 1868 január 12-én alakult ideiglenes bizottsága február 16-ra hirdette alakuló közgyűlését 50 krajcár belépődíj mellett a Köztelek helyiségében.³ Az Általános Munkásegylet röpcédulákon február 9-re jelentette be megalakulását a Köztelekkel éppen szemben levő Traub-féle műhelyben.

Az Általános Munkásegylet alakuló gyűlésén szép számmal jelent meg a munkásság. Egykorú híradás szerint zsúfolásig megtelt a műhely, még az utcán is volt hallgatóság. A gyűlést Hrabie János asztalossegéd nyitotta meg. Hrabie egész Európát bevándorolta. Utján szerzett műveltsége révén társai között nagy tekintélynek örvendett. Felszólalásában a hazai és külföldi munkásviszonyok között vont párhuzamot. A nyomdászok részéről Ihrlinger Antal tartott németnyelvű előadást, majd Schifferdecker nevű munkás a jelenlevő szlávnyelvű munkásságot köszöntötte. A gyűlésen résztvevők végül elhatározták, hogy megalakulásukat a február 16-ra összehívott újabb gyűlésükön mondják ki.

Ugyancsak február 16-án tartotta alakuló gyűlését a Budapesti Munkásegylet is.⁴ Az összejövetelen Jókai Mor és Vidacs János képviselők is megjelentek. A gyűlésen a következő programot fogadták el: „Mit akarunk? 1. hogy a munkásokat és iparosokat a társadalom többi osztályaival egyenlő sorba emeljük, hogy a munkások anyagi helyzetét javítsuk és ha tagjaink közül valaki szükségét szenvedne, őt mint testvérünket támogassuk; 2. hogy a munkás- és iparos-osztály hazánkban oly műveltségi fokra emelkedjék, miszerint az európai művelt országok iparosai sorában méltó helyet foglalhasson el; 3. hogy a munkát a tőkék sorába emeljük, hogy a tőkét a munkával megbarátkoztassuk és a társulás által alkalmat nyujthassunk a munkásnak és iparosnak, hogy az alapítandó előlegezési bankokból folyósítandó olcsó kölcsönök segítségével hitelképességét érvényre emelhesse s ezáltal jövedelmét növelje. Célunk, hogy a Budapesti Munkásegylet kebelében fogyasztási egyletek, beszerzési egyletek, termelő társulatok és bankok fejlődjenek.”⁵

A munkaadók érdekeinek megfelelt a Budapesti Munkásegylet mérsékelt programja, mely, amint az látható, a Schultze-Delitzsch-féle szövetkezeti programot foglalta magában, egyben hangsúlyozta a munkás és a munkaadó közötti jóviszony szükségességét. Épp ezért elfogadták az egyesület felkérését, hogy vállaltan el tisztségeket a tisztikarban. A Budapesti Munkásegylet vezetősége ennek következtében nagyrészen gyárosokból és kereskedőkből tevődött össze. Gyári munkást nem is találunk a munkásegylet tisztikarában. A munkásszervezkedésben résztvevő munkaadók főszempontja valószínűleg az volt, hogy a szervezkedésbe való bekapcsolódásukkal ellensúlyozták a munkásság erőteljesebb állásfoglalású szervezkedését, mely az Általános Munkásegyletben talált helyet.

A Budapesti Munkásegylet első választmánya a következőkből állt:⁶ Bermann Guidó gépész, Mudrony Samu nemzetgazda, Törzs Kálmán nemzetgazdasági író, Böhm Béla nyomdász, Touring Ferenc tükrögyáros, Reiter József gyufagyáros, Liptai Pál kereskedő, Preisz Mór tanár, Vidacs István gépgyáros, Falk Miksa szerkesztő, Cofall Gusztáv mérnök, Jókai Mór, Berdevics György gyárfelügyelő. A választmányban helyetfoglaló Jókai Mór különben tényleges tagként is belépett a munkásegyletbe, mint képfaragó munkás, ugyanis szórakozásból esztergályozással foglalkozott. Belépési levelében büszkén említette fel, hogy egy mester

napi 3 forint munkabérért akarta szerződtetni.⁷ Az egyesület igyekezett is a munkaadó és a munkások közti jóviszonyt elősegíteni: „az egylet nem terjeszthette volna ki munkásságát oly mértékben, ha a tőke annyiszor és oly hevesen és nem mindig méltán megtámadott emberei között nem találta volna olyanok, akik szívükön hordva a munkások ügyét a kitűzött célok előmozdításához nem csekély összegekkel járultak.”

Az egyesület anyagi megalapozottságának tulajdonítható egyesületi közlöny indítása „Munkások Ujsága” címen. Az első szám 1868 március 1-én jelent meg Kúnsági szerkesztésében. Irányzatát már a címfejlében is kifejtette: Hetilap a munkások, különösen a kisebb iparosok, gazdálkodók és kereskedők számára. Az egyesületi lapnak köszönhető, hogy a két rivális egyesület közül az első időkben a Budapesti Munkásegylet működése ismeretes inkább. A lap megjelent számaiból következtetni lehet a munkásság mérsékeltébb részének törekvéseire. A lap Schultze-Delitzsch elveit követte, aki hangsúlyozta, hogy a munkásság az önszegély alapjára álljon, melynek segítségével gazdasági javulása kapcsolatba hozza őt a társadalom műveltebb részeivel. A Munkások Ujsága igyekszik ezzel a réteggel összeköttetést találni. Cikkeket hozott egyetemi tanároktól, üzemeket ismerttetett, bankok alapszabályait közölte.

A mérsékeltébb Budapesti Munkásegylet a polgári társadalomban is szimpátiára talált. Józsa Ferenc budai ügyvéd a Budapesti Munkásegyletre hagyta házáat.⁸

Jókai Mór is résztvett az egylet életében, pártolta őket tanácsaival és a hatóságoknál közbenjárt érdekükben. Hálából az egylet szerenádót rendezett tiszteletére.

A munkásegylet legnagyobb jelentőségű ténykedése az első magyar munkásszövetkezet, ahogy akkor nevezték, Fogyasztási Egylet alapítása volt. Szellemi vezérük, Schultze-Delitzsch tanítását nemcsak a programban hirdették, hanem a gyakorlatban is megkivánták valósítani. A szövetkezet céljait alapszabálya ismerteti:⁹ „az egylet célja a tagok önkéntes aláírása folytán tőkét gyűjteni, a tagokat életképesebbé tenni az élelmi-, fűtőszerek, a ruházat és más első szükségleti tárgyak megszerzésére a közönséges kereskedő üzletének nagybani és kicsinybeni közös vitele által. Tag lehet a Budapesti Munkásegylet művelődési körének minden egyes tagja,

továbbá minden fedhetetlen erkölcsű egyén, ki az 50 krajcár beiratkozási díjat lefizeti és magát 5 forint részvény megszerzésére kötelezi."

A felhívásokra 184 tag jelentkezett, befolyt 656 forint 29 krajcár.¹⁰ ebből az összegből 1868 július 14-én megnyitották a Fogyasztási Egylet boltját, melyben hús, cukor, kávé, rizs, só, szappan és gyertya voltak a fő cikkek. Augusztus 2-án már egy fiók megnyitására is sor került.¹¹ A szövetkezeti bolt az első időben szépen fejlődött, de később az alapító egyesület felbomlásával lassan beszüntette működését.

Ugyanis a Budapesti Munkásegylet nem sokáig állt fenn. A munkások nem elégedtek meg azzal a programmal, amit az egyesület nyújtott. Nehezményezték, hogy a vezetőség a gyárosokkal jó viszonyban igyekezett lenni. 1868 végén ki is mondták a feloszlást. A tagok legnagyobb része az Általános Munkásegylethez csatlakozott, ahol az alakulás néhány nehéz hónapjának a stagnálása után fellendülés állott be. A munkások kíváncsiainak ügylátszik jobban megfelelt az Általános Munkásegylet politikai irányú programja. Az egyesület vezetésében is változás történt. Hrabie elnök helyébe Viola Mihály került, azonban neki is át kellett adni a helyét Táncsics Mihálynak, aki az Arany Trombita cím alatt 1869 január 1-én meginduló s eleinte általános politikával foglalkozó hetilapját a munkásszervezkedés céljaira engedte át. Táncsics régóta kapcsolatot tartott fenn a munkássággal. Maga is szegény jobbágy szülőktől származott, már gyermekkorában megismerte a nyomorúságot. Később iparos lett, majd a tanítói pályára lépett. Egy cikkéért elítélték és csak a 48-as forradalom szabadította ki börtönéből. Ekkor a Munkások Ujsága címen lapott alapított. A lap azonban nem foglalkozott külön munkásügyekkel, annál is inkább, mert olyanok még ebben az időben nem adódtak. Érdeklődésének a további irányát: Mi a tulajdon?, Kik a vörös republikánusok?, Mi a szocializmus és kommunizmus? című könyvei jelzik. Szocialista felfogása mellett igen jó hazafi volt és a munkásvezérsége idején is a 48-as politika szószólója volt.¹²

Táncsics lapja, az Arany Trombita a mérsékeltbb Munkások Ujságával szemben más képet mutat. A gazdasági problémák mellett főleg a munkásság politikai kérdésével foglalkozott. A munkásság gazdasági irányú tevékenységéhez is az állam támogatását kérte. Az Arany Trombita egy évig jelent csak meg. A lap felelős

szerkesztőjét, Sassy Árpádot egy sajtóperében hosszabb időre elítélték s ennek következtében Táncsics beszüntette a lapot.

Az Általános Munkássegylet hatása alatt vidéken is megindult a szervezkedés. Elsősorban a nyugati határszéleken, melynek munkássága a közeli Bécs munkásságával is érintkezést tartott fenn és ezen keresztül a munkásosztályt érdeklő tanokról is csakhamar tudomást szerzett. A pozsonyi munkások 1868-ban betegsegélyző pénztárt akartak létesíteni, az alapot egy ünnepély rendezése által teremttették volna elő, de az ünnepélyt a rendőrség betiltotta. Erre egy munkásküldöttség jelent meg Pozsonyból Wenkheim Béla belügyminiszternél, az engedélyezés érdekében. A belügyminiszter a munkások kérésére a következőket felelte: „munkások vagytok, szorgalmasan dolgozzatok, egyébbel ne törődjete. Ha politizáltok, tesztek ellene.”¹³

A pozsonyi munkásság azonban tovább folytatta a szervezkedést, vezetői március 19-én munkásgyűlést hívtak össze. A gyűlésen több mint 1000 munkás jelent meg. A bécsi munkásokat Hartung, Gross és Scheu nevű munkások, a Pesti Általános Munkássegyletet Ihrlinger és Szmolényi nevű munkások képviselték. A gyűlést Flexner a pozsonyi Munkásképző Egylet elnöke vezette. A felszólalók közül Gross, Hartung, Ihrlinger német nyelven, Szmolényi magyarul ismertette a munkásosztály jelenlegi helyzetét. A gyűlés végül határozati javaslatot hozott: „Az itt időző munkásgyülekezet áthatva attól az igazságtól, hogy a társadalmi kérdés hazánkban csakis minden demokratikus elvnek összeolvasztása és egyakaratú közbenjárása által oldathatik meg, a következő programot fogadta el további eljárásához irányadóul; követeli: 1. a korlátlan gyülekezési és társulási jog megadását, 2. tökéletes sajtószabadságot, 3. általános választójogot, 4. általános vallásszabadságot, 5. az állandó hadsereg megszüntetését, 6. az általános népfegyverkezés behozatalát, 7. általános népnevelést.”¹⁴

Végül elhatározták, hogy a határozatokat memorandum alakjában küldöttség viszi fel a miniszterelnökhöz.

A többi vidéki városban is megindult a munkásszervezkedés. Pozsony mellett mint nagy ipari centrum Temesvár emelkedett ki. A 60-as évek végén a Budapestről Temesvároott munkát vállaló munkások ismertették meg a bánátiakkal a szocialista programot. 1870 májusában Farkas Károly vasúti kovács megalapította a Temesvári Általános Munkássegyletet.¹⁵ Az egyesület alapszabályait

már a következő hónapban jóváhagyta a belügyminiszter. Ennek értelmében az egyesületnek önképző és segélyügyi osztálya volt, az utóbbi a temesvári munkásság intézményes betegsegélyezését végezte. Temesvár nemzetiségi ütközőpontban feküdt. Ezen a vidéken találkoztak a német-román-szerb-magyar nyelvterületek. Ez a körülmény a munkásság nemzetiségi megoszlását is meghatározta, így Farkas mellett a nemzetiségi munkásvezérek is szerepet játszottak a mozgalomban. Förk Gusztáv a német, Ungurján György a román, Novotni István a szerb munkások vezetője volt.

A vidék egyéb városaiban is megalakultak az Általános Munkás-egylet fiókjai. Óbudán Sassy Árpádnak, az Arany Trombita szerkesztőjének indítványára 1869 július 10-én létesült fiók, Pécsen ugyancsak 1869-ben 500-an kértek a meginduláshoz alapszabályt. Resicán, ahol a Vasműveknél 10.000 munkás dolgozott, szintén 1869-ben indult meg a szervezkedés.¹⁶ Sopron munkássága 1870 május 12-én alakított fiókegyesületet. Ezeken kívül 1869-ben és 1870-ben Ujpesten, Kaposvárott, Aradon és Mosonban szervekedett a munkásság az Általános Munkás-egylet égisze alatt. A Bánságba Bécsből utaztak le munkásvezérek, hogy az ottani, legnagyobb részben német nemzetiségű munkásságot megszervezzék, 1870-ben Most bécsi szocialista munkásvezér agitált a Délvidéken.¹⁷

Ezzel szemben a fővárosban az Általános Munkás-egylet fejlődését megakasztotta az a körülmény, hogy az egyesület alapszabályainak belügyminiszteri megerősítése egyre késett. Küldöttség is ment fel ebben az ügyben Szlávi belügyminiszterhez. A belügyminiszter a küldöttségnek azt válaszolta: „miért mozognak, miért nincsenek békén, nyugodtan. Olyan jó dolguk van, hogy naponta 5 forintot is megkereshetnek”. Az Arany Trombita e szavakra azt válaszolta: „Ez a méltóságos úr nagyúri kényelmében megelégedett arról hogy a munkásoknak olyan jó dolguk van, miszerint legnagyobb része egészségtelen pincelakásokban nyomorog s alig tud megkeresni néhány krajcárt és nem öt forintot.”

A küldöttségjárásnak azonban mégis meg lett az eredménye, mert 1870 április 3-iki kelettel leküldték a megerősített alapszabályokat. Az alapszabályból az Általános Munkás-egylet célkitűzései a következőkben tűnnek ki: 1. Az egyesület célja a munkásosztálynak szellemi gyarapodása, anyagi érdekeinek megóvása és

elősegítése, avégből, hogy ezentúl a munkás nemcsak hasznos lakója legyen az államnak, hanem egyúttal annak szabadelvű alkotmányát élvezni képes polgárává váljon. A kitűzött cél elérésére a következő eszközök szolgálnak: Tanítás a reálszakmákban és a nyelvekben. Könnyen érthető modorban tudományos előadások tartása. Hasznos művekből álló könyvtár létesítése. 2. Minden törvényes eszköz felhasználása a munkás politikai és polgári jogainak az elérésére. 3. A munkásosztály anyagi helyzetének javítását célzó törekvések megvalósítása produktív társulások által. 5. Betegek és rokkantak részére egy pénztár alapítása oly céllal, hogy a szerencsétlenül járt egyleti tagoknak s azok özvegyeinek és árváinak szűkölködő helyzetén könnyíteni lehessen. 8. Testvéries közeledést eszközölni az idegen földön lévő munkástársakkal.

Az alapszabály egyes cikkei nem fejezték ki híven a munkásság szocialista elveit, melyeket a gyűléseken és a sajtójukban hangoztattak. Valószínűleg el akarták kerülni, hogy a szélsőségesebb hangú szövegezés miatt alapszabályukat ne engedélyezzék.

Általában a munkás-egyesületek engedélyezése lassúnak tűnt fel a munkásság előtt. Ez a tény indította a Nyomdász Önképző Egyletet arra, hogy az egyesülési jog tárgyában memorandumot dolgozzon ki a képviselőházhoz.¹⁸ A memorandum hivatkozott a porosz törvényekre, melyek felfüggesztették a szövetkezés elleni jogszabályokat és megengedték, hogy a munkás maga dönthessen a munka-erejéről. A memorandumot Jókai Mór írta alá és mint képviselő, ő terjesztette fel a Házhoz.

Az Általános Munkásegylet, alapszabályai jóváhagyása előtt, 1869 augusztus 22-én rendezte meg első nagygyűlését. A gyűlést vörös plakátokon hívták össze. A rendőrségtől megkapták az engedélyt, sőt a gyűlésen Thaisz Elek főkapitány is megjelent.¹⁹ A gyűlés első részében a nagy lakásínséggel foglalkoztak, ugyanis a nagy tömegekben Pestre jövő munkások nem kaptak megfelelő lakásokat. Pest és Buda lakosságának számbeli gyarapodásával nem gyarapodott párhuzamosan a lakások száma is. Ez a körülmény lakáshiányt idézett elő. Növelte a bajokat, hogy az élénk lakáskereslet a lakbéreket is felverte, úgyhogy a munkásságnak ebben az időben nagy problémája volt, hogyan találhat munkabéréhez mért olcsó és megfelelő lakásokat. A munkásság épp ezért már előbb is a gyűlésein és sajtójában állandóan napirenden tartotta a lakáskérdést:

„a munkáslakások kérdése kiváló helyet foglal el az általános munkáskérdésben, sőt tagadni nem lehet, hogy a munkáskérdés megoldásának egyik feltétele a lakások irányában fennálló követelmények minél teljesebb kielégítése.”²⁰

A lakásinség megoldására javaslatokat tettek: „A lakás-hiányon csak két módon lehet segíteni, vagy bérházak felállításával, vagy pedig oly lakóházak felépítése által, melyek idő múltán a munkások birtokává lesznek.”²¹

Különösen a tél beállta előtt okozott a lakásinség nagy izgalmakat. Ilyenkor a valószínűtlen javaslatoktól sem riadtak vissza: „addig is, míg a munkásházak felépülnek, a Károly-kaszárnya s a Ludoviceum kiüríttessék és oda a tél veszteségei ellen a munkások elhelyeztessenek. Mindenesetre tartsuk eszünkben, hogy a munkásoknak lakás kell és pedig november 1-re.”²²

A tárgysorozat második pontja aktuális munkáskérdéseket tárgyal. Sassy Árpád, az Arany Trombita szerkesztője a munkásság szavazati joga érdekében beszélt. A további felszólalások során Ihrlinger Antal indítványozta, hogy a pozsonyi gyűlés programját fogadják el és tegyenek esküt, hogy kitartanak a szocializmus mellett. A gyűlés végül a következő határozati javaslatokat hozta. Követelik: 1. az általános és közvetlen választójog megadását; 2. korlátlan egyesülési és gyülekezési szabadságot; 3. a szabad sajtót, a kaució és a sajtótörvény eltörlését; 4. az állandó hadsereg megszüntetését; 5. helyébe az általános népfelkelés felállítását; 6. az iskolák államosítását, az ingyen népoktatást; 7. a nép indítványozási jogát; 8. a tisztviselők közvetlen és általános választását; 9. a progresszív adók behozását, az indirekt adók eltörlését; 10. a szerzetesrendek eltörlését, vagyonuknak oktatási célokra való fordítását.

A gyűlésen a munkásság nagy számmal vett részt. Talán a gyűlésen résztvevők száma, vagy a merész program feltűnést keltett és a polgári sajtó figyelmét magukra vonták. A Magyar Hírlap kiemelte, hogy vörös jelvényt hordtak és a gyűlésen 2000 ember vett részt. Az Ellenőr figyelmét a vörös zászló és rajta a felirat: „Munkások egyesüljetek!” ragadta meg. A Hon szerint 2000 ember jelent meg és a gyűlés eredménye a munkásügy szocialista alapon való előrehaladása.

Az augusztus 22-i munkásgyűlést megelőzőleg adott programot a német szociáldemokrata párt Eisenachban. Ha a két pro-

grammot összehasonlítjuk, feltűnően sok egyezést találunk. Mikor a magyar munkásgyűlés vezetői a programmot megszövegezték, már kezükben lehetett az eisenachi program, ez kiténik, ha a két programot egyes pontjait egymás mellé állítjuk. Az általános és közvetlen választójog az eisenachi programban is az első követelés, ugyanitt hangsúlyozzák a választás titkosságát is. A közvetlen egyesülési és gyűlekezési szabadság megadásával, továbbá a kaució és a sajtótörvény eltörlésével az eisenachi program 8. pontja foglalkozott. Mindkét helyen 5. pont a néphadsereg felállítása. Teljesen egyezik az iskolák államosítása és a tanítás ingyenessége iránti követelés. Ugyancsak sorrendben megegyezik a 9. pont is: az indirekt adók eltörlése és helyükbe progresszív adók behozása.

A munkásgyűlés határozatait egyébként — memorandum alakjában — Schulhof Géza jogtanácsos vezetésével munkásküldöttség vitte fel Andrássy Gyula gróf miniszterelnökhöz. A miniszterelnök csak a munkásoknak a lakásinség megszüntetésére irányuló kérésével foglalkozott.²³ Megígérte, hogy barakkok építésével igyekeznek majd enyhíteni a lakáshiányon. A miniszterelnök válaszárol a szeptember 12-iki munkásgyűlésen számoltak be. Ugyanezen a gyűlésen foglaltak állást a zárdák és kolostorok feloszlátása mellett.

Meg kell jegyezni ezzel kapcsolatban, hogy a munkásság programjaira a német hatás mellett az akkori radikálisabb pártok elvei is hatással voltak. Munkabérről, munkaidőről, vagyis speciálisan munkásérdekekről egy szót se találunk a magyar munkásság idézett programjaiban. Ennek megint csak az az oka, hogy a magyar munkásság még nem termelte ki magából az érdekeinek megfelelő programmot és kapva-kapott a készen nyert és tetszetősen hangzó elveken, melyek nagyrészen az ő igazi érdekeit nem is érintették, mert mi haszna lehetett volna a munkásságnak az egyházellenes szabadkőműves-mozgalom ama követeléseiből, hogy töröljék el az egyházi rendeket és az iskoláikat államosítsák, mikor a munkásság egy része még írni és olvasni sem tudott. Azonban a saját programnélküliség során minden munkásmozgalomnak keresztül kellett mennie. A radikálisokkal való kapcsolatnak azonban meg volt az a haszna, hogy akiknek érdekében állott a munkásság ilyen irányú mozgalma, lehetővé tették a munkásság szabad szervezkedését. 1870-ig minden különösebb zavaró körülmény nélkül szervezkedhetett a munkásság, a kormány és a hatóságok jóindulatú elnézéssel voltak irányában. Mikor a nyomdászok 1870-

ben sztrájkba léptek, a főnöktestület a pesti katonai térparancsnokhoz, Gableins tábornokhoz fordult, hogy a katonaságnál szolgáló nyomdászokat a sztrájk megszüntetése érdekében bocsássa rendelkezésére. Gableins tábornok válaszában kijelentette, hogy nem érzi magát arra hivatottnak, hogy a munkaadók és a munkások viszálában az előbbieket pártját fogja.²⁴

A nyomdászok sztrájkja kivétel volt. Magyarországon a helyzet ebben az időben a munkaadók és munkások között még megfelelő volt. Ezt maguk a munkások is elismerték: „hogy a társadalmi viszonyok hazánkban még nincsenek nagyon elmérgesítve, ennek egyik bizonyítékát látjuk a munkaadóknak a munkáskérdésben szeptember 8-án tartott gyűléséből, melyen a munkásfelvételek, a munkaidőtartam és végre a lakásszükség tárgyában a következő javaslat hozott: a munkások csak úgy vétessenek fel, ha bizonyítvánnyal bírnak, mert a jelenlegi munkaviszonyok egyik főhibája, hogy a munkások minden pillanatban ott hagyhatják munkájukat s azonnal más gyárban találnak felvételt. Behozandó a 8 napi felmondás. A gépgyárakban a munkaidő 11 és 1/2 órától 10 és 1/2 órára szállíttassék le. A munkáslakások építése körüli bizottság érintkezésbe lépjen a helybeli építőbankokkal, melyek késznek nyilatkoztak ilyen lakásokat 25 évi törlesztésre oly feltétellel mellett építeni, ha az illető gyárak az évi kamat és törlesztés rendes lefizetéséért kezességet vállalnak.”²⁵

Megváltozott a helyzet, mikor a munkásszervezetek lassankint elfordultak a liberálisabb elvektől és szervezetségüket saját kérdéseik megoldására akarták felhasználni. Érdekeik ellentétesekké lettek a társadalom nagy részének az érdekeivel és megvalósulásuk a társadalom mai felépítésének a megváltoztatásával jártak volna. Az államhatalomnak ezekkel az elvekkel szemben állást kellett foglalnia. Az Eisenachban megalakult német szociáldemokrata pártnak nagy hatása volt az osztrák munkásmozgalomra. Ha a német párt marxista elveit teljesen nem is vették át, de együttérzésüket nyilvánították a német mozgalom iránt. A szimpátia-nyilvánításra Ausztriában a kormány az összes munkásegyesületeket feloszlatta azzal az indokolással, hogy működésük veszélyes az államra, mivel az eisenachi program alapján állnak.

Magyarországon nem következett be a munkásegyesületek általános feloszlátása, ellenben az új egyesületek alapszabályainak a megerősítését az ellenőrzés nagymértékben megszorította, mivel

a magyar munkásság is nagyrészen szocialista elveket hangoztatott. A polgári baloldali képviselők is, akik eddig a munkásmozgalom mellett való rokonszenvüket többször kimutatták, sőt a képviselőházban a munkások érdekében fel is szólaltak, mint Jókai Mór, Dietrich Ignác, Helfy Ignác képviselők, visszavonultak a munkásmozgalom támogatásától.

Amikor a munkásság szempontjából szükség lett volna az egységre, az Általános Munkásegylet két részre szakadt. A tagok egy részének nem feleltek meg az Általános Munkásegylet szocialista elvei, ezért Strobl Antal munkás vezetésével külön csoportot létesítettek. Horn Ede képviselő védnöksége alatt megalakították a m. kir. Munkásképző Egyletet, mely főleg kulturális és önképző célokat tűzött ki maga elé. Az egyesület legnagyobb érdeme volt, hogy jegyzőjének, Farkas Károly vasmunkásnak kezdeményezésére megalakította az Általános Munkásbetegsegélyző és Rokkant Pénztárt.²⁶

Nagy kérdése volt ugyanis kezdettől fogva a munkásságnak, mi történik vele, ha megbetegszik, vagy baleset éri, vagy, ha öregsege miatt nem tud tovább dolgozni. A legtöbb gyárban volt ugyan betegségélyző pénztár, azonban ez a tökehiány és a munkások állandó helyváltoztatása miatt nem felelt meg a hivatásának, annak ellenére, hogy a munkabérekéből rendszeresen levonták a pénztárhoz a hozzájárulást. A munkásoknak a legfőbb sérelmük volt, hogy a gyári pénztárakba, ahol az ő pénzüket kezelték, semmi betekintésük nem volt s így igen sok visszaélés történt. Ezt a helyzetet akarta orvosolni az Általános Betegségélyző Munkáspénztár, mely sokezer munkás szervezésével, nagyobb tőkével a munkások vezetése alatt alkalmasabbnak látszott betegségélyző hivatását betölteni. A pénztár csakhamar nagy népszerűsége tett szert a munkások között. Egyik napról a másikra egész gyárak léptek be betegpénztáraikkal és munkásaikkal együtt. Első elnöke Rauchmaul Károly, titkára Farkas Károly lett.

A két munkásegylet között nem sokáig tartott az ellenségeskedés, a vezetők közeledtek egymáshoz. 1870 májusában kimondták a két egyesület újbóli egyesülését.²⁷ Az egyesület címe továbbra is Általános Munkásegylet maradt. Hivatalos lapot is indítottak. A lap már tisztán munkáscélokat tűz maga elé, azért az Általános Munkás Ujságot tekinthetjük az első igazi munkás-ujsnak. Ugyanis a Munkások Ujsága nemcsak a munkások, hanem a kis-

iparosok hangadója is kívánt lenni. Az Arany Trombita a 48-as közjogi politika és a munkásérdekek között osztotta meg a terjedelmét, míg az Általános Munkás Ujság csak a munkásságra kívánt támaszkodni. Programja összefoglalja az akkori munkástörekvéseket: „feladatunk lesz mindent elkövetni és törekedni, hogy az uralkodó népgazdászati ellentéteket kiegyenlítsük és mellőzzük. Működésünk vezérelve munkáspárt szervezése Magyarországon. Törekszünk a korlátlan egyesületi, gyülekezési és szövetkezési szabadságot a munkások számára kieszközölni, valamint a népoktatás gyökeres és a korszellemnek megfelelő átváltoztatására, a vallás tökéletes szabadságára, mindennemű előjogok és szabadalmak mellőzésére, a közvetlen adók eltörlésére. Az ennek helyébe behozandó egyenesen növekvő adó mellett emelendünk szót mindenkor. Különös figyelmet fordítandunk az egyletekre és társulatokra.”²⁸

Nem sokáig tartott a békesség az Általános Munkásegylet körében. Mikor Táncsics Mihály, az egylet elnöke, az egyesület segélyezése érdekében a hivatalos körökkel keresett kapcsolatot, a Munkás-önképző Schlésinger Jakab munkás vezetése alatt ismét kivált. A kiváltak csoportja csak a névben egyezett meg a Strobl-féle önképző egyesülettel, ugyanis míg Strobl-ék azért váltak ki az Általános Munkásegyletből, mert programját túl szélsőségesnek tartották, addig Schlesinger és társai éppen ellenkezőleg, az Általános Munkásegylet programjának az enyhése miatt váltak ki. A Munkás Önképző Egylet megalakulása után kimondta a nemzetközi munkásszövetséghez (első Internationale) való csatlakozását, majd 1870 június 9-én felszentelték az egyesület vörös lobogóját és kimondták a programjukat: „egy nemzetiség az emberiség, egy haza a föld, egy erkölcs a munka, egy vallás a szeretet”. Ugyanakkor Schlesinger Jakabot az önképző elnökének választották meg. Úgy volt, hogy az egyesületek különválása végleges, mikor a Munkás Önképző pénztárosa 1871-ben megszökött az egyesület vagyonával. A Munkás Önképző ekkor ismét az Általános Munkásegylet felé akart csatlakozni, de a belügyminisztérium a csatlakozást nem hagyta jóvá. Ennek folytán a Munkás Önképző Egylet anyagiak hiányában feloszlott. Tagjai legnagyobb részben az Általános Munkásegyletbe léptek vissza. Ekkor a Munkásegylet tisztkara is megváltozott, Táncsics helyébe Strausz Antal választották, titkár Ihrlinger Antal lett.

Az Általános Munkásegylet taglétszáma a következő hónapok-

ban jelentősen gyarapodott. Ennek oka a speciális magyar szervezkedési viszonyokban rejlett. Külföldön a szervezkedés két irányban történt, politikai, illetve pártszervezkedés és gazdasági, vagyis szak-szervezkedés. Nálunk a politikai szervezkedési irány képviselője az Általános Munkásegylet volt. A gazdasági szervezkedési irányt, a szakszervezkedést meggátolta a céhek fennállása, melyek egyedül voltak jogosítva gazdasági irányú szervezkedésre. Az egyes iparágak munkásai a céhektől függetlenül megalakították szervezeteiket, mivel azonban önállóan gazdasági irányba nem szervezkedhettek, az Általános Munkásegyletben alakítottak szakosztályokat. Sorra megalakult az Általános Munkásegylet cipész, szabó szakosztálya. 1871 március 12-én a budai és pesti szabómunkások együttes gyűlésükön kimondták, hogy a szociáldemokrata programot fogadják el.²⁹ A kárpitosok 1871 március 5-iki ülésükön csatlakoztak az Általános Munkásegyletnek. Hasonló módon léptek be a munkásegyletbe a kalaposok, porcellánfestők, szövők és serfőzők.³⁰ Ezek az állapotok azonban csak addig tartottak, míg a céhek megszűnésével önálló szakszervezetek alapítása nem vált lehetővé.

Az Általános Munkásegyletben újból ellentétek támadtak. Politzer Zsigmond nevű 20 éves fiatal munkás egyesületi ellenzéket szervezett és kifogásolta a szerinte nem eléggé szocialista vezetőség működését. Az elkülönülés annyira ment, hogy külön lapot is alapított az ellenzék Testvériség címen. Bár a munkásmozgalomban a balratolódás állandóan tartott, a munkásság legnagyobb része még nem helyezkedett teljesen internacionalista alagra. A felsőbb körök sem fordultak el teljesen a munkásmozgalomtól. Az Általános Munkásegylet 1871 február 11-én rendezett bálján megjelent Andrássy Gyula gróf miniszterelnök, Szlávi, Tóth miniszterek és az alsóház elnöke is.³¹ Az Általános Munkásegylet elnöke is érintkezést keresett a felsőbb körökkel, hogy az egyesület anyagi alapját biztosítsa. A kabinetirodához kérvényt nyújtott be, melyben 500 forint segélyt kért. A segélyt meg is kapta. Az egyesületi ellenzék élesen kikelt az elnök eme ténykedése ellen. Politzer Zsigmond a Testvériségben a következőket írta: „egy Ferenc József nevű úr létezik az osztrák-magyar monarchiában, ezt nem tagadhatjuk, de azért valami felsőbb lényt ne tekintsünk benne. Az alapszabály értelmében, mint bármelyik polgárnak jogában áll ajándékot adni.”³²

Franciaországban ebben az időben zajlott le a párizsi kommun. Ennek eseményei egész Európa munkásságára nagy kihatással voltak. Elsősorban a munkásság nemzetközi együttműködésének a gondolatát tette újból aktuálissá. Általában már a 60-as évektől kezdve észlelhetők voltak olyan törekvések, hogy az egyes országok munkásmozgalmait közös alapra kell hozni. Az első kísérlet erre az 1862-iki londoni világkiállítás alkalmával történt, mikor az angol és a francia munkásság képviselői elhatározták, hogy többször összejönnek és közös ügyeiket megbeszélik. 1864-ben ennek nyomán alakult meg a L'Association Internationale des Travailleurs, rövidesen első Internationale.³³ A szövetség mögött Marx állt, aki az Internationale programját kidolgozta. Az Internationale nemzetközi munkáskongresszusokat is tartott. 1866-ban Genfben, 67-ben Lausanneban, 68-ban Brüsszelben és 69-ben Baselben. Az internationalénak nemcsak egyesületek, hanem egyes munkások is tagjai lehettek és résztvehettek a kongresszusokon.

A magyar munkásság külföldi vonatkozásai terén újból a nyomdászok voltak az úttörők. 1868 augusztus 15—16-án az ausztriai nyomdászokkal közös kongresszust tartottak, melyen elhatározták, hogy lehetőleg minden évben összeülnek, más és más ipari központban.³⁴ A második nyomdászkongresszust ismét Bécsben tartották. Itt került szóba az osztrák-magyar nyomdászszövetség terve, de ennek az alapszabályait egyik ország belügyminisztere sem engedélyezte. A harmadik nyomdászkongresszust Pesten tartották zászlószenteléssel és tűzijátékkal egybekötve. Ezen merült fel egy közös nyomdász-betegsegélyző pénztár alapítása, de a terveket nem hajtották végre.

A bécsi sütőmunkásokkal a sztrájkjuk alkalmával került kapcsolatba a magyar munkásság. Ugyanis a bécsiek segítséget kérő felhívást küldtek magyarországi társaikhoz: „Barátaink! Két év óta harcolunk szomorú helyzetünk jobbításáért s a mai napig nem vívtunk ki semmit. Kényszerítve vagyunk mindnyájan (4000) a munkát elhagyni. Kedves barátaink, hozzátok intézzük kéréseinket, támogatásokat érdekeinket. A bécsi sütők szabályzó választmányától.”³⁵

Az első Internationale is érintkezésbe lépett a magyar munkássággal. 1869 novemberében Raspe Vilmost küldte Pestre, hogy a magyar munkásokat az Internationaleba szervezze. Raspet mindjárt megérkezésekor letartóztatta a rendőrség, noha a munkás-

egyesületek a külföldi munkásvezér fogadtatására nagy programot terveztek. Mikor Raspert elfogták, oly nagy lett az izgalom, hogy a munkások az utcára mentek tüntetni.³⁶ A katonaságnak kellett a tömeget szétszlatni. Ez volt különben Magyarországon az első munkástüntetés. Az Internationale továbbra is figyelemmel kísérte a magyar munkásmozgalmat. A francia csoport felhívást intézett a magyar munkássághoz, hogy lépjenek be az Internationaleba.³⁷ Mikor megtörtént az Általános Munkásegylet és a Munkásképző között a szakadás, az Internationale Scheffler, Küttel és Rück bécsi munkásvezéreket küldötte Pestre, hogy az ellentéteket kiegyenlítsék. 1871-ben az Internationale Farkas Károlyt bízta meg magyarországi képviselőtelével.³⁸ A magyarok se hanyagolták el a külföldi kapcsolatokat. A nemzetközi szakegyesületek megalakulásakor a magyar munkáslapok közölték azoknak a belépésre való felhívását. Egyik lap buzdította is a magyar fémmunkásokat, hogy lépjenek be a nemzetközi fémmunkásegyletbe.³⁹

Bizonyos mértékben már kifejlődött a magyar munkásságban is a nemzetközi együttérzés, mikor a párizsi kommun megalakult. A munkásság körében a kommünt, mint a munkásság győzelmét könyvelték el és a Testvériség, mint követendő példát állította a magyar munkások elé. A kommun kezdeti sikere a magyar munkásokat is felbátorította, hatása alatt léptek sztrájkba a sörfőző-, pék- és szabómunkások. A sztrájkoló sörfőzők gyűlést hívtak össze Kőbányára, azonban a gyűlést a rendőrség feloszlatta. A párt kiküldöttjeit, Ihrlingert és Politzert elfogták s Kőbánya területéről kiutasították.⁴⁰

A magyar kormány éppen a párizsi események hatása alatt erős kézzel nyúlt be a munkásmozgalmakba. A sztrájkok vezetőit a rendőrség elfogta. A munkásság egy kérvényt intézett ebben az ügyben a képviselőházhoz s mikor a kérvényt átadták, a munkásság megszállta a képviselőház karzatait. A parlament előtt is nagy tömeg munkás gyűlt össze. A zavargások hírére katonaság jelent meg és a tömeget szétszlatta. Nagy harást váltott ki a párizsi kommun leverése. A Bécsből lejött Scheu, Peschán, Rück, Kutil, Schefftner munkásvezérek kezdeményezésére 1871 június 11-én gyűlést tartottak. A gyűlés után kalapjukon és karjukon gyászszalagokkal a Városligetben tüntető felvonulást tartottak, útközben a Marseillaise-t énekelték. Másnap a rendőrség elfogta a tüntetés vezetőit. Erre 12-tagú deputáció ment fel Essl András munkás

vezetésével Thaisz főkapitányhoz és kérték az elfogottak szabadonbocsátását. Thaisz a deputáció tagjait is lefogatta. Később a letartóztatottak nagyobb részét szabadlábba helyezték, de mindnyájuk ellen hűtlenség vétsége címen eljárást indítottak.⁴¹ Az ügyet ú. n. hűtlenségi pör név alatt folytatták le. 29 munkásvezető ellen indult meg az eljárás. A fő vádlottak Ihrlinger Antal, Farkas Károly, Politzer Zsigmond, Kaczander Gyula munkásvezérek voltak. Politzer ellen különben a Testvériségben megjelent emlékezetes cikke miatt felségsértés címen is eljárás indult. A fővádlottakat a vizsgálati fogság tartamára a váci fegyházba zárták. Ez a tény a munkásság körében nagy izgalmat keltett. Fokozta az izgalmakat, hogy a bírósági tárgyalás kitűzése egyre késett, úgyhogy a vádlottak majdnem egy évig voltak vizsgálati fogságban. Közben egy tüdőbeteg letartóztatott munkás a fegyházban meg is halt. Ez is igen elkeserítette a munkásságot. Mondhatjuk, hogy a munkásság és a magyar társadalom a hűtlenségi per alkalmával került először szembe egymással. 1872 április 22-én kezdték meg az ügy bírósági tárgyalását. A tárgyalás a vádlottak nagy száma miatt sokáig elhúzódott. Az ítéletet április 30-án hirdették ki. Csak Politzert ítélték el felségsértés miatt 6 hónapra, a többi vádlottat felmentették.

A hűtlenségi per a munkásság szervezkedésére megbénítólag hatott. A munkásvezetők nagyrésze sokáig vizsgálati fogságban ült, ez a tény bizonyos mértékig a munkásokat is megrettentette a szervezkedés esetleges következményei miatt. A magyar munkásszervezkedésekben változást és zavarokat azonban tulajdonképpen mégis a gazdasági életnek további alakulása okozott. 1873-ban volt a híres bécsi világkiállítás. A kiállítás konjunkturális hatása alatt egyre-másra alakultak a bankok és a vállalatok. Ezeknek azonban a legnagyobb része megfelelő alap nélkül rendezkedett be. Természetesen a kártyavárból felépített vállalkozások, bankok csakhamar összeomlottak és bekövetkezett az emlékezetes bécsi krach, mely az iparban és a kereskedelemben hatalmas visszaesést okozott. A gyárak beszüntették üzemüket, a munkások legnagyobb részét elbocsátották. A gazdasági válság a magyar munkásszervezkedésre is nagy hatással volt. Az eddigi munkáskereslet és az ennek folytán kialakult magas bérek lehetővé tették a munkásság nyugodt, zavartalan szervezkedését. Azonban a munkás-elbocsátások következtében a nagyipar alakulása óta először Magyarországon munkás-kínálat következett be, mely a bérek csökkenését idézte elő. Ez

ellen sztrájkokkal se lehetett védekezni, mert a munkát abba-hagyók helyébe a gyáros minden nehézség nélkül talált volna megfelelő munkaerőt. Ennek következtében a munkásszervezkedés is új irányokat keresett a politikai egyesületek mellett, s a munkásság új keretekben minden erejét gazdasági érdekeinek a megvédésére fordította.

**„A munkásság szervezkedése az 1873. gazdasági válságig” című
fejezet jegyzetel:**

- ¹ Tiszavidéki Ujság. 1869.
- ² Novitzky: i. m. 97.
- ³ Arany Trombita. 1869. 44. sz.
- ⁴ Schulhof G.: A munkásmozgalom keletkezése. 12.
- ⁵ Munkások Ujsága. 1868. 3. sz.
- ⁶ Munkások Ujsága. 1868. 3. sz.
- ⁷ Munkások Ujsága. 1868. 2. sz.
- ⁸ Munkások Ujsága. 1868. 2. sz.
- ⁹ Munkások Ujsága. 1868. 15. sz.
- ¹⁰ Munkások Ujsága. 1868. 18. sz.
- ¹¹ Munkások Ujsága. 1868. 21. sz.
- ¹² Hazafias érzései miatt a szociáldemokrata kiadásban megjelenő Társadalmi Lexikon a következőképpen emlékezett meg róla: „Eszméi zavarosak voltak; egyebek között híve volt a mindenáron való magyarosításnak.”
- ¹³ Szabó E.: A tőke és a munka harca. 5.
- ¹⁴ Arany Trombita. 1869. 13. sz.
- ¹⁵ J. Gabriel: 50 jährige Geschichte der banater Arbeiter-Bewegung. 10.
- ¹⁶ Arany Trombita. 1869. 22. sz.
- ¹⁷ Ált. Munkás Ujság. 1870. 1. sz.
- ¹⁸ Novitzky: i. m. 133.
- ¹⁹ Arany Trombita. 1869. 33. sz.
- ²⁰ Munkások Ujsága. 1868. 18. sz.
- ²¹ Ált. Munkás Ujság. 1870.
- ²² Arany Trombita. 1869. 39. sz.
- ²³ Schulhof: i. m. 18.
- ²⁴ Novitzky: i. m. 118.
- ²⁵ Arany Trombita. 1869. 36. sz.
- ²⁶ Schulhof: i. m. 22.
- ²⁷ Schulhof: i. m. 24.
- ²⁸ Ált. Munkás Ujság. 1870. 1. sz.
- ²⁹ Testvériség. 1871. 5. sz.
- ³⁰ Testvériség. 1871. 7. sz.
- ³¹ Testvériség. 1871. 3. sz.
- ³² Testvériség. 1871. 4. sz.
- ³³ Sombart: i. m. 197.
- ³⁴ Novitzky: i. m. 142.
- ³⁵ Ált. Munkás Ujság. 1870. 1. sz.
- ³⁶ Schulhof: i. m. 26.
- ³⁷ Ált. Munkás Ujság. 1870. 10. sz.
- ³⁸ Ált. Munkás Ujság. 1870. 10. sz.
- ³⁹ Ált. Munkás Ujság. 1870. 5. sz.
- ⁴⁰ Testvériség. 1871. 9. sz.
- ⁴¹ Schulhof: i. m. 38.

IV.

A MUNKÁSOSZTÁLY ÉS A MAGYAR TÁRSADALOM.

Az a társadalmi és sokban szellemi változás, melyet az ipari munkásmozgalom jelentett, felkeltette a munkásosztályon kívül-
állók érdeklődését is. Nagymértékben előidézte ezt az érdeklődést,
hogy a munkásosztály törekvéseinek megfelelően a polgári köz-
gazdaságtant is átalakította és a termelésre vonatkozó részt teljesen
megváltoztatta. A liberalizmus és kapitalizmus szellemi és gazdasági
mozgalma a magyar munkásosztály alakulásának az idején alig
60 éves multra tekinthetett vissza, hiszen teljesen csak a XIX.
század utolsó évtizedeiben jegecesedett ki. Természetes, hogy a
liberalizmussal homlokegyenest szembenálló gazdasági rendszer a
tudományos életen belül is hosszantartó és nehezen eldönthető
vitákra adott alkalmat. De maga a társadalom is, melynek szinte
a szemeláltára fejlődött ki ez az új társadalmi osztály, főleg azután,
hogy erősségét és veszélyességét néhány alkalommal bebizonyította,
foglalkozni kezdett a munkásosztály létezésével. Külföldön, ahol a
munkásosztály jelentősebb szerepet játszott, ez az érdeklődés
hatalmas mértékben megnövekedett, sőt a munkáskérdés körül
politikai harcok keletkeztek. Hazánkban, ahol a munkásosztály
csak a 70-es években volt kialakulóban és sem számban, sem
súlyban nem képviselt nagyobb erőt, az érdeklődés is kisebb volt.
Ebben nagy szerepe volt az ekkor még teljes erejében lévő
ideológiának, mely a még alig néhány évtizede felszabadult
jobbágyból lett munkást, akár egyenként, akár mint osztályt nem
akarta komolyan venni. Mikor a munkásegysületek különböző
kívánságaik teljesítése érdekében deputációkat vezettek, vagy
memorandumot intéztek a hivatalos körökhöz, nem is annyira

elutasításban, mint inkább csodálkozásszerű patriarchalis vállveregetésben volt részük: „a politika nem a ti dolgotok, ti csak dolgozzatok, a többit elintézzük mi is”.

Magyarországon a sajtó foglalkozott először a munkásmozgalmakkal. Természetesen az egyes politikai pártok orgánumai, pártállásuknak megfelelően, különféleképpen foglaltak állást a mozgalommal szemben. A sajtónak még az a része is, így Verhovay lapja, az Egyetértés, vagy a Huszár Imre szerkesztésében megjelent Budapest, mely a munkásmozgalommal egyetértett abban az esetben, ha az a liberalizmusnak az általános szabadságra irányuló célkitűzését, az általános választójogot, vagy a szerzetesrendek eltörlését szorgalmazta, élesen szembefordult a mozgalommal, mihelyt az a munkásérdekeknek megfelelő, azonban a tőke érdekeivel nem egyező munkabéremelést, a munkaidő-csökkentést, a kötelező biztosítást akarta megvalósítani. Legélesebben támadta a mozgalmat Sennyei báró lapja, a Kelet Népe és a Magyar Hírlap. A többi nagy lapok, mint a Pesti Napló, Pester Lloyd, a Pesti Hírlap nem igen vettek tudomást a mozgalomról. Kevesen voltak olyanok, akik előre látták, hogy a munkásmozgalom az ország politikai és gazdasági életének jelentős tényezőjévé válhatik.

A társadalom egyes részei a munkásság megnyilvánulásaival természetesen különbözőképpen foglalkoztak, aszerint, hogy politikai, vagy gazdasági szempontjaikat a munkáskérdés miképpen érintette. A társadalom legfelsőbb rétege, a főnemesség, műveltebb tagjai révén csakhamar tudomást vett arról, hogy Magyarországon is kialakulóban van a nagyipari munkásosztály. Bethlen András gróf a Nemzetgazdasági Szemle első füzetében „Néhány szó az Internationale-ről” című cikkében figyelmeztette az olvasót, hogy a munkáskérdés fölött többé nem lehet napirendre térni, mert szervezettségükben nagy erő van s ez az erő ellenséges irányú a mai társadalommal szemben.

Bethlen András gróf megelégedett a munkásság szervezkedésében rejlő erő és annak irányának észlelésével. Széchenyi Pál gróf tovább ment, mikor ennek az erőnek a helyes irányba való tereléséről javaslatot tett a képviselőháznak az 1887 február 14-iki ülésén: „Nem elég a szocializmus veszélyes kitöréseit előbb bevárni és aztán fegyverrel leverni, hanem ellenkezőleg, el kell venni élüket előrelátó intézkedések által, melyekben a törvényhozás és

az államhatalom örködik afölött, hogy a munkástömegek emberhez méltó létének biztosítása által megmentessenek az elvadulástól.”

A politikai életben számottevő tényezők az ipartörvény-javaslat tárgyalásainál foglalkoztak először hivatalosan a munkáskérdéssel. E javaslatok beterjesztésénél szóba kerültek a munkásság fontosabb problémái, melyek eltérő véleményeket váltottak ki, nemcsak a képviselőház üléstermében, ahol a javaslatok tárgyalása folyt, hanem a politikai élet egyéb terein is. Míg az ipartörvény-javaslat 1884-es bizottsági tárgyalásain Heltai Ferenc tagadta, hogy munkáskérdés egyáltalán létezne, addig Asbóth János ellenzéki képviselő, a híres 48-as honvédtábornok fia hibáztatta, hogy Magyarországon a politikusok keveset foglalkoznak a munkással, mikor Ausztriában a konzervatív kormány régóta törődik a munkások védelmével. Indítványozta, hogy a munkások baleset-elleni biztosítására intézményt létesítsenek állami iniciatívára s állami felügyelettel. Ennek az alkotásánál a munkásokat is feltétlenül szóhoz kellene engedni, akiknek az intelligenciájáról ő többször meggyőződött. Lándzsát tört a munkások megfelelő munkaszünetei érdekében: „minél erősebb a munka, annál nagyobb pihenésre van szükség. Végzetes lenne, ha a nemzet az alsóbb osztályokban nem látna mást, mint brutális munkaerőt.”¹¹

Ugyancsak megértéssel nézte Pulszky Ágost szabadelvű képviselő is a munkásság kérdéseit. Megállapította, hogy a munkáskérdés külföldről behozott probléma, ugyanis a magyarországi munkások az összlakosság 1%-át teszik csak ki. Azonban, ha már e probléma felmerült, foglalkozni kell vele. Szerinte a munkáskérdésben nem célszerű a rendőri kényszer, de viszont a túlságos engedékenység is célt tévesztene. Csak olyan mértékben veheti igénybe a munkásság az oltalom rendszerét, mint amennyiben az a kiválóbb tagjainak előrehaladásával összefér. A munkásvédeleminél elsősorban a nők és a fiatalok védelme jöhet számításba. Egyébként Pulszky hívta fel Magyarországon először a társadalom figyelmét arra a fontos nemzetpolitikai szempontra, hogy az állam érdeke, hogy a polgárai, még pedig egy egész osztály el ne csenevészedjenek. Felemlítette ezzel kapcsolatban, hogy a katonasorozásokon egyre több munkás bizonyult alkalmatlannak. A munkanélküliség megoldásának a munkaidő megrövidítését tartja, mert ezekkel több munkalehetőség nyílik meg és a munkanélküliség is csökken.²

Midőn a főnemesség és a politikusok egyrésze szociális szempontoktól vezettetve foglalkozott a munkássággal, Horváth Boldizsár képviselő a későbbi igazságügyminiszter, valószínűleg az abban az időben elterjedt felfogásnak a hatása alatt, hogy a szocialisták az anarchistákkal megegyeznek, Timoleon álnév alatt írt röpiratában, melyben a XIX. század 80-as éveiben uralkodó politikai irányokkal foglalkozott, a munkások mozgalmairól a következőképpen emlékezett meg: „Európaszerte a vörös rémet üldözik, ez ellen védi magát állam és társadalom. Tény, hogy a szocializmus létezik, tüzes kohója dolgozik, dübörög a föld mélyében. Egy-egy merénylet, egy-egy gyalázatos bűn pedig már jelzi, hogy a felszínre is ellátogat. Ez a rém még sokkal inkább le van bilincselve az álamot és a társadalmat tartó sziklaoszlophoz, hogysem láncait elszakíthatná és egész hatalmával törhetne elő. A társadalom törvénye, kardja mindig elég hatalmas lesz, hogy leverje.”³

A munkásosztállyal legközelebbi kapcsolatban a vállalkozói réteg állott, mely a munkásságot gyáraiban foglalkoztatva a munkásság helyzetére döntő hatással volt. Ép ezért igen érdekes, hogy egy vállalkozó, a Magyar Általános Hitelbank gőzmalmainak igazgatója, miképpen szemlélte a munkásság különböző problémáit. Megállapította, hogy a közgazdaság minden ágában a kereskedés, ipar és forgalom terén az utolsó időkben elért vívmányok és rohamos javítások a gazdasági viszonyokban mélyreható változásokat idéztek elő. E gyors fejlődés, míg egyfelől nagymérvű vagyongyarapodással járt, addig másfelől a többi társadalmi osztályok vagyontalanságát, nem ritkán nyomorát, annál szembetűnőbbé tette. Ennek az állapotnak a sajnálatos következményeként a társadalom egyes osztályai között éles ellentétek merültek fel, melyek a társadalom nyugalmit, sőt fennállását is veszélyeztették és ha az ellentétek lehető kiegyenlítésére kellő gondot nem fordítanak, „könnyen az egyenlőtlen vagyonszortosulással kapcsolatban álló kérdések erőszakos megoldására vezethetnek.” Az ellentétek kiegyenlítéséről való gondoskodás tehát a művelt társadalom egyik legfőbb feladatát kell, hogy képezze. A társadalmi részvét elsősorban a munkásosztály felé irányul, „melyeknek sanyarú existenciája nem ritkán a legélesebb ellentétben áll ama fontos szolgálatokkal, melyeket a társadalomnak tesz.” Magyarországon, mely a legutóbbi időkig tisztán mezőgazdasági állam volt, az utóbbi időkben részint állami kezdeményezés, részint a növekvő műveltség

és szaporodó népesség folytán nagy iparközpontok keletkeztek állandó munkástörzsszel. A munkások száma állandóan szaporodott és az ország egyes részeiben, különösen pedig a fővárosban az összlakosság viszonyait is befolyásolni kezdték. A munkáskérdésnek hazánkban való felmerülése úgy, mint bárhol egyebütt, sok nyomort tárt fel, úgy, hogy elérkezettnek kell tartani az időt, melyben a munkáskérdésnek hazai viszonyokhoz mért megoldását többé nem lehet elodázni. Főszempont, hogy a társadalmi viszonyok iránt fogékonnyá kell tenni a munkásságot és meggyőzni a fennálló társadalmi rend folytonosságának és változtathatatlanságának szükségességéről. Ennek érdekében a munkásosztály anyagi helyzetének a javítására különböző intézkedések válnak szükségessé, mert csakis a szociális problémák megjavulása esetén lehet megértetni a munkásokkal fenti tétel igazságát. A legfontosabb munkáskérdésnek a lakáskérdést tartotta. Ennek megoldására vagy a laktanyákat, vagy a külön-külön épített munkásházákat (cottage-rendszert), ajánlja. A munkásházákat egy külön erre a célra alakuló építőtársaságnak kellene megvalósítani, melynek tagjai lemondának azonban a nyereségről. A felépített házak megfelelő ideig tartó bérfizetés után a munkások tulajdonába mennének át. Fontosnak tartotta még a balesetbiztosítást is. Itt német mintára hivatkozott, mert csak Poroszországban az 1875-ös évben 318.000 munkás volt baleset ellen biztosítva. Javasolta, hogy az agg munkásokat az állam tartsa el. A munkások betegbiztosítására helyesebbnek tartotta a helyi pénztárakat, mert a központi pénztár nagyobb munkáscsoportosulást idézne elő, ami feszültté tenné a munkaadók és a munkások közötti viszonyt. A továbbiakban helyesnek tartaná a munkásságot takarékosná nevelő takarékpénztárak és fogyasztási egyletek felállítását. E javaslatok, felfogása szerint, úgy a munkásosztály, mint a munkaadók érdekeit szolgálnák. A gyárigazgató úgylátszik tisztában volt azzal a ténnyel, hogy a munkásság szociális problémáinak a megoldásával a munkaadók helyzete is nagymértékben megerősödik, ép azért maga is elismeri, hogy a munkaadók érdekében munkálkodott, midőn felismerve, hogy a munkásság szociális helyzete veszélyes a társadalomra, az ő idejében igen figyelemreméltó javaslatokat vetett fel a veszélyek elkerülésére.⁴

A hivatalos katolicizmus, mely ebben az időben a közélet színteréről a püspöki paloták falai közé vonult vissza, ugyancsak állást foglalt a munkáskérdésben. Köztudomású, hogy az egyház mindig

figyelemmel kísérte azokat a fontosabb gazdasági, politikai és társadalmi változásokat, melyek az egyházat akár anyagi, akár erkölcsi vonatkozásokban érinthették. Ennek tulajdonítható, hogy már 1869-ben megjelent egy röpirat az esztergomi egyházi körökkel kapcsolatos hely kiadásában, mely a munkáskérdést a katolicizmus szemszögéből vizsgálta.⁶ A röpirat kifejtette, hogy az egyház elítéli a tőke túlkapásait. A munkadíjnak a munkateljesítménnyel való igazságos arányára vonatkozólag az Uj-Szövetségnek ezeket a szavait idézte: „Add meg mindenkinek a magáét.” A liberalizmus által szentesített szabad versenyt tartotta a bajok okának. Szerinte ez a verseny csak az egyik oldalról szabad, mert az a helyzet, hogy egyik részen áll a tőkés, aki a munkások tömegében való-gathat, a másik oldalon a munkás, aki ha nem fogadja el a vállalkozó feltételeit, éhen halhat. A gyárosok egymásközi versenyében az árleszállításokat a munkásbér leszállításán keresztül esz-közik. Végül Schultze-Delitzsch és Lassalle tanaival foglalkozva, a nem ismert nevű röpiratíró kijelentette, hogy ezeknek a munkásvezéreknek a tanai a nagy munkásnyomor miatt nem valószínűsíthetők meg.

A munkáskérdés a katolikus köröket tovább foglalkoztatta. A központi növendékpapság egyházirodlalmi iskolája 1875-ben kiadta és átdolgozta Reischl Károly Vilmos, német egyetemi tanár akkori időkbén híres könyvét, a „Munkáskérdés és szocializmus”-t, mely a munkáskérdést a katolicizmus szempontjából tárgyalta és azokkal megértéssel foglalkozott.

Az a jóindulatú érdeklődés, melyet a hivatalos egyházi körök a munkáskérdés iránt tanúsítottak, a későbbi idők folyamán megszűnt, illetve ellenkező irányúvá vált. Az irányváltotatásnak fő oka volt, hogy a munkásmozgalom további alakulása a katolikus egyházat úgy anyagi, mint erkölcsi téren súlyosan megtámadta. Ebben nagy része volt azoknak a szabadkőműves és radikális hatásoknak, melyek a kezdeti idők munkásmozgalmain belül érvényesültek, melyeknek következtében a munkásság élesen szembefordult az egyházzal. Azonban függetlenül a radikálisoktól, a munkásság által elfogadott szocialista elvek kimondták a magántulajdon eltörölését. Már pedig az egyház Magyarországon egyike volt a legnagyobb földbirtokosoknak. Természetes, hogy állást kellett foglalnia a szocializmussal szemben anyagi érdekeinek a megvédésére. A magyar munkásmozgalom azonban nemcsak az

egyház anyagi érdekeit érintette, hanem kétségbe vonta az egyház erkölcsi létjogosultságát is. Már a mozgalom első programjai állást foglaltak a szerzetesrendek eltörlése, az egyház iskoláinak az államosítása mellett, ezenkívül a sajtóban is élesen támadták az egyház erkölcsiségét. A Munkás Heti Krónika című munkáslap tárcarovatát rendszerint olyan történetek töltötték meg, melyek a papok erkölcstelen és feslett életét mutatták be. Ennek a hangnak az eredménye lett Simor János hercegprímás éles állásfoglalása a szocialista munkásmozgalommal szemben 1879-i pásztorlevelében, majd a Szent István Társulatban 1879 március 20-án mondott beszédében.

A hazai protestáns egyház álláspontját a munkáskérdéssel kapcsolatban Kapi Béla segédlelkész, a későbbi püspök fejtette ki: „Bámulatra indít a XIX. század óriási tevékenysége. Tekintsünk a hatalmas gyártelepekre, az éjjel-nappal zakatoló gépek ezreire. Örömrünk mégsem teljes, mert nagy a tudomány haladása, de veszedelmes, mert nem követte nyomon a szociális és erkölcsi haladás. A szociális kérdés egy sötét árnyék, amit el kell oszlatni.” Kapi szerint a szocializmus a jog alapján áll: „mert a szocializmus az emberi jogok megvalósítására irányuló jogos társadalmi és nemzetgazdasági mozgalom,” majd tovább folytatva: „ma új társadalom keletkezett, most az anyagot, az eszközöket a munkaadó adja, a munkás a két karját, vagyis a munkaerőt és az anyagot a kor elválasztotta egymástól. A munkás munkája lelket, szellemet megölő, kedélyét eltompító lett. Ép ezért élvezetének célja is nem a lélek fejlesztése, hanem elkábítása. Azok a társadalmi viszonyok, melyek a munkáskérdést alkotják, erkölcsi bajok, melyeket csak akkor lehet megoldani, ha a társadalom tényleg a keresztény erkölcs alapjaira helyezkedik.”⁶

A munkásság kérdéseivel foglalkozók soraiból csak a középosztály hiányzott. Ennek az oka, hogy a magyar középosztály is ebben az időben van kialakulóban, részben a köznemesség hivatalos vállalkozó részéből, részben az elmagyarosodó városi polgárságból. Azonban ez a tény nem mentheti azt a körülményt, hogy a történetíró joggal e kritikával illethette: „a magyar középosztály évtizedeken keresztül végzetes értelmetlenséggel nézi a munkásoztaály küzdelmét. Még nem vett fáradságot, hogy ezzel az osztályal megismerkedjék.”⁷

Azonban nemcsak a társadalom különböző részei kísérték

figyelemmel a munkáosztályt, vizsgálták megnyilvánulásait mint politikai vagy gazdasági jelenségeket, hanem a magyar munkáosztály is állástfoglalt a polgári társadalommal szemben. A munkásság állásfoglalása nem egységes. Annak iránya, hangjának erőssége attól függött, hogy a munkásság a társadalom melyik rétegével állt szemben. Minél közelebb éreztek magukhoz egy társadalmi réteget, annál inkább igyekeztek e réteget a munkássággal közös nevezőre hozni. „A munkásság roppant tömegét három osztály képezi. Egyik osztályt teszik a földművelők és pedig nemcsak azok, akik kisebb-nagyobb darab földjüket maguk művelik, hanem a napszámosok, segédek, fogadott béresecselédek is. A másik osztályt képezi a kézművesek minden neme, végre a harmadik osztályba tartoznak azok, akik tollal és élőszóval munkálkodva, azaz tanítva keresik meg kenyerüket. Igazság és józan ész szerint azokat, kik e három osztály valamelyikébe nem tartoznak, azaz nem dolgoznak, számba se kellene venni.”⁸

Különösen a földműves bér munkást érezte a munkásság magához közel: „valahányszor a munkáskérdésről szó van, mindig az ipari és kézi munkásságot szokták szem előtt tartani s mellőzik rendszeren a munkáosztály egyik legtekintélyesebb ágazatát, a mezőt, vagyis a földművelő munkásságot, kikhez a kisebb földbirtokos épűgy, mint a tulajdonképpeni földművelő napszámosok is tartoznak. Ha segíteni akarunk a munkáosztályon, úgy a mezőkön és a réteken dolgozó testvéreinkről semmiképpen sem szabad elfeledkezni.”⁹ Mindent megtettek, hogy a földműves munkást megnyerjék a szocialista elvnek. Magyaránű agitációt folytattak vidéken, főleg az Alföldön, melyeknek eredménye később az ismeretes földmunkásmozgalomban jelentkezett.

A munkásújságok a kisiparossal úgy foglalkoztak, mint akiket a nagytőke előbb, vagy utóbb úgyis a bér munkások közé fog hajtani. Felhoztak példákat, miként megy tönkre a kisiparos a nagyipar versenye következtében és hogy tönkrementelét megelőzze, buzdították a szocialista szervezkedésben való részvételre. Támadták azonban a kisiparosság szervezeteit, az ipartestületeket, valószínűleg azért, mert azt tartották, hogy ezek a szervezetek akadályozzák meg a kisiparosság elhelyezkedését a munkásszervezeteken belül. Különösen a legényegyletek ellen keltek ki.

A kisiparosság és a földművesek testi munkából élő társadalmi rétegek voltak. Ezekkel szemben megértésre, egybefogásra

törekedtek. Egész más a felfogás a társadalom azon rétegeivel szemben, melyek vagyonukból élnek meg. A vállalkozókkal állandó küzdelemben álltak. Gyakorlati és tudományos cikkeikkel mutatták ki ennek az osztálynak az általuk vélt hibáit és a munkásokkal szemben elkövetett igazságtalanságot. A tárcs-rovatban sokszor ki is figurálták a gyáros megszemélyesített alakját.

Más hangot használtak a szellemi munkásokkal, azaz az értelmiséggel szemben. Az alsóbb intellektuel osztály megnyerésére törekedtek. Kimutatták, hogy a kishivatalnokok is dolgozók, a tőke kizsákmányoltjai.¹⁰ Legtöbbet a tanítókkal foglalkoztak, akik szerintük az intelligens osztály utolsó helyén állnak.¹¹ A kistisztviselőkkel, a díjnokokkal meg szerették volna értetni, hogy ők is proletárok és a szocialista pártban van a helyük: „a munka szövetsége útján kell a nagybirtok hatalmát megtörni. Ámde hol késnek egyesülnetek!” Igyekeztek bebizonyítani, hogy a munkásoknak és az értelmiségnek közösek az érdekeik és összefogásra buzdították őket.¹²

Felhívás is jelent meg egy-egy számban: „szellemi proletárok egyesülnetek!” Igyekeztek bebizonyítani, hogy a munkásoknak és az értelmiségnek közösek az érdekeik és összefogásra buzdították őket.¹³

Ezeknek a felhívásoknak nem nagy eredményét látjuk. A 70-es évek közepén a munkáspárt keretein belül megalakult a szellemi munkások szakosztálya, melynek tagjait egyszersmind a választmány tagjai közé is beválasztották. Ez azonban nem volt jelentős mozgalom. Az értelmiség köréből lépett a munkásság élére Külföldi Viktor (Mayer Jakab). Az óbudai munkások élén már a 70-es évek elején bekapcsolódott a munkásmozgalomba, ő lett az első magyar párttitkár, egyben az Általános Munkás Ujság szerkesztője.

Az intelligencia bekapcsolódása nagyrészen a Munkásbiztosító Pénztáron keresztül történt. Az intézetnél számos olyan állás volt, melyet szakképzettségük hiányában a munkások nem tölthettek be. Ezekre az állásokra a munkásmozgalommal szimpatizáló, értelmiségi elemek kerültek, akik aztán a pártban is, ha mással nem, tanácsukkal, magasabb látókörükkel és képzettségükkel szerepet játszottak. Így kapcsolódott be Csillag Zsigmond dr. Mint a Munkásbiztosító orvosa, egyben a párt vezetéséből is kivette a részét.

Külföldivel és Csillag dr.-ral indult meg a zsidó értelmiség beszivárgása a munkáspártba, ahol azután a 90-es években átvette

a vezető szerepet. Ez nem következett be könnyen. A 70-es években a munkásság szervezeteiben még egyáltalán nem játszott szerepet a zsidóság. Mikor megindult Istóczy képviselő antiszemita mozgalma, a munkáspárt is a mozgalom pártolóinak a sorába lépett. Hangoztatták, hogy a Talmud szerint a zsidóknak a keresztényt meg szabad csalni s ezért őrizkedni kell a zsidóktól.¹⁴ A zsidók szabadelvűségét csak tettetésnek tartották, mert szerintük, a zsidók mindig az uralkodó párthoz csatlakoznak.¹⁵ Nagy felháborodást keltett egyszer, hogy a zsidó-kórházban egy keresztény munkást vallása miatt nem részesítettek ápolásban.¹⁶ Még a 80-as évek elején is jellemző a zsidók iránt érzett ellenszenvre, hogy Csorba Géza, a Népszava szerkesztője egyik sajtóperében kijelentette, hogy a zsidók felszabadításával nem ért egyet, sőt megjegyezte, hogy az 1867. XVIII. t.-c.-vel mérget adtak a nemzetnek.¹⁷ A munkásságnak a kezdeti időkben a zsidóság iránt érzett ellenszenvét érthetővé tette, hogy a munkásság vezető rétegének egy része német volt, akik ösztönös ellenszenvet éreztek a zsidóság iránt. A magyar középosztály nagyfokú negligenciája nélkül sohasem történhetett volna meg, hogy néhány évtized alatt jórészt zsidó kézbe került a magyar nagyipari munkásságnak a vezetése.

A zsidóságnak a magyar munkásmozgalmaiban való későbbi tömeges részvétele nemcsak a zsidóság esetleges szociális érdeklődésének tulajdonítható, hanem annak oka a zsidóság politikai téren élvezett helyzetében is keresendő. A polgári magyar pártok, tekintet nélkül pártállásukra, eltekintve egy-két igen gazdag zsidótól, elzárták a zsidók érvényesülésének az útját. A politikában érvényesülni kívánó zsidóság számára az egyetlen működési terület — a keresztény értelmiség távolmaradása következtében — a munkásság szocialista pártmozgalma maradt, melynek szüksége volt érdekeinek megfelelő képviselésére bizonyos számú értelmiségre.

*

Beszámoltunk, hogy a magyar társadalom miképpen foglalt állást a munkásosztállyal kapcsolatban. Ez azonban a különböző társadalmi állású egyedeknek a szubjektív álláspontja volt, melynek csak olyan mértékben volt hatása a munkásságra, amilyen mértékben az illető állásfoglaló a munkássággal bizonyos téren közelebbi, vagy távolabbi vonatkozásban volt. A munkásosztály tulajdonképpeni sorsát, a magyar társadalomban való elhelyezkedését, az ott elfoglalt helyzetét azonban a magyar társadalom törvény-

hozó tevékenysége döntötte el, mely megszabta a munkásság jogait és kötelességeit. A modern államban a törvények és jogok tulajdonképpen nem osztályokra, hanem egyedekre vonatkoznak, mikor tehát ezekkel kapcsolatban mégis osztályról beszélünk, ezalatt a gyűjtőfogalom alatt gazdasági és kulturális tekintetben megközelítően egyszintű, ugyanazon foglalkozású egyedet értünk, akiket e körülményeknél fogva azonos jogok illetnek meg. Bár elméletileg jogegyenlőség van érvényben, a társadalom különböző elemei bizonyos szempontok szerint különböző nagyságú jogokat élveznek. Azok közül a szempontok közül, melyek a jogok különböző irányú érvényesülésére döntő kihatással vannak, elsősorban a foglalkozás említendő. A fontosabb foglalkozási ágak viszonyait külön törvények rendezik. Más törvény foglalkozik az iparban működőkkel, más a köztisztviselőkkel, megint egy harmadik a kereskedőkkel. E törvények értelmében olyan hatóságok is szerepelnek, melyeknek csak az egyes foglalkozási ágak területén van hatáskörük. Mivel ezzel kapcsolatban olyan hatóságokról van szó, melyeknek a hatásköre nem minden állampolgárra terjed ki, hanem csak az egyes foglalkozási ágakon belültre, tényleg beszélhetünk különös jogokról is.

Az általános jogoknak, az ú. n. politikai, vagy állampolgári jogoknak kisebb, vagy nagyobb mértékben való élvezésére az illető állampolgár gazdasági helyzete, vagy kulturális képzettsége van kihatással olyan esetekben, mikor bizonyos jogok gyakorlásához megfelelő adóköteles jövedelemre, vagy képzettségi fokra volt, vagy van szükség.

Ennek a megfontolásnak az alapján kimondhatjuk, hogy egy állampolgár jogait elsősorban foglalkozása, majd ezzel összefüggő anyagi és kulturális helyzete szabja meg. Vizsgáljuk meg a munkásság politikai, gazdasági és kulturális joghelyzetét. A legfontosabb politikai jog a törvényhozásban, az állam kormányzásában való részvétel, melyet az állampolgár az aktív és passzív választójog alapján gyakorol. A munkásság kialakulása idején a választójogról az 1874:XXXIII. t.-c. intézkedett, mely azon az elven épült fel, hogy az állam kormányzásában cselekvőleg csak azok vegyenek részt, akik az állam fenntartásához is megfelelően hozzájárulnak, vagyis a megadóztatott föld, ház, vagy jövedelem képezte a választójog előfeltételét. Az 1868 :XXVI. t.-c. szerint a munkásság jövedelmei a második adóosztályba estek, már pedig az

1874 : XXXIII. t.-c. úgy rendelkezett, hogy a másodosztályba sorozott jövedelműek legalább 700 forint megadóztatott évi jövedelem után nyernek választójogot. A munkásság túlnyomó részének az évi jövedelme meglehetősen a 700 forint alatt volt s ennek következtében csak kivételesen akadt munkás-szavazó.

A második fontos politikai jog a gyülekezési jog volt. A gyülekezést csak általánosságban szabályozták. Az egyik munkáslap 1877-ből Tisza Kálmán egy gyülekezési rendeletét idézte, melynek értelmében gyűlés csak akkor volt engedélyezhető, ha három nappal előbb bejelentették, ha a gyűlés megtartására 10 tekintélyes polgár kért engedélyt, kiknek a megbízhatósága közismert és kezeskednek, hogy az okozott károkat megtérítik.¹⁸ Amennyiben ez a rendelet tényleg fennállt, hátrányos volt a munkásságra, mivel a munkások között nem igen akadtak tekintélyesebb polgárok. Azonban a gyakorlat tanúbizonysága szerint meglehetősen nagy számban engedélyezték a munkások gyűléseit.

A munkásságra nézve talán legfontosabb volt az egyesülési jog. Az egyesülési jog kérdésében a liberalizmus felfogása az volt, hogy csak olyan egyesületek alapíthatók, melyek minden polgár előtt nyitva állanak, hogy a társadalom tagozódása ne következék be. Ennek a felfogásnak a jegyében jelent meg az 1394/1873. B. M. rendelet, amely csak általánosságban és az 1508/1875. B. M. rendelet, mely már részletesen taglalta az egyesületek létezési lehetőségeit. E rendelet már külön foglalkozik a munkásegysületekkel, midőn az egyesületek fajta szerinti felsorolásánál a munkásegysületeket a politikai egyesületek körébe utalja. Egyébként a rendelet munkásegysületeknek csak azokat tekinti, melyek az 1872-es törvény értelmében alakultak. „Másnemű egyletek, habár munkások által alakíttatnak is, csak oly tekintet alá esnek, mintha bármely nem munkával foglalkozó egyének által alapíttatnának”.

Ha az 1872-es Ipartörvény említett intézkedéseit keressük, arra az eredményre jutunk, hogy ezek az intézkedések teljességgel hiányoznak. Egyedül a 72-es Ipartörvény 76-ik cikke szól testületi szervezkedésről az ipartársulatokkal kapcsolatban, melyeket azonban csak önálló iparosok alapíthatnak. Az ipartársulatok békéltető bizottságaiba ugyan feles számban segédek is felveendők voltak, azonban e bizottságok is csak ad hoc alakulatok voltak és nem állandó jellegű szervezetek. Szóval az idézett rendelet nem világos, mikor az 1872-es Ipartörvényre utal, mely munkásszervezkedésre

vonatkozó rendelkezéseket egyáltalán nem tartalmazott. Az 1875-ös rendelet a továbbiak során már megjegyezte, hogy politikai és munkásegyleteknél fiókegyletek alakítása nem megengedhető és tag csak magyar állampolgár lehet.

Összefoglalva a munkásság politikai jogait, meg kell állapítani, hogy a legfontosabb közjogokat, — eltekintve a választási törvénytől, mely anyagi és kulturális feltételek miatt úgyszólván kizárta a munkásságot a választójog gyakorlásából, — mint a gyülekezést s az egyesülést nem törvények, hanem rendeletek szabályozták és ezek a rendeletek se körvonalazták pontosan a követendő eljárásokat, úgy, hogy tisztán a rendeletet magyarázók értelmezésére bízták annak alkalmazását.

A munkásság gazdasági helyzetét a foglalkozásából eredő tényezők határozták meg. Ennélfogva a gazdasági helyzetével kapcsolatos jogait a foglalkozására, vagyis ebben az esetben az iparra vonatkozó jogszabályok tartalmazták. A munkásság legfőbb gazdasági kérdései: a munkaadójával fennálló viszony, a munkában töltött időnek és a munkájáért nyert ellenértéknek a problémái voltak. A liberális felfogás szerint e kérdésekben a munkaadónak és a munkavállalónak egymás között minden állami beavatkozás nélkül kellett megegyezniük. Az államhatalom Európában eleget kívánván tenni a szabadverseny elvének, sokáig nem avatkozott be a munkás és a munkaadó viszonyába. Azonban amikor bebizonyosodott, hogy az ún. szabadverseny ténylegesen nem egyenlő feltételek mellett folyik le, mindenütt megfelelő intézkedéseket hoztak ebben a vonatkozásban is. Külföldi mintára Magyarországon az 1872:VIII. t.-c.-vel rendezték az ipar gyakorlását, amikor a munkásság foglalkozásával összefüggő kérdéseit is többé-kevésbé szabályozták. Az 1872-es Ipartörvény azonban nem felelt meg a kívánalmaknak s ezért már 1884-ben új ipartörvényt hoztak.

Az 1872-es Ipartörvény liberális szellemben rendezte a munkás és a munkaadó közt fennálló viszonyt. Az iparos és segédei közötti viszony szabad egyezkedés tárgya.¹⁹ Az iparos a kötött szerződés megszűntével a munkából kilépő segédnek a közöttük fennállott szerződési viszonyt a megszüntéről bizonyítványt köteles adni.²⁰ Az iparos oly segédet fel nem fogadhat, ki az előbbi munkaadóval kötött szerződésének törvényes megszűnését nem igazolja. Az a segéd, vagy gyári munkás, ki munkájából jogtalanul kilép, iparhatósági határozat alapján történő visszahozatal által köteles-

sége teljesítésére szorítható, sőt ezenfelül még 8 napig terjedhető fogsággal is büntethető. Azonban minden segéd szerződési kötelezettségének teljesítése mellett szabadon kereshet magának munkát, akár iparosoknál, akár gyárakban. A felmondási időre az Ipartörvény úgy intézkedik, hogy ha másképpen nem egyeztek meg, akkor 14 napi előzetes felmondás szükséges. Az olyan segéd azonban, akit darabszámba fizetnek, addig nem léphet ki, míg az átvett munkát be nem fejezte, valamint a munkabérére kapott előleget le nem dolgozta, vagy meg nem térítette. Ha a munkaadó alkalmazottját törvényes ok nélkül a felmondási határidő letelte előtt elbocsátja, köteles neki illetményeit megtéríteni.

A fentidézett cikkek egyaránt vonatkoztak iparos segédekre és gyári munkásokra. A munkással kapcsolatban azonban még külön cikkek is rendezik a munkavállalási viszonyt. Elsősorban a gyáros köteles valamennyi munkásáról jegyzéket vezetni, melyben a munkások adatai, többek közt foglalkozása és bére is benn van. A gyárosnak a műhelyekben munkarendet kell kifüggesztenie, melynek tartalmaznia kell: a) a személyzet különféle osztályozását, különösképpen a nők és gyermekek alkalmazásának módzatait, tekintettel testi erejükre és az utóbbiak iskolai kötelezettségére, b) a munkaidő tartamát, c) a leszámolás idejére és a munkabér kifizetésére vonatkozó határozmányokat, d) a felügyelő egyének jogait, e) a munkásokkal való bánásmódot megbetegedés és szerencsétlenség esetében, f) a munkarend megszegőire kivetett bírságokat és végül g) a felmondási időt s a vele kapcsolatos eseteket. A munkarendet az iparhatóságnak be kellett mutatni. A munkabér és a munkás viszonyában felmerülő vitás kérdések az 1872-es Ipartörvény szerint az iparhatóságok elé tartoztak. Elsőfokú iparhatóság törvényhatósági városokban a rendőrség, rendezett tanácsú városokban a várostanács, községekben a szolgabíró. Másodfokú iparhatóság a törvényhatósági városokban a városi tanács, a városokban és községekben az alispán, legfelsőbb fokon a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter dönt. Az iparhatóságoknak kötelessége lett a gyárakat időnként felülvizsgálni, hogy a törvény előírásait betartották-e.

Az 1884:XVIII. t.-c. az előbbi törvénynek a munkás és munkaadó közötti viszonyt szabályozó cikkeit érvényben hagyja, ellenben kötelezővé teszi a munkakönyvet, melybe azonban a munkaadó a munkások erkölcsi magaviseletére, vagy minősítésére

vonatkozó megjegyzéseit nem írhatja be.²⁵ Az új Ipartörvénynek a munkásokra vonatkozó különös cikkei megegyeznek az előbbi törvény rendelkezéseivel.

Az 1884-es Ipartörvény szerint az elsőfokú iparhatóság a kerületi elöljáróság lett,²⁶ egyébként az iparhatóságokra vonatkozó rendelkezések változatlanok maradtak. Megszigorították ellenben a gyárvizsgálatokat.²⁷ Az 1872-es törvény bizonytalan időmeghatározása helyett kötelezővé tették a negyedévenkénti vizsgálatot s arról a miniszternek évenként összefoglaló jelentést kellett tenni. E jelentéseket ugyancsak évenként nyilvánosságra is kellett hozni. A gyárvizsgálatokat az iparhatósági megbízottak végezték.²⁸

A munkabér nagyságával az első ipartörvény nem foglalkozott, legfeljebb a bérfizetés idejével és módjaival. A gyáros köteles munkása bérét készpénzben és pedig — ha másképpen nem egyeztek meg — hetenként kifizetni.²⁹ A gyáros árukat és szeszes italokat nem hitelezhet. E kitétel az ú. n. „Truck”-rendszer tiltotta el. Szokás volt ugyanis, különösen a vidéken, hogy a gyáros a munkás fizetésének egy részét ellátásban, vagy más cikkeken számolja el. A kiszolgáltató természetbeli így külön nyeresége volt a gyárosnak. E tiltó rendelkezést enyhíti azonban a törvény, mikor megengedi, hogy a munkás beleegyezése esetén a gyáros lakással, tüzfával, földhasznélvezettel, rendes étellel, orvossággal, vagy orvosi segéllyel elláthassa. Ezután a törvény ismét hangsúlyozza a Truck-rendszer eltávolítását, mikor kijelenti, hogy oly árukért való követeléseket, melyek a munkásoknak a fennálló tilalom ellenére hitelezettek, a gyártulajdonos sem törvény, sem elszámolás útján nem érvényesítheti,³⁰ valamint, hogy oly szerződések, melyek a 72. § rendeleteivel ellenkeznek, kötelező erővel nem bírnak, egyszersmind érvénytelenek azok a megállapodások is, miszerint a munkás szükségleteit bizonyos eladási telepekről beszerezni, vagy bérének egy részét más célokra, mint a munkások sorsának javítására fordítani köteles.³¹ Az 1884-es törvény a munkabérrel kapcsolatos rendelkezéseken semmit se változtatott.

A munkabér mellett a munkások fontos gazdasági kérdése a munkában töltött idő volt. Ez szabja meg, hogy testi erejét foglalkozása mennyiben veszi igénybe, sőt kulturális foka is legnagyobb részben attól függ, hogy munkája időt enged-e neki művelődésre, szórakozásra, családi életre. A munkaidő kérdésével az 1872. Ipar-

törvény csak általánosságban foglalkozott.³² Nem szabályozta a munkaidő tartamát, a munkaidő maximumaként pedig valószínűtlenül tágas kereteket adott, mikor azt 16 órában határozta meg. Ezzel szemben a gyermekmunka idejét pontosan körülhatárolta. A 10 éven aluli gyermekek gyárban való foglalkoztatását teljesen megtiltotta, 12 éves korig is csak iparhatósági engedély mellett lehet dolgoztatni, az pedig csak akkor adható meg, ha az iskola látogatása a gyári foglalkoztatással összeilleszthető. 12—14 év között napi 8 órát, 14—16 év között pedig napi 10 órát szabad dolgozni és csak olyan munkakörben, mely a testi fejlődést nem gátolja.³³ A női munka védelméről a fenti törvény egyáltalán nem intézkedett. Az 1884-es Ipartörvény nem változtatta meg a munkaidőre vonatkozó rendelkezéseket, ellenben védelmébe vette a női munkát, amikor a nőt szülése utáni 4 heti időtartamra munkája alól felmentette, anélkül, hogy emiatt szerződését megszüntethetnék.³⁴

A munkaidővel kapcsolatos a munkaszünetek kérdése. Az első Ipartörvény szerint a munkásoknak úgy délelőtt, mint délután fél-fél órai, délben pedig egy órai szünidő engedélyezendő.³⁵ A vasárnapi munkaszünetekről ellenben még nem rendelkezett. Tovább haladt az 1884-es törvény, mikor kötelezte a munkaadót, hogy munkását az ünnepnapokon vallása istentiszteletére elengedje.³⁶ Az 1891:XIII. t.-c. pedig elrendelte, hogy vasárnapokon, valamint Szent István napján az ipari munkának szünetelni kell.³⁷ A szünet ideje vasárnap reggel 6 órától hétfő reggel 6 óráig tart.³⁸ Azonban a törvénycikkeknek az érvényét meglehetősen megszükitették azok a rendelkezések, melyek szerint azokban az iparnemekben, ahol az üzem félbeszakítása lehetetlen, vagy a folytonos üzembetartást a fogyasztóközönség, a közforgalom igényei, valamely hadászati, vagy egyéb közérdek, így ipari indokok megkövetelik, a kereskedelmi miniszter rendeletei alapján a munkaadóknak szünnaphoz is folytatható.³⁹ Azonban fenti esetekben is köteles a vállalkozó a munkások beosztását úgy intézni, hogy havonként legalább egy teljes szünnaphoz, vagy két fél szünnaphoz jussanak.⁴⁰

A munkásság és a munkaadó között felmerült vitás bér-, vagy munkaidő-kérdésekben az iparhatóságok voltak hivatottak dönteni. Azonban, mint általában mindenütt a nagyipari államokban, a gyakorlatban úgy alakult a helyzet, hogy a vitás kérdéseknél, ha a munkaadó és a munkás nem egyezett meg, a munkások a sztrájk

fegyverével igyekeztek feltételeiket a vállalkozóval elfogadtatni. Az 1859-es osztrák Ipartörvény, mely 1867-ig Magyarországon is érvényben volt, még bünteti a sztrájkot, mikor kimondja: „megtiltatik, hogy a segédek összebeszéljenek, hogy közös munkamegtagadással, vagy más eszközökkel feltételeket kényszerítsenek ki”.⁴¹ Az 1872-es Ipartörvény valószínűleg az európai sztrájk-joggyakorlat hatása alatt, bár nem ismeri el a sztrájkot, de nem is hoz ellene büntető rendelkezéseket, legfeljebb a sztrájkolni nem akarók megakadályozását, vagy bántalmazását tilalmazza. „Összebeszélések, melyek által az iparosok azt célozzák, hogy üzletük félbeszakítása, vagy a munkások elbocsátása által ezeknek terheőbb munkafeltételeket szabjanak, különösen azok bérét szállítsák le; vagy melyek által a munkások oda törekszenek, hogy közös munkaszünetelés által a munkaadókat magasabb bér megadására kényszerítsék és általában tőlük jobb munkafeltételeket csikarjanak ki, úgyszintén mindazon egyezmények, melyek azok támogatását célozzák, kik az érintett összebeszélések mellett megmaradnak, vagy azoknak károsítása, akik azzal szakítanak, jogérvénnyel nem bírnak.”⁴² Azok, akik a munkásokat szabad akaratuk érvényesítésében fenyegetés, vagy tetteges bántalmazás által akadályozzák, amennyiben súlyosabb büntetésnek nincs helye, 300 forintig terjedő bírsággal, vagy két hónapig terjedő fogsággal büntethetők.”⁴³

Az 1884-es törvény megismétli az 1872-es rendelkezéseket, de bizonyos mértékig elismeri a sztrájkot, mikor külön szervet állít fel a munkaviszályok elintézésére.⁴⁴ „Mihelyt összebeszélések az iparhatóság tudomására jutnak, megszüntetésére békéltető bizottság alakítása rendelő el, illetve a testülethez tartozó iparágaknál a testület békéltető bizottsága eljárásra utasítandó. A békéltető bizottság az illető iparág önálló iparosai és segédei által külön-külön választott hat iparosból és hat segédből, illetőleg az ipartestületeknél az állandó békéltető bizottság hat iparos- és hat segéd-tagjából áll. A bizottság elnöke az elsőfokú iparhatóság elnöke.” A XIX. században a sztrájkokra vonatkozó rendelkezéseket változatlanul hagyták.

A munkásság kulturális helyzetére vonatkozó jogszabályok közül a kötelező népoktatási törvény volt irányadó, melynek értelmében 6—12 éves korig kötelező az iskoláztatás. Az ezenfelüli művelődés elsősorban a munkásság anyagi helyzetének, másodsor-

ban a munkaidőn túl fennmaradt időnek volt a függvénye, mely tényezőket a már felsorolt törvénycikkek szabályozták.

Az ipartörvény, a vasárnapi munkaidőt rendező törvények, melyek a munkásságnak a foglalkozásából eredő esetleges helyzetét rendezték el, nem vonatkoztak⁴⁵ a munkásosztály egyik nagy csoportjára, a bányamunkásokra, akikről megállapítottuk, hogy szintén a nagyipari munkássághoz tartoztak.

A bányamunkásságnak a politikai és kulturális jogai meg- egyeztek a gyári munkásságnak ezirányú jogaival, mivel ezek általános jogok voltak. Ellenben a foglalkozással összefüggő területet egészen külön törvény, az 1854-es osztrák bányatörvény szabályozta, melynek az érvényét az 1861-es országbírói értekezlet továbbra is fenntartotta. Egészen napjainkig e törvény rendelkezései vannak érvényben, természetesen az idők folyamán egyes el- avult cikkeit megváltoztatták. Ezzel kapcsolatban felmerül az a kér- dés, hogy a későbbi idők folyamán, mikor már az Ipartörvény életbe lépett, miért nem szabályozták egységesen a gyári- és banya- munkásság munkaügyi viszonyait. E kérdésre a feleletet a banya- munka szakszerűsége adja meg. Míg a szoros értelemben vett gyári munkásnak elég egy-két hét, hogy a munkahelyén végzendő do- logba beleszokjék, addig a bányászok már egészen fiatalon ugyan- azt a munkát végzik, melynek veszélyessége, nehézségei évtizedes gyakorlatot szükségelnek.

Rátérve a bányászok gazdasági helyzetét szabályozó 1854-es törvény rendelkezéseire, a bányász és a munkaadó közti viszony- latban előírta, hogy a munkás-személyzet szolgálati viszonyairól szolgálati rendtartás készítendő, mely a műhelyekben, miután a bányahatóságok szakértői megbírálták, kifüggesztendő. E szolgál- lati rendtartás magában foglalta a munkások, különösen pedig a nők és gyermekeknek a beosztására vonatkozó szabályokat, a mun- kások és felügyelők közti viszonyt, a munka idejét, a munkabére- ket, a megbetegedés, vagy szerencsétlenség esetén követendő el- járásokat.⁴⁶ Ha a bányamunkás kilép a munkahelyéről, elbocsájtási bizonyítványt kell kapnia, amelybe bejegyezték adatait, főleg a társ pénztári befizetések összegét. Oly munkások, kik valamely bányában már dolgoztak, elbocsájtási bizonyítvány nélkül más bányákba nem vehetők fel.⁴⁷

A munkabérre vonatkozólag csak általános rendelkezéseket találunk, melyeknek értelmében minden bányavállalkozó köteles

munkásszemélyzetével legalább évnegyedenként, a szolgálatból való kilépéskor pedig azonnal elszámolni. A munkaadó a munkással szemben fennálló követelése miatt nem tagadhatja meg a szolgálatból való kilépést.⁴⁸

A munkaidő kérdésében az 1854-es bányatörvény nem rendelkezik. Ezt egy évszázados szokásjog rendezte, mely még az 1575-ik Miksa-féle bányarendtartáson alapult. Eszerint a munkások napi 8 órát dolgoznak.⁴⁹

A vasárnapi munkaszünetről a gyári munkások vasárnapi munkaszünetét rendező 1891-es XIII. t.-c. 5. §-a úgy intézkedett, hogy a bányászati és kohászati üzemekre vonatkozólag a kérdést a pénzügyminiszter fogja rendezni. Az ennek folytán megjelenő 174/1891. P. M. rendelet azon a címen, hogy egyrészt a bányai üzem félbeszakítása lehetetlen, másrészt a közérdek megköveteli a munka folytonosságát, megengedte a vasárnapi munkát a bányákban.

A bányászok sztrájkjait illetően a bányatörvény igen szigorúan intézkedett:⁵⁰ „A bánya- és kohómunkásoknak avégettí összebeszélései, hogy munkamegtagadás, a szolgálatbani ellenszegülés, vagy más eszközök által magasabb bért, vagy más feltételeket csikarjanak ki és az erre vonatkozó útmutatás megbüntetése a Büntetőtörvény szabályai szerint határoztatik meg.” Az idézett rendelkezésnek az 1878:V. t.-c. 7. §-a felel meg,⁵¹ mely a magánosok elleni erőszak ügyében intézkedik. Magánosok elleni erőszak vétségét követi el és hat hónapig terjedhető fogházzal büntetendő, aki a munkabér felemelése, vagy leszállítása végett valamely munkás, vagy munkaadó ellen erőszakot követ el, azt szóval, vagy tettel bántalmazza, vagy erőszakkal fenyegeti. Ugyanez alá a büntetés alá esnek azok is, akik gyárak, műhelyek, vagy azok előtt a helyiségek előtt, ahol munkások dolgoznak, összecsoportosulnak avégből, hogy a munka megkezdését, vagy folytatását megakadályozzák, vagy pedig a munkásokat a munka elhagyására bírják. Ugyancsak nem ismeri el a bányászok sztrájkjogát, de az 1854-es rendelkezésekkel szemben fejlődést mutat a 40.143/1895. pénzügyminiszteri rendelet, amely kimondja, hogy a bányabirtokosok s a felügyelői, illetve a munkásszemélyzet között a szolgálati viszonyból felmerülő vitás ügyekben a bányahatóságoknak csakis békéltető szerepe van, s abban az esetben, ha annak az ügy békés kiegyenlítése nem sikerül, a felek netáni igényeiknek érvényesítése végett a rendes bírósághoz fordulhatnak.

**„A kialakuló munkásosztály és a magyar társadalom” című
fejezet jegyzetei:**

- ¹ Asboth J. orsz. gyűl. képviselő: Beszédei és nyilatkozatai a munkás-kérdésről. 1890. 16—19.
- ² Pulszky Á.: A munkáskérdés. 1890.
- ³ Timoleon: Legújabb politikai divatok. 1884.
- ⁴ Brüll L., a Magyar Általános Hitelbank Egyesült Gözmalmainak igazgatója: A munkásosztály sorsának javítása. 1883.
- ⁵ Ludvay: A divatos haladás és a munkáspárt. 1869.
- ⁶ Kapi B.: A munkásosztály és a keresztyén erkölcsstan. 1904.
- ⁷ Szekfü: Magyar Történet. VII. 376.
- ⁸ Arany Trombita. 1869. 22. sz.
- ⁹ Ált. Munkás Ujság. 1870. 12. sz.
- ¹⁰ Munkás Heti Krónika. 1874. 1. sz.
- ¹¹ Munkás Heti Krónika. 1875. 15. sz.
- ¹² Ált. Munkás Ujság. 1870. 2. sz.
- ¹³ Népszava. 1879. 49. sz.
- ¹⁴ Munkás H. Krónika. 1876. 21. sz.
- ¹⁵ Munkás H. Krónika. 1875. 17. sz.
- ¹⁶ Munkás H. Krónika. 1875. 20. sz.
- ¹⁷ Népszava. 1879. 51. sz.
- ¹⁸ 171/1878. B. M. (Általános tiltakozásra érvénytelenítették.)
- ¹⁹ 1872. VIII. t.-c. 56. §.
- ²⁰ 1872. VIII. t.-c. 58. §.
- ²¹ 1872. VIII. t.-c. 67. §.
- ²² 1872. VIII. t.-c. 68. §.
- ²³ 1884. XVIII. t.-c. 99. §.
- ²⁴ 1872. VIII. t.-c. 97. §.
- ²⁵ 1872. VIII. t.-c. 75. §.
- ²⁶ 1884. XVIII. t.-c. 166. §.
- ²⁷ 1884. XVIII. t.-c. 121. §.
- ²⁸ 1884. XVIII. t.-c. 168. §.
- ²⁹ 1872. VIII. t.-c. 72. §.
- ³⁰ 1872. VIII. t.-c. 73. §.
- ³¹ 1872. VIII. t.-c. 74. §.
- ³² 1872. VIII. t.-c. 71. §.
- ³³ 1872. VIII. t.-c. 70. §.
- ³⁴ 1884. XVIII. t.-c. 116. §.
- ³⁵ 1872. VIII. t.-c. 71. §.
- ³⁶ 1884. XVIII. t.-c. 89. §.
- ³⁷ 1891. XIII. t.-c. 1. §.
- ³⁸ 1891. XIII. t.-c. 2. §.
- ³⁹ 1891. XIII. t.-c. 3. §.
- ⁴⁰ 1891. XIII. t.-c. 4. §.
- ⁴¹ 1859. Ipartörvény. 72. §.
- ⁴² 1872. VIII. t.-c. 93. §.

- ⁴³ 1872. VIII. t.-c. 94. §.
- ⁴⁴ 1884. XVIII. t.-c. 163. §.
- ⁴⁵ 1872. VIII. t.-c. 105. § és 1884. XVIII. t.-c. 183. §.
- ⁴⁶ 1854. Bányatörvény. 200. §.
- ⁴⁷ 1854. Bányatörvény. 208. §.
- ⁴⁸ 1854. Bányatörvény. 206. §.
- ⁴⁹ Oczwirck S.: A magyar bányászat munkáskérdései. 1914. 26.
- ⁵⁰ 1854. Bányatörvény. 204. §.
- ⁵¹ Alexander—Bán: Magyar Bányatörvény. 1929. 366.

V.

A

MUNKÁSSÁG SZERVEZKEDÉSE A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT MEGALKULÁSÁIG.

A bécsi világkiállítást követő gazdasági válság az akkoriban meginduló nagyiparunk fejlődését károsan érintette. Eddig is hátrányosan befolyásolta alakulását a már teljesen kifejlődött osztrák nagyipar versenye. A kiegyezés értelmében ugyanis Ausztria és Magyarország között nem állt fenn vámhatár és iparunk a legmegfelelőbb fegyverekkel, a védővámokkal, a fejlettebb osztrák ipar versenye ellen nem védekezhetett. Ehhez a körülményhez járult a bécsi pénzpiac egy részének az összeomlása, mely a magyar hitelviszonyokat is megrendítette s ennek következtében az ország hitel-szervezete nem tudott oly mértékben a nagyipar rendelkezésére állni, mint szükséges lett volna. Ez azonban nem jelentette a gyár-alapítási tevékenység megszűnését. A nagyipar kifejlesztése olyan szükséglet volt, melyet egy gazdasági válság sem tudott megakadályozni, legfeljebb a kereteket szűkítette meg. A statisztika azt mutatja, hogy ezekben az időkben is fokozódott a gyáralapítások száma. 1871 és 75 között 287 gyár alakult.¹ Ezeknek az adatoknak ellenére az 1873 körüli években a munkásság helyzetében rosszabbodás állt be, igen sokat elbocsájtottak s a meglevőknek is leszállították a bérét. Tanult munkások sokszor 30 krajcárért voltak kénytelenek napszámba menni.² Ha a két látszólag ellentmondó tényt, a gyáralapítások számának a növekedését és a munkapiac viszonyainak a rosszabbodását meg akarjuk magyarázni, utalni kell arra a két körülményre, hogy a válság hatása alatt sok, régebben

alapított gyár szűnt meg, hiszen az egykori kimutatások szerint 1873- és 1874-ben az osztrák—magyar monarchia területén 1331 vállalkozás bukott meg. Ebből Magyarországra 532 bukás esett.³ Másrészt a mezőgazdasági népesség elhelyezkedni nem tudó része oly nagy mértékben igyekezett a városba, hogy elhelyezésük csak nagyiparunk zavartalan, egyenesvonalú fejlődése mellett lett volna lehetséges.

A munkásság nem nyugodott bele a megváltozott körülményekbe. Az első időkben sztrájkokkal próbálkozott. Sztrájk tört ki a Neuschloss-féle gyárban, ahol a tüzórai munkaidőt követelték. Ugyancsak megtagadták a munkát a konfekciós munkások is, akiknek a bérét 30%-kal csökkentették.⁴ A Concordia gőzmalom egy Gerich nevű munkafelügyelőjének indítványára takarékosabb munkamódszer bevezetésével akarta rentábilisabbá tenni üzemét. A malom munkásai azonnal sztrájkba léptek, mire a vezetőség elbocsájtotta a felügyelőt és visszaállította a régi állapotokat. A Ganz-gyárban is 20%-os bérleszállítás történt.⁵ A gyár munkásai sztrájkra készülődtek, azonban látván a nagy munkanélküliséget, elállottak tervüktől. A hadseregfelszerelési gyárnál kitört sztrájknak érdekesebb oka volt. A gyárbeli munkások tudomást szereztek arról, hogy a bécsi hadfelszerelési iparban dolgozó munkásoknak 20%-kal magasabb fizetésük és tíz órás munkaidejük volt, míg a pesti gyárban 11—15 órát kellett dolgozni.⁶

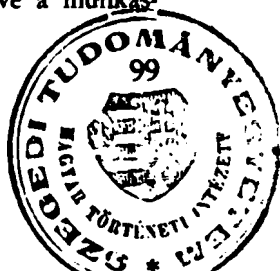
A sztrájkoknak azonban nemcsak a gazdasági válság volt az okozója, hanem a munkásságnak megváltozott körülményei is. A munkásságnak legnagyobb részét képező, előzőleg agrárius népesség elfelejtette, hogy 14—16 órát dolgozott falun naponta feleannyi összegért. Életnívója nagymértékben fokozódott. A társadalomtudomány utánzás néven foglalja össze azokat a hatásokat, melyeket anyagilag és szellemileg magasabb szinten állók, az alacsonyabb szintűekre tesznek. A fővárosban és a többi ipari gócpontban észlelhető magasabb életnívó, jobb ruházkodás, a fényűzés bizonyos nemei ezeknek a követésére indította a munkásságot is. A magasabb életnívó költségesebb életet jelentett. Az eddig elegendő munkabér nem fedezte ezt az életmódot, azért a munkásság nem találta kellőképpen megfizetettnek munkáját és a bér felemelését kívánta. Azonban a munkapiacra uralkodó kedvezőtlen viszonyok miatt a munkásság csakhamar belátta a sztrájkok

értelmetlenségét s arra szorítkozott, hogy állást foglaljon gyűlésein a kevés munkabér és a nagy munkaidő ellen.

Az óbudai munkások 1873 november 8-án gyűlést hívtak egybe, melyen azt határozták, hogy a kormányhoz fordulnak a munkások segélyezése érdekében.⁷ Ugyancsak a rossz gazdasági viszonyok szerepeltek az 1874 májusában a Dunaparton tartott munkásgyűlésen. Az összegyűlt munkanélküliek ismét az állam gondoskodását kívánták. Különböző indítványok hangzottak el a viszonyok javítása tekintetében. Egyesek azt ajánlották, hogy a nagyszámú idegen munkást bocsássák el és helyébe a magyar nemzetiségűeket vegyék fel.⁸ Pesten ekkor 6000 munkanélküli volt, mely szám csaknem 20%-a volt a budapesti munkások számának. Egy későbbi munkásgyűlésen ugyancsak az idegen munkások elbocsájtását kívánták, de ekkor már néhányan ellentmondtak az indítványozóknak azzal az indokolással, hogy a munka nemzetközi és a munkások között nincs különbség.

Nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is nagy volt a nyomor. Szigetvárott egyszerre 200 famunkást bocsájtottak el a válság miatt. Aradon 1875 elején gyűlt össze a munkásság, hogy a kedvezőtlen helyzet okait fejtegesse s hogy azok megjavításáról tárgyaljon.⁹ Természetesen a munkásság gyenge volt ahhoz, hogy a bajokon segítsen. Ehelyett arra törekedett, hogy szervezkedése a válság okozta helyzethez igazodjék.

Minden társadalmi osztály bizonyos energiát fordít érdekeinek a megvédésére. Ez az energia úgy jön létre, hogy azok az egyedek, akiket közös érdekeik egy társadalmi keretben tartanak, egyenként is energiát fordítanak helyzetük javítására és előrehaladásukra. Ezek az erő kifejtések, mivel közös céljuk van, összegeződnek s kifelé egységesen, mint az illető társadalmi osztály érvényesülési erői jelentkeznek. Döntő fontosságú érdekeknek, különösen az alsóbb néposztályoknál, a gazdaságiak és a politikaiak tekinthetők. Kérdés, hogy a munkásosztály energiája hogyan oszlott meg a két fő mozgató ok, gazdasági és politikai érdekeik között. Ez az energia abban az irányban fejlődött ki inkább, amelyik irányban arra nagyobb szükség volt. 1867—73-ig a munkásság anyagi helyzete megfelelő volt. A munkásokban kereslet uralkodott, ennél fogva a bérek is magasabbak voltak. Ellenben politikai jogokat csak kismértékben élveztek. E helyzetnek megfelelően a fenti időszakban, egy-két kisebb megmozdulástól eltekintve a munkás-

ság szervezkedése politikai irányú. 1873-ban gyökeresen megváltozott a helyzet. A munkáskereslet helyébe kínálat lépett, a bérek csökkentek, sokan így is munkanélkülivé váltak, egyszóval a munkásság anyagi állapota megrosszabbodott. Ennek folytán a munkásságnak érdekei megvédésére fordított ereje a politikai irányból gazdasági irányba is terelődött, mivel a gazdasági érdekek megvédése látszott fontosabbnak.

Vizsgálni kell, hogy a gazdasági irányú osztályerők milyen szervezkedési formában találtak kifejezést. A munkásságnak a gazdasági irányú szervezetei, eltekintve a Munkás Önképzőegylet rövid ideig fennálló szövetkezetétől s a Nyomdász Önképzőkörtől, mindezekig hiányoztak, tehát új alakulásokat kellett létrehozni. A munkások gazdasági irányú szervezkedése a szakmunkásoktól indult ki, ép ezért a szakmabeli szervezkedés nyert teret, amire döntő kihatással volt az 1872-es Ipartörvény, mely eltörölte a céhszervezeteket.

A magyar munkásság eddigi szervezkedésének irányai ingadozók. Végül mégis inkább a politikai irányú nyert teret, úgy, hogy az esetleges gazdasági irányú szervezkedések is a politikai szervezetek keretében folytak le. Ennek legfőbb oka az volt, hogy a céhrendszer fennállása miatt a gazdasági irányú szervezkedések rendelkezésére nem állottak külön szervezetek, mert a szakképzett munkások legnagyobb részét a céh az úgynevezett legényegyletekbe szervezte meg. A céhrendszer megszűntével a legényegyletek is felbomlottak. A szakképzett segédek szervezkedésüket külön alapszabállyal és sajátmaguk köréből választott vezetőkkel most már önállóan folytatták. Minden szakmának több, vagy kevesebb idő alatt kialakult a szervezete. Mivel az egyes alakulatokban ugyanolyan foglalkozású egyének foglaltak helyet, az egyesületi tagoknak a főkérdése természetesen a szakmabeli érvényesülés, a munkáltatókhoz való viszony volt. Mivel ezeknek az alakulatoknak a szakmabeli érvényesülés volt a főcéljuk, ezen az alapon hamar kapcsolatot találtak a gyárakban dolgozó, de ugyanolyan szakképzettségű munkásokkal. Így kerültek össze a kisipari segédek és a nagyipari munkások szakmabeli alakulatokban, melyek aztán idők folyamán az illető szakmában dolgozók elismert szerve lett.

Amíg a nagyipari és kisipari szakmunkások együttesen szervezkednek és kialakulnak a szakszervezetek, több évtized telik el. A 70-es évek elején ennek a fejlődésnek még csak a nyomai mutat-

koztak. Már a kezdetben kimagaslott a nyomdai munkások szakirányú szervezkedése. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy a nyomdászat ú. n. szabadipar volt, melynek területén azelőtt sem működtek céhek. Így a nyomdászsegédek független szervezkedésének nem állt semmi akadály az útjában. A nyomdászsegédek szervezkedésének, mint általában minden munkásgazdasági szervezkedésnek, az indítóoka az önszegélyezés volt. A munkás előtt ott lebegett az idő, mikor megöregszik, elveszti erejét, vagy ha baleset által munkátlanná válik. Ezekről az állapotokról való félelem sarkalta őket, hogy közös erővel megoldják e problémáikat. Már 1851-ben történtek kísérletek a nyomdászegyesület alapítására, azonban megalakítása csak 1863-ban sikerült. A nyomdászsegédek elhatározták, hogy hetente 12 krajcárt fizetnek be a betegségelezési alapba, azonkívül a munkaadók minden munkásuk után 10 krajcárt adnak.¹⁰ Alapszabályaikat még az évben engedélyezték. A Segélyegylet közelebb hozta egymáshoz a nyomdászokat. 1865-ben elhatározták, hogy egy dalkört alapítanak, azonban a dalkör helyett az osztrák nyomdászok „Fortbildungsverein”-jének mintájára önképzőkört alapítottak. Az egyesület alapszabályait először nem engedélyezték, mivel azt a kitételt tartalmazta: „anyagi érdekeinek megóvására”, mert ezalatt a bérmozgalmat értették. A „Pest-budai Könyvnyomdászok Önképző Egylete” 1866-ban alakult meg véglegesen. A meginduláskor 94 tagja volt. Az önképzőben intenzív egyesületi élet folyt, könyvtárt állítottak föl, előadásokat tartottak, vitaesteket rendeztek.¹¹ Egyesületi lapjuk a Tipográfia volt.

A magyar munkásmozgalom is a Nyomdász Önképző falai közül indult meg 1868-ban az Önképzőnek a képviselőházhoz intézett memoranduma körül támadt egyesületi harc kapcsán. Szervezettségüknek tulajdonítható, hogy midőn 1870-ben és 1873-ban munkabéremelés érdekében sztrájkba léptek, mozgalmuk sikerrel jártak. A sztrájkon kívül az ú. n. „zárolás” fegyverével éltek, amely üzem nem tartotta be a feltételeket, oda egy szervezett nyomdász sem szegődött el. Kedvező helyzetük miatt munkárisztokratáknak nevezték a fővárosi munkások a nyomdászokat.¹²

Budapesten kívül az ország többi részében is megalakultak a nyomdászszervezetek. Így Debrecenben, Aradon, Kassán, Temesváron, Kolozsváron, Szegeden, Nagyváradon, Pozsonyban. A különböző nyomdászszervezetek 1878 pünkösdjén Budapesten országos kongresszust tartottak, melyen 15 város nyomdászszerve-

vezetei 20 kiküldött útján képviseltették magukat. A kongresszussal kapcsolatban nyomdászkiállítás is volt.¹³ A nem egységes irányítás alatt álló nyomdászegyesületek 1885-ben a harmadik országos nyomdászkongresszuson elhatározták egy országos szerv létesítését.¹⁴ Az országos szerv alapszabályait 1887-ben hagyták jóvá. Ezzel a nyomdászok alkották meg az első, modern értelemben vett szakszervezetet, mely egységesen képviselte a szakma munkásainak az érdekét.

A nyomdászok mellett a nagyobb tömegű szakmákban is megindult a szervezkedés. Elsősorban a cipészeknél. A szervezkedésük megindulásához a lökést talán a bécsi cipészek adták, akik 1873-ban rendezett kongresszusukra a magyar cipészegedek képviselőit is meghívták. Hazatértük után 1873 június 1-re országos cipészgyűlést hívtak össze:¹⁵ „Egyesek semmire sem képesek, szűkeséges tehát, hogy célszerű szervezkedés által egyesüljünk,” volt a jelszó. Az országos gyűlésen kijelentették: „nekünk nem kell a politika, egyedül csak helyzetünk javulása.”¹⁶ 1873 decemberi gyűlésük tárgysorozata a következő volt: 1. Cipészek szemben a mai termelési móddal. 2. Munkaszabályozás. 3. Betegsegélyezés.¹⁷ Amint látható, tisztán gazdasági kérdésekkel foglalkoztak.

Nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is nagyobb tömeget mozgattak meg a cipészek gyűlései. Így Pécsen, Versecen. Az utóbbi helyen 200 cipész gyűlt össze.¹⁸ Súlyt helyeztek az iparhigienia szempontjaira. Követelték, hogy a cipézműhelyek a közegészségügynek megfelelőleg legyenek rendbentartva, szellőztetve.¹⁹ Az 1876-os cipészgyűlés határozati javaslatai állást foglaltak: 1. munkás védtörvény meghozása; 2. a fegyházi munka megszüntetése; 3. tíz órai munkaidő; 4. a munkások által választott és az állam által fizetett gyári és műhelyfelügyelők rendszeresítése; 5. egyesülési és szövetkezési szabadság mellett.²⁰ Az 1877 februári gyűlésen résztvevő 600 cipészegéd elhatározta, hogy cipész önképzőegyletet alapítanak.²¹ Az alapszabályokat bizonyos módosítások végett a belügyminiszter visszaküldte, azonban később megkapták az alapszabályokat jóváhagyó engedélyt és 1877 szeptemberében véglegesen megalakultak.²² Az önképzőkör elnöke Bokros József, alelnöke Wehrmann István cipészegéd lett.

A kiegyezési idők építési konjunktúrája következtében ugyan csak megszorozódott az asztalossegédek száma is. 1873-ban felvetették egy szakegyesület alapításának a tervét. E célból elkérték

a bécsi, lipcsei, londoni asztalos szakszervezetek alapszabályait.²³ 1873 májusi ülésükön a 14—16 órás munkaidő ellen foglaltak állást. Az egyesület alapszabályainak megerősítése sokáig elhúzó-
dott. 1877-ben a hivatalos kívánalmaknak megfelelően módosították az alapszabálytervezetet. A módosítás után 5 hónapra megkapták a megerősített alapszabályokat. Ennek birtokában 1877 novemberében megalakult az asztalos-szakegylet, „Budapesti Asztalossegédek Önképzőegylete” cím alatt.²⁴ Elnökük Mallár István asztalossegéd lett. Hogy hét év alatt mennyire javult a helyzetük, mutatja, míg 1873-ban a 14—16 órás munkaidő ellen tiltakoztak, addig az 1880-ban kitört sztrájk, melyben 800 segéd vett részt, már a tíz órás munkaidőért folyt. A sztrájknak az lett a vége, hogy a sztrájkvezetőket lecsukta a rendőrség.²⁵ Erre végeszakadt a sztrájk, melynek meglett az az eredménye, hogy 11 órában szabályozta a napi munkaidőt az asztalosiparban.

Nagyszámú segéd dolgozott a szabószakmában is. E körülménynek tulajdonítható talán, hogy már korán szervezkedni kezdtek, működésüket azonban nem kísérte siker. Ahogy egy munkáslapban elpanaszolták,²⁶ a megerősített alapszabályokat nem akarta kiadni a rendőrség s emellett minden gyűlésüket megakadályozta. Ügylátszik később mégis enyhült a helyzet, mert 1876-ban egyesületi zászlót szenteltek fel, melynek védnökéül Kossuth Lajost kérték fel. Kossuth Lajos, Helfy Ignác 48-as képviselőt bízta meg képviseletével.²⁷ Alapszabályaikat azonban csak 1877-ben hagyták jóvá, ennek alapján „Budapesti Szabósegédek Önkéntes Egylete” néven alakultak meg.²⁸ Az első közgyűlésüket 1878 márciusában tartották meg. Elnökül a munkások politikai mozgalmáiban is szerepet játszó Kürschner Jakabot választották meg.²⁹

A kisebb szakmák segédeinél és szakmunkásainál is sorra felmerült a szakmabeli egyesület alapításának a terve. Az óbudai hajógyári munkások szervezkedni akartak, hogy az öregség problémáját megoldják. Felpanaszolták 1873-ban tartott ülésükön, hogy a gyár a 20—30 évig szolgáló munkásokat minden nélkül elbocsátja, akik nem tudnak többé mihez kezdeni, sőt a gyári betegséglázónél is elvesztik jogosultságukat.³⁰

A textilmunkások, a Gombkötők és Paszományosok Önképző Egyletében már 1872-ben megkezdtek szervezkedésüket, a modern szakszervezetük megalakítása azonban csak két évtized múlva következett be.³¹

Mindjárt a céhrendszer megszűnése után megalakítják szakszervezetüket az ékszerszakma segédmunkásai. Az egyik munkás az alakuló ülésen felszólalt, hogy az Egger cégnél, ha valaki 5 percet késik, $\frac{1}{4}$ órát vonnak le a béréből. Erre a cég a fenti munkást elbocsátotta.³² Ez az eset kissé túlságosan a szakszervezkedés részleteibe megy, azonban szükséges felemlíteni, hogy a megmozdulás nehézségeit érzékeltessük. Ilyen esetek meglehetősen megfélemlítették és visszatartották a szervezkedéstől a munkásokat.

1873-ban tettek kísérletet a megalakulásra a szűcsök és a sütősegédek.³³ A sütőmunkások 1876-i ülését a rendőrség oszlatta fel.³⁴ A budapesti kőművesek 1876 áprilisában gyűltek össze, hogy egyesületet alapítsanak. Az összejövetel 13-as bizottságot kért fel a szakszervezet megszervezésére.³⁵ A kalaposok 1875-ben próbálkoznak szakszervezet létrehozásával.³⁶

Nagyobb arányú megmozdulás volt a vas- és fémmunkásoké. Már 1873 novemberében összegyűlt 300 fémmunkás, hogy egyesületet alapítsanak, de nem lett a tervből semmi.³⁷ Négy év múlva, az 1877 márciusában rendezett vas- és fémmunkások ülése is ezzel a tervvel foglalkozott, de ekkor sem valósult meg.³⁸ A rokonszakmában, a kovácssegédek 1876-ban bocsátották ki felhívásukat a szervezkedésre.³⁹

A fenti adatokból kitűnik, hogy majdnem kivétel nélkül mind-egyik szakmában felmerült a gondolat, hogy függetlenül a munkásság politikai céljaitól, saját szervezetük által rendezzék a szakmán belüli helyzetüket. A szervezkedés nem mindenütt sikerült. Függett elsősorban a szakmabeli munkások kultúrfokától, a szakmabeliek számától és nem utolsó sorban a szervezést intéző személyektől. Mindenesetre a 70-es évek végén a szakszervezés gondolata már annyira általános lett, hogy a munkásság akkori politikai szervezete 1878-ban elhatározta egy kongresszus összehívását, melynek a szakszervezetek kérdésének rendezése lett volna a célja. A hatóságok betiltották a gyűlést, mivel nem akarták, hogy a szakmabeli egyesületek a politikai mozgalmakkal kerüljenek összeköttetésbe.

A magyar szakszervezkedés kezdetei annál is inkább figyelemreméltóak, mert az első szakszervezetek teljesen a hazai fejlődés eredményei, a Magyarországon meglehetősen sokáig fennmaradt céhek legényegyleteinek megváltozott jellegű továbbfolytatásai. Míg a politikai szervezkedés német mintára történt, a szakszervez-

kedés terén a hazai munkásság önállóan fejlődött tovább. Ennek lehetett az az oka is, hogy a német munkásság vezetői: Lassalle, majd Liebknecht a politikai szervezkedés mellett voltak és hibáztatták a szakszervezkedést, mert szerintük az két osztályra tagolja a munkásságot, a tanult és tanulatlan munkásokra, ahelyett, hogy egységesítené. Az akkori időben kialakult igazi szakszervezetek, a Trade Unionok olyan messze voltak, hogy semmi hatással sem lehettek a magyar szakszervezkedésre. A szakirányú szervezkedés kezdetleges alapjaiból, az önképzőkből azonban csak XIX. század utolsó évtizedében fejlődött ki a modern szakszervezet, a munkásság érdekképviselői szerve.

A szakszervezkedés megindulása a 70-es évek elején azt jelentette, hogy a munkásság politikai és gazdasági irányú mozgalmai különválnak egymástól, de legkevésbé sem a politikai irány elhanyagolását. A megnehezülő gazdasági helyzet, másrészt a körülmények alakulása szükségessé tette az új irányba való haladást, de ezzel párhuzamosan folytak a munkásság politikai jogainak az érdekében való mozgalmak is. A hűtlenségi per ügylátszik nem kedvetlenítette el a munkásság vezetőit, mert az 1873. év elején újabb lépésre határozták el magukat. Valószínűleg szűknek találták az Általános Munkásegylet kereteit, mert az egylet helyébe, a vidéki fiókok bevonásával munkáspárt alapítására határozták el magukat. A munkáspárt alakuló ülése 1873 március 23-án volt. Az összegyűlt 800 munkás kimondta a „Magyarországi Munkáspárt” megalakítását, egyben központi választmányt jelölt ki a párt megszervezésére. A párt elnökévé Ihrlinger Antalt, titkárává Külföldi Viktort (Mayer Jakabot) választották. A pártnak az első ténykedése volt, hogy nyomdát vett és megindította a párt hivatalos lapját, a Munkás Heri Krónikát. A hatóságok azonban nem jó szemmel néztek a munkáspárt működését és május 10-én feloszlatták a pártot.⁴⁰ Helfy Ignác egy hét múlva interpellált a képviselőházban a feloszlátás ügyében. Beszédében hangsúlyozta, hogy ő sem helyesli a kasztrendszer kialakulását, de nem tartja jónak, hogy a munkásság szervezkedését megakadályozzák.⁴¹

A pártalakításnak további folytatása lett. A feloszlátott párt választmányát perbe fogták azon a címen, hogy a megvett nyomdát csak elkésve jelentették be a hatóságoknak. A perben Ihrlingert és Külföldit 14 napi fogházra, 200 forint pénzbüntetésre és a nyomda elkobzására ítélték.⁴² Az ítélet miatt Helfy Ignác ismét

interpellált a képviselőházban. „Nem tartja helyesnek, hogy a munkásságot erőszakos intézkedésekkel az Internationale karjaiba dobják.” Helfy szavaira Szapáry miniszterelnök adta meg a választ, melyben kifejtette, hogy a munkások szervezkedését nem akadályozzák meg, ha szociális kérdéseikről van szó és ezért a párt feloszlásából csak erőszakosan lehet ügyet csinálni.⁴³

A munkások hálásak voltak Helfynek támogatásáért. Az interpelláció után fáklós menetben vonultak el a lakása előtt. A képviselő magyar, német és tót nyelven köszöntötte az üdvözlésére megjelent munkásokat, ami pontosan megfelelt a munkásság akkori nemzetiségi megoszlásának.⁴⁴

A munkásvezérek a feloszlítás után nem hagyták abba a munkásság megszervezésére irányuló terveiket. Pártorganizáció híján más eszközökhöz folyamodtak. Céljaikra felhasználták a pártfeloszlítás után is megjelenő Munkás Heti Krónikát és a munkásság szervezkedni akaró részei nem egy munkáspártnak a tagjai, hanem egy munkáslapnak az előfizetői lettek. Az előfizetési díjakkal támogatták a szervezkedést, mely néhány évig a Munkás Heti Krónika szerkesztősége körül jegecesedett ki. Magyar munkáslapok eddig is voltak, azonban anyagiak és ügylátszik érdeklődés hiányában hamar megszűntek. A Munkások Ujságából csak 8 szám jelent meg 1868-ban. A következő évben meginduló Arany Trombita már egy évig kitartott. Rövidebb ideig működött az Általános Munkás Ujság és a Testvériség 1871-ben. Ötödik lett a munkáslapok sorában a Munkás Heti Krónika, mely 7 éven keresztül hetenként megjelenve, lapjellege mellett párttevékenységet is kifejtett. Talán ez a rejtett feladata magyarázza meg, hogy az előbbi munkáslapokkal ellentétben, hosszú ideig fenn tudott maradni. A lap különleges szerepét egyébként rövid idő alatt mások is észrevették. Temesvárott az előfizetési nyugtát a rendőrhatalóság eleinte pártnyugtának vette.⁴⁵ A lap panaszkodott is, hogy a gyárakban, ha valakinél Munkás Heti Krónikát találnak, az illetőt rögtön elbocsátják.⁴⁶ A lap érdekében nagyarányú agitációt fejtettek ki a munkásság körében. Felhívásokat tettek közé, hogy a lapnak 1873 utolsó negyedében 10.000 új előfizetőt kell szerezni.⁴⁷ A propagandának tulajdonítható, hogy ha nem is a fenti arányokban, de szaporodott az előfizetők száma. Temesvárra például több mint 100 példányban járt. A szerkesztőség igyekezett is az akkori munkásság igényeinek megfelelni. Míg az előző orgánusok inkább elvont

közgazdasági problémákkal töltötték meg oldalait, a Munkás Heti Krónika gyakorlati kérdésekkel foglalkozott. Többek között kísérletet tett egy munkásstatisztika felállítására, midőn felhívta a munkásokat, hogy küldjék be a munkabérre, illetve munkaidőre vonatkozó adataikat.⁴⁸ A beérkezett és máshonnan is gyűjtött adatokat összeállítva, jelentésében 11.823 munkás viszonyairól számolt be. Ebből 4617 napszámosmunkát végzett.⁴⁹ A bérekkel kapcsolatban megállapította, hogy legnagyobb jövedelmük a nyomdászoknak, a géplakatosoknak, a kárpitosoknak volt, a legkisebb a malommunkásoknak, a fűtőknek, az asztalosoknak és a kőműveseknek. A munkaidőre vonatkozólag arra az eredményre jutott, hogy átlagban 8—13 órás munkanapok vannak érvényben. 10 órán aluli munkaidő a kocsí-, fegyver-, nyomda- és malomüzemekben van.⁵⁰ Abban az időben nagy viták voltak, melyik bérfizetési rendszer jobb, ha óraszámra, vagy ha darabszámra fizetik a munkást. A lap a munkások szempontjából mindkettőt károsnak tartotta.⁵¹ Ha valahol sztrájk támadt, felhívta a munkásság figyelmét, hogy az illető szakma munkásai ne menjenek ebbe a városba, nehogy munkás-kinálattal rontsák a sztrájkolók esélyeit. A munkanélküliséget a gépeknek tulajdonította. Követelte, hogy a gépek elterjedésének határt kell szabni.⁵² Hűségesen beszámolt a külföldi szocialista mozgalmakról, különösen a német szociáldemokrata képviselőkkel foglalkozott. Szóról-szóra közölte képviselőházi beszédeiket.

Nagy figyelmet szentelt a munkásnőknek is. Főleg a szervezkedés szempontjából foglalkozott velük. Ugyanakkor, midőn egyenjogúsításukat akarta,⁵³ felpanaszolta, hogy a munkásasszonyok visszatartják férjeiket a szervezkedéstől. A közgazdasági irányú cikkek a túlságos nagy gazdasági szabadságot kárhoztatták, mely szerintük főleg a kereskedőknek kedvez. Különben is a szocializmus legnagyobb ellenségének a liberalizmust tartotta.⁵⁴

Nem hanyagolta el a munkásság művelődését sem. Hibáztatta, hogy a munkásság olvasmányait a ponyvairódalom szolgáltatja.⁵⁵ Hangsúlyozta, hogy a mai társadalom megköveteli, hogy tagjai megfelelő műveltséggel bírjanak. A mozgalom érdekében is fontosnak tartja, hogy a munkások műveltebbek legyenek.⁵⁶

A Munkás Heti Krónika működésének megvolt az az eredménye, hogy együtt-tartotta a munkásságot. Ekkor már az Általános Munkásegylet is megszűnt. Hogy betiltották, vagy önmagá-

tól feloszlott, arra vonatkozólag nincs adat, tény, hogy 1873 után sokáig a Munkás Heti Krónika a munkásság egyetlen szerve.

A törvényes szervezet hiányának tulajdonítható, hogy a munkások jóideig nem kaptak engedélyt politikai gyűlések tartására. Ebben része van a német hatásoknak is. Németországban ugyanis feloszlatták a szociáldemokrata pártot és az u. n. kivételes törvényeket hozták a szocialista mozgalom megakadályozására. Német példára a monarchia területén is kettőzött figyelemmel kísérték a munkásmozgalmakat, azonban 1874 március 15-e alkalmával a munkásság is engedélyt kapott gyűlés tartására. A gyűlésen a munkásság aktuális problémái kerültek szóba. Felhasználták az alkalmat a munkások és határozatokat hoztak sérelmeik ügyében: 1. a törvényhozás függessze fel a munkások ellen hozott kivételes rendszabályokat, az egyesületi és gyülekezési szabadságot adja meg; 2. a törvényhozás rendszabályokkal enyhítse a munkásnyomort. Szóltassa fel az üzemeket megszüntető, vagy redukáló gyárosokat a teljes üzemvitelre; 3. az 1874/75. esztendőben korlátozzák, vagy szüntessék be egészen az élelmiszerkivitelt; 4. a munkások elvárják, hogy a törvényhozás a munkások igazságos kívánságait a tárgyalandó választási törvényjavaslatnál figyelembe veszi.⁵⁷

A gyűlés határozatát 5 tagú deputáció vitte fel a belügyminiszterhez. A belügyminiszter utasította a küldöttséget, hogy kívánságaikat írásban nyújtsák be s egyben kijelentette, hogy nem tűri a szocialista agitációt, a gyűléseket is emiatt tiltja be.⁵⁸

A küldöttség május 3-i népgyűlésen számolt be eredményeiről. Ugyancsak ezen a gyűlésen foglaltak állást a munkások az államjogi ellenzék május 17-re összehívott országos népgyűlésén való részvétel mellett. Elhatározták, hogy az államjogi ellenzék által megindított mozgalomhoz csatlakoznak. Ugyanis ebben az évben terjesztették elő a választójogi törvényjavaslatot a képviselőházban. A fennálló törvény az ország lakosságának túlnyomó részét kizárta a választójog gyakorlásából, ezért szervezkedés indult meg, hogy a választójog kiterjesztését keresztülvigyék. Azonban a törekvéseik nem jártak sikerrel. A munkásságra ellenben nagy hatással volt az államjogi ellenzék szervezkedése és a későbbi idők folyamán a politikai irányú munkásszervezkedés a választójogért folytatott küzdelmei során felhasználta az itt nyert tapasztalatokat.

Meglehetősen nemzetközi szellemben foglalt állást a munkásság az 1874 karácsonyi népgyűlésen, midőn a következő határoza-

tokat hozta: 1. a munkásmozgalom nem nemzeti, hanem egyetemleges. A munkásmozgalom keletkezése a rendezetlen termelési viszonyokban rejlik; 2. a munkásmozgalom művelődési hivatást teljesít; 3. a harcra minden munkás kötelezve van, ebből következik, hogy a) minden munkás szellemi, fizikai, kisbirtokos osztály-öntudatánál fogva a fennálló gazdasági rend megszüntetésére törekedjék; b) öntudatosan agitáljanak; c) ehhez a szervezetet a munkássajtó adja; d) ezért mindenki fizessen elő rá; e) mindenütt levelezők tudósítsanak a mozgalomról.⁵⁹

E pontok arra mutatnak, hogy egyre nagyobbodott azoknak a száma, akik Marx, Engels és a többi elméleti szocialista tanaival foglalkoztak. Felmerült az a terv, hogy egy munkásklubot alakítsanak, melyben vitaesték, előadások lettek volna. A klub 1875 elején meg is alakult, de a hatóságok betiltották.⁶⁰

A népgyűlések állásfoglalásai után meglehetősen ellanyhult a munkásszervezkedés. Új lendületet az 1876-os esztendő hozott, midőn Frankel Leó nemzetközi szocialista vezér bekapcsolódott a mozgalomba. Frankel budapesti születésű munkás volt, aki fiatalon Franciaországba ment és az ottani munkásmozgalomban vezető szerepre tett szert. A párisi kommün alkalmával kereskedelmi miniszter lett. A kommün leverésekor elmenekült, bár a francia hatóságok vérdíjat tűztek ki a fejére. 1875-ben Magyarországra jött, ahol a francia hatóságok megkeresésére elfogták, de mint politikai foglyot nem adták ki Franciaországnak, hanem a tábla döntésére szabadlábra helyezték. Frankelt mint a munkásmozgalmakban vezető szerepet játszó embert a Munkás Heti Krónika szerkesztőse is meghívta, hogy a lap vezetésében közreműködjék.⁶¹ Azonban Frankel nem érte be a szereppel, melyet a Munkás Heti Krónikánál a számára kijelöltek. A magyar munkásmozgalom vezetésére törekedett és itt szembetalálta magát a mozgalom két vezéregyeniségével, Ihrlinger Antallal és Külföldi Viktorral.

Ha figyelemmel kísérjük a magyar munkásmozgalom első éveit, a szervezkedés különböző megnyilvánulásaiban e két névvel találkozunk. Ihrlinger Antal nyomdász volt, ő állt élére annak a csoportnak, mely a Nyomdász Önképzőkör ismeretes képviselőházi memorandumának a tárgyalásánál az egész munkásság bekapcsolását kívánta. Később Ihrlinger az Önképző kereteit szűknek találta a maga számára és megszervezte az Általános Munkásegyletet. A hűtlenségi perben a fővádoltak egyike volt. Az 1873-ban alakí-

tott rövidéletű munkáspártnak is az elnökévé választották, majd a Munkás Heti Krónika szerkesztését vette a kezébe.

Hasonlóan nagy szerepet vitt Külföldi Viktor is. Az ő táborát az óbudai munkásság képezte. Az óbudai hajógyárban több mint 2000 munkás dolgozott. A gyár munkásait a többi kisebb óbudai gyár munkásaival együtt Külföldi szervezte meg, akik aztán hűségesen kitartottak vezetőjük mellett. Ugyancsak szerepelt a hűtlenségi perben és a munkáspártban Ihrlinger mellett Külföldi lett a tickár. Ihrlingerrel eddig békésen megosztották egymás között a pozíciókat, midőn azonban Frankel is fellépett és a multjára hivatkozva vezérjogokat követelt, az eddigi egyensúlyi állapot felbomlott. Eleinte a Munkás Heti Krónika szerkesztése körül Frankelnak Ihrlingerrel is voltak viszályai, de később megegyezett Ihrlingerrel a szervezkedésben adódó főszerepek megosztása tekintetében és Külföldi kikapcsolására.

Külföldi azonban nem nyugodott bele a helyzetbe, hanem a háta mögött álló óbudai munkásokra támaszkodva, felvette a küzdelmet Ihrlingerrel és Frankellel. Nagymértékben elősegítette sikerét, hogy programjaként a munkásság politikai jogainak, elsősorban a választási jognak a megszerzését hirdette. E célra alkalmasnak mutatkozott az 1874-es választójogi törvényjavaslat alkalmazásával alakult alkotmányjogi ellenzék szerepének a továbbfolytatása. Külföldiek azt hangoztatták, hogy Magyarországon a 15 millió közül csak 900.000 ember választja a képviselőket.⁶² A választójog ügyében az óbudai munkások először 1876 júniusában ülészetek, de állásfoglalásukat véglegesen a szeptember 24-i nagygyűlésükön szegtezték le a következő határozati javaslatban: kívánjuk; 1. az általános és egyenes választójog elérését; 2. minden kivételes törvény megszüntetését, az egyesülési jogot illető rendelet kieszközlését; 3. a fennálló és a népre nyomasztó adók eltörlését, a progresszív adó behozását; 4. korlátlan szövetkezési jogot, 10 órás munkaidőt.⁶³

A választójog érdekében folytatott propaganda mellett Külföldi az Ihrlingerékkal való viszálykodást sem hagyta abba, akik a Munkás Heti Krónika és a Munkásbiztosító Pénztár körül csoportosulva, nem szüntek meg Külföldit támadni. Válaszul az óbudai munkások Külföldi indítványára egy bizottságot küldtek ki, hogy a munkások között kitört viszályt kivizsgálja, — ténylegesen, hogy Ihrlingerék működését megbélyegezze. A bizottság

1877 elején egy röpiratban számolt be vizsgálatának eredményéről. A budapesti munkások viszálya c. röpirat a munkásmozgalom kezdetéig visszamenve foglalkozott Külföldi és Ihrlinger szerepével s majd a végén a jelentés kimondta, hogy a Munkás Heti Krónika szerkesztőbizottságának tagjai „a munkáspárt irányában hazudozóknak, a munkásság köztulajdona irányában csalóknak és az egyetemes munkásügy irányában árulóknak bizonyultak.”⁶⁴ A röpirat támadó hangja miatt Ihrlinger és Farkas, a Munkásbiztosító titkára beperelte Cherni Józsefet, a bizottság elnökét és a bizottság tagjait.⁶⁵ Válaszul az óbudai munkásegylet emelt vádat Ihrlinger ellen,⁶⁶ de mindkét per felmentéssel végződött.

A munkásvezérek viszálykodása a munkásságot is két részre bontotta. Az 1877 márciusában tartott gyűlésen a munkások a viszály ügyében kiadott röpirat miatt összeverekedtek.⁶⁷ A júliusban tartott gyűlésükön a két párt nem tudott megegyezni a gyűlés elnökének a személyében és ezért a rendőrség feloszlatta a gyűlést.⁶⁸ A cipészeknek 1877 augusztusában tartott összejövedele elhatározta, hogy Ihrlingerrel minden összeköttetést megszakítanak és az óbudai munkásegyletbe csatlakoznak.⁶⁹ Az ellenzéki mozgalom vidéken is terjedt, főleg Temesváron, Aradon és Pécsen.

Nagyban elősegítette Külföldiek szervezkedését a Népszava megindítása 1877 tavaszán. A lapot igen ügyesen szerkesztették, az mindjárt az első hónapokban erős vetélytársa lett a Munkás Heti Krónikának. A két ellenséges tábor viszálykodása a Népszava és a Munkás Heti Krónika hasábjain folytatódott, bár a Népszava megindulásakor bejelentette, hogy a párt és az ellenzék között nem elvi, hanem a párt vezetőségében rejlő ellentétek vannak.⁷⁰

A hatóságok a szocializmus nagyarányú terjedésétől tartva politikai népgyűléseket nem engedélyeztek, csak tudományos előadások tartását. A Munkás Heti Krónika pártja tudományos előadások látszata alatt tartott gyűléseket, amelyeken Csillag doktor, Frankel és Kürschner tartottak szocialista propaganda-előadásokat.⁷¹ 1878 húsvétja alkalmával a Krónika-párt szocialista kongresszust akart rendezni, de a rendezőség nem engedélyezte, sőt a kongresszus rendező-bizottságát a főkapitányságra hívták s tudtukra adták, hogy a szocialista szervezkedést a legszigorúbban elítélik.⁷² A kongresszus betiltása ügyében Helfy Ignác képviselő interpellált. Tisza Kálmán válaszában kijelentette, hogy nem a munkás, hanem

csak a szocialista gyűléseket tiltják be, különben is a kongresszus nem volt megfelelően bejelentve.⁷³

A Krónika-párt okulva a történeteken, husvétkor rendezett kongresszusát ezekután nem munkáskongresszus név alatt, hanem a választásra nem jogosultak pártjának gyűlése címen hívta össze. A kongresszuson a fővárosból 79 kiküldött, 25 vidéki városból pedig 30 kiküldött vett részt. A kongresszus napirendje az általános választási jog volt s azoknak az eszközöknek a megtárgyalása, melyek által el lehet azt érni. A gyűlés végül határozatban kimondta 1. hogy megalakítják a magyarországi választásra nem jogosultak pártját; 2. tömeges kérvényt intéznek az országgyűléshez; 3. csak olyan országgyűlési képviselőt támogatnak, aki felveszi a programjába az általános választójogot.⁷⁴

A kormányhatóság látva, hogy a munkásság a választójog érdekében folytatott erőteljes agitációjával esetleg a belpolitikai helyzetet is veszélyezteti, helyesebbnek gondolta inkább munkásgyűlések engedélyezését, mint választásra nem jogosultakét. E felfogás érvényesülése mutatkozik meg az 1878 pünkösdién Külföldiek által összehívott általános magyarországi munkáskongresszus engedélyezésében. A kongresszuson 21 munkásegyleti képviselő és 33 különböző nyilvános munkásgyűlésen választott munkáskiküldött jelent meg.⁷⁵ A gyűlés elnöke Külföldi Viktor lett. A kongresszus határozatilag kimondta, hogy memorandumot terjesztene a képviselőház elé. A memorandum, melyet röpirat formájában is kiadtak, a következőkben foglalta össze a Népszava párt célkitűzéseit:⁷⁶ Az első pont a munkásoknak az államban és társadalomban való helyzetével, nevezetesen: politikai jogokkal, az adórendszerrel, az iskoláztatással, a jogszolgáltatással és a termelési viszonyok rendezésével foglalkozott. A második pont az lpartörvény megváltoztatására tett javaslatot. A harmadik pont a női munka rendezését kívánta. Elsősorban, hogy a nők a férfiakkal egyenjogúsíttassanak és ennek folytán a női munka bére ne legyen kisebb a férfi munkabéreknél. A negyedik pont a cselédek részére igyekezett méltányos intézkedéseket kieszközölni. Az ötödik pont pártolta a háziipar fejlesztését, ha az a család, vagy az egyén önfenntartását szolgálja, ellenben károsnak tartotta, ha a vállalkozó részére történik. A hatodik pont tiltakozott a fegyházmunka ellen, mely megfosztja a munkásokat becsületes kenyérvérvetéstől. A hetedik pont művelődési célból munkásképző intézetek felállítását

sürgette, úgyszintén a munkaközvetítés megszervezését. A választójog tekintetében azt a határozatot hozta, hogy az általános egyenlő közvetlen választójog titkos és kötelező szavazattal adassék meg 20 évtől kezdve minden állampolgárnak, a választási nap mindig egy-egy vasárnap, vagy ünnepnapra tűzessék ki, a megválasztottaknak kielégítő napidíjat adjanak működésük idejére.

Befejezésül: „hogy Magyarország munkásosztályában az elégtelenség és jólét csak azáltal érhető el, ha a magyar országgyűlés a munkásosztály képviselőiből Budapesten 1878 július 9 és 10-én tartott munkáskongresszuson hozott határozatokat tekintetbe veszi és azok értelmében az illető törvényeket módosítja, vagy újakat alkot. A munkások küzdelmükben csak egy eszközt ismernek, ez a törvény; csak egy célra törekcszenek: ez a jog és csak egy eredményt sóvárognak: ez a szabadság.”

A memorandumot 1879 januárjában nyújtották be a képviselőházhoz. Május 24-én tárgyalta a Ház Vécsey Tamás egyetemi tanár képviselő előterjesztésében, aki azt javasolta, hogy a memorandumot a miniszterelnökhöz tegyék át. Helfy Ignác szót emelt amellett, hogy a kérvénnyel érdemében foglalkozzék a Ház. Felhívta a figyelmet az Ipartörvény revíziójával és a fogházmunkával foglalkozó részek aktuális voltára. A Ház azonban Vécsey javaslatát fogadta el és a kérvényt a miniszterelnökhöz utasította.⁷⁷ A munkásság elégedetlenül vette tudomásul a képviselőház döntését és a Beleznay-kertben gyűlést tartottak, hogy a memorandum sorsával foglalkozzanak. A gyűlés szónokai kijelentették, hogy a képviselőház csak politikával foglalkozik, de mellőzi a társadalmi és szociális kérdések tárgyalását.⁷⁸

Közben a munkások között a viszály egyre jobban kiélesedett. A Népszava szerkesztőit kizárták a Munkásbiztosító Pénztárból. A kizárt tagok a belügyminiszterhez felebbeztek, aki a kizáró határozatokat megsemmisítette.⁷⁹

A két frakció veszekedését végül is a munkásság döntötte el. A gyűléseken egyre többen hangoztatták, hogy a széthúzás káros a munkásmozgalomra nézve, különben is az 1878 pünkösdjén tartott munkáskongresszus sikere a Népszava-párt győzelmét jelentette. Ahogy lezajlottak a függőben levő perek, megindultak a tárgyalások a kibékülésre. A megegyezés 1880 elején jött létre. A Munkás Heti Krónika és Munkásbiztosító Pénztár vezetői megosztották a pozíciókat a Népszava-párt embereivel. A Munkás Heti

Krónika megszűnt és a munkásság hivatalos lapja a Népszava lett, mely 1880 február 1-től a Munkás Heti Krónika évfolyamszámát is átvette. Fenntartották azonban a Munkás Heti Krónika német-nyelvű testvérlapját, az Arbeiter-Wochen-Kronikot, melynek Frankel Leó lett a szerkesztője. Külföldi megtartotta a Népszava szerkesztését, de Ihrlingerrel együtt az újonnan alapított párt vezetéséből is kivette a részét.

Az egyesülés alkalmából ugyanis 1880 május 16—17-re országos munkáskongresszust hívtak össze. A kongresszus munkáspárt alakítását határozta el. A pártot először szociáldemokrata pártnak akarták nevezni, ezt az elnevezést azonban a rendőrség nem engedélyezte. Ekkor a Magyar Általános Munkáspárt nevet vették fel. A párt megindulási alapul az alábbi programot fogadta el: 1. a földbirtoknak és minden munkaeszköznek társadalmi tulajdonná való átalakítása; 2. általános szervezeti és választói jog minden 20 évet betöltött egyén részére; 3. általános és ingyenes oktatás; 4. állandó hadseregek leszerelése; 5. az egyház és az állam elkülönítése; 6. a sajtó és a gyülekezési jog megadása; 7. ingyenes igazságszolgáltatás; 8. a fokozatos jövedelmi adó behozása; 9. egyelőre 10 órai munkaidő behozása; 10. a gyermekmunka eltiltása; 11. a gyárakban egészségügyi óvintézkedések; 12. törvények hozása az élelmiszerek hamisítása ellen; 13. a börtönmunka megakadályozása; 14. a bérviszályok szabályozása, munkásokból és munkaadókból álló bizottságok alakítása; 15. ingyenes állami munkaközvetítő intézet felállítása; 16. vasutak, bányák államosítása; 17. a munkás betegbiztosító pénztárak átadása a munkásoknak; 18. az állami és községi vagyon elidegenítésének megszüntetése; 19. a lottó eltörlése; 20. a fokozatos öregégi adóknak a behozása.⁵⁰

A pártprogram legérdekesebb része, mely azt egyúttal a szabványos szocialista programoktól is megkülönböztette, a használatban nem levő területeknek a székelyek részére való átadását követelte, hogy a nagyarányú székely kivándorlásnak eleje vértessék.

A szokásos szocialista programpontok mellett új jellegű kívánság a 17.—18. és 19. pont, azonkívül igen figyelemreméltó, hogy az akkoriban már nagymértékben folyó kivándorlásra való tekintettel általános magyar problémát vetettek fel. Egyébként Thaisz főkapitány a program 1., 2., 4., 5., 6., 7., 16. és 18. pontját nem engedte tárgyalni.

Alighogy a munkásmozgalmon belül elsímultak a viszályok és a magyar munkásság párttá alakulhatott, új akadályok tornyosultak a politikai szervezkedés útjába. Ennek az oka a 80-as évek európai viszonylataiban keresendő. Ebben az időben, nem is annyira a munkásság, mint az intellektuel polgárság körében bizonyos filozófiai irányok gyakorlatba vitelével a társadalom teljes felbomlasztását célul kitűző mozgalmak indultak meg. Az anarchisták nem ismertek el semmi közszervezetet és törvényt és azok megsemmisítésére törekedtek. Céljaikat különböző politikai gyilkosságok és bombamerényleteken keresztül a társadalom terrorizálásával akarták elérni. Más célokat tűztek ki, de az anarchisták eszközeit használták fel az orosz nihilisták, akik a cári kormányzat megszüntetésére törekedtek és az ír függetlenségiek, akik Írországot szeretnék volna felszabadítani az angol fenhatóság alól. Majdnem minden napra esett egy anarchista, vagy egy nihilista, vagy egy ír merénylet, a lapok azidőtájt ezekről voltak hangosak. Különösen nagy megdöbbenést keltett, mikor a nihilistáknak II. Sándor orosz cár ellen elkövetett merénylete a cár halálával végződött. Az Oroszországból menekülő nihilisták közül egy Niemojevsky nevű Magyarországra szökött. Az orosz hatóságok kiadatását kérték. Ez ellen a munkásság gyűléseken tiltakozott.⁸¹

Magyarországon is megpróbálkoztak egyesek e szélsőséges tan hirdetésével. A Der Sozialist és a Kommunist nevű, titokban megjelenő havilapok ismertették az anarchizmus elveit. Horváth János, Balogh László és Jackl József nevű munkások a szervezkedéssel is megpróbálkoztak, azonban a rendőrség rögtön elfogta őket.

A társadalomellenes törekvésekkel szemben egész Európa állást foglalt. A legtöbb országban igen szigorú törvényeket hoztak ellenük. Az anarchisták ellen folytatott küzdelmet a szocialista mozgalmak is megéreztek, ugyanis hangoztatott elveik alapján a szocialistákat is társadalomellenes szervezkedésekkel vádolták és a különleges intézkedéseket ellenük is foganatosították. Különösen azokban az országokban, ahol számottevő anarchizmus nem volt és a szélsőségeket a szocialisták képviselték. Az osztrák kivételes törvények szerint oly egyesület alakítása tilos volt, melyről feltételezhető, hogy a fennálló állami és társadalmi rend megdöntését célzó szocialisztikus működésre hajlandó. A már fennálló egyesületek, melyek az említett elvbe ütköznek, feloszlathatók. Azokat az egyesületeket, melyek a tagok kölcsönös segélyezését is célozzák, nem

osztatják fel azonnal, hanem a politikai hatóságok különös ellenőrzése alá vetik. Az olyan gyűlések tartása tilos, melyekről alaposan feltehető, hogy a fennálló állami és társadalmi rend megdöntésére törekednek.

Az európai hatások alatt a magyar hatóságok is eljártak a szélsőségek ellen. Mivel nálunk az anarchisták egy-két könyvízü elveket hangoztatótól eltekintve a gyakorlatban nem működtek, a szocialista munkásmozgalom érezte meg leginkább a hatóságok szigorát. 1880 nyarán a Népszava és az Arbeiter Wochen Kronik szerkesztőségében, valamint a szerkesztők lakásán többször házkutatást tartottak.⁸³ A házkutatások ügyében népgyűlést is hívtak egybe, azonban a rendőrség nem engedte meg e programmpont tárgyalását.⁸⁴ A Népszava annak az angol közmondásnak: „Az én házam, az én váram” hangoztatásával igyekezett a házkutatásokat megszüntettetni. Később a házkutatásokat abba is hagyták, azonban a politikai gyűlések engedélyezésének a nehézségei kihatással voltak a 80-as évtized nagyobbik részében a munkásság politikai szervezkedésére.

A magyar munkásmozgalom az anarchistákkal szemben foglalt állást. Az anarchizmussal gyanúsított munkásokat erőlyesen megtámadta, azok perbe is fogták a Népszavát. Egy ilyen felmentő ítélettel kapcsolatban jegyezte meg a Népszava: „mi lenne, ha Most, Paukert (e korbéli híres anarchisták) stb. e fajtabeli örültek-házába való emberek még bírói ítélettel is szankciót nyernének üzemleikre, akkor az amúgy is nehezen visszatartható áradat engedélyt kap arra, hogy átcsapjon a törvény medrén és kövesse bátran azokat az elveket, melyek nem alkotást, hanem csupán rombolást hirdetnek. Az anarchizmus legkonokabb ellensége a szocializmusnak is, neki nem kellenek reformok, nem jogok, nem szabadság, testvériség, egyenlőség, neki romok kellenek és áldozatok.”⁸⁴

A munkásságnak az anarchista mozgalom ellen való állásfoglalását könnyen meg lehet érteni. Egyrészt a szocializmust igen gyakran azonosították az anarchizmussal, azért igyekeztek minden eszközzel megkülönböztetni magukat, nehogy a szocialista szervezkedések szabadsága ezáltal veszélyeztetve legyen. Másrészt az anarchizmus, mint szélsőség, az akkori idők szélsőségeitől verbuválta a tagjait, szóval mint versenytárs jelentkezett. Ahogy írják, „az anarchizmus megbénította a szociáldemokrata mozgalmat.”

A magyar munkásság politikai szervezkedésében akadályoz-

atván, ismét a gazdasági kérdések felé fordult. A 80-as évek elején aktuálissá lett a 72-es Ipartörvény revíziója. Az első magyar Ipartörvény nem felelt meg a követelményeknek. A kisiparosok és a gyárosok is sok kifogást emeltek ellene, azonban leginkább a munkások kívánták a megváltoztatását: „Készíttessék egy jó és új ipartörvény, melynek irányelve, hogy a munka, mint termelési tényező, fölénybe kerüljön és a tőke nyomása alól felszabaduljon.”⁸⁵ Már 1880-ban szó volt az Ipartörvény revíziójáról. Attól kezdve a munkásság mindent elkövetett, hogy az új javaslat tárgyalásánál szempontjait figyelembe vegyék. 1880 április 22-én munkásgyűlés követelte az Ipartörvény revízióját s ezzel kapcsolatosan memorandumot is készítettek, melyben főleg az éjjeli és vasárnapi munka ellen foglaltak állást.⁸⁶ 1881-ben a második nyomdászkongresszusnak is az Ipartörvény volt a főtárgya. A kongresszus elhatározta, hogy kívánságai támogatására országos nyomdásztisztikát fog készíteni.⁸⁷ Midőn 1882-ben Eszék mellett nagy vasúti szerencsétlenség történt, a munkásajtó a balesetekkel kapcsolatban az üzem felelősségét kimondó törvény alkotását kívánta.⁸⁸ Irányi Dániel a női és a gyermekmunka fokozottabb védelme érdekében a kereskedelmi miniszterhez is interpellált.⁸⁹

Amikor tényleg megkezdődött az új javaslat tárgyalása, a munkásság nagygyűlésen mondta ki kívánalmait a javaslattal kapcsolatban. 1. Munkaidő meghatározása, vasárnapi munkaszünet. 2. A munkaadó felelőssége a balesettel kapcsolatban és segélyezési köteletségének kimondása. 3. A vitás kérdéseket a munkaadókból és a munkásokból álló feles bizottság rendezze. 4. Szigorú gyárvizsgálatok tartassanak. A gyárfelügyelőket a munkások közül is válasszák. 5. Női munka és fegyházmunka rendezése. 6. A betegsegélyző pénztárnak a munkások kezeibe való átadása.⁹⁰

Az Aradon összehívott munkásgyűlésen a munkakönyvek ellen tiltakoztak, melyek szerintük a munkást cseléddé degradálják. Ezenkívül a 10 órás munkaidőt és a fegyházmunka rendezését kívánták.⁹¹

A javaslat képviselőházi tárgyalása folyamán különösen Pulszky Ágost képviselő szólalt fel a munkáskívánságok mellett, bár hangsúlyozta, hogy a munkaidő megrövidítéséhez bizonyos fejlődés szükséges: nemcsak míg a munkások szervezetenleg megerősödnek, hanem míg ügyességük annyira megnő, hogy lehetővé válik a tőke szempontjából is a munkaidő megrövidítése. Egyben

kijelentette, hogy a munkaidő csökkentése nemcsak anyagi, hanem erkölcsi szempontból is fontos. Kell, hogy a munkásnak ideje legyen művelődni, sportolni, politizálni, szóval egy magasabb szintet elérni. Észreveszi, hogy ebben a kérdésben a munkáslelkiség is szerepet játszik: „a munkások öntudata a nagyváros műveltségi viszonyainál fogva nagyobb, mint a földművesé; egy paraszt 16—18 órát is dolgozik, de ha gyári munkás lesz, 10 órai munkaidő mellett kétszerannyi bérrel sem elégszik meg. Értelmi fellendülés észlelhető a munkásságnál, mely egyúttal elégedetlenné is teszi őket”. A munkaszünetre vonatkozólag az volt a véleménye, hogy minél nehezebb a munka, annál inkább szükség van szünetre. „A legszorgalmasabb fajta az angol, minden ellenkező törekvés dacára is megtartja hagyományos vasárnapi munkaszünetét.”⁹²

Pulszky-val szemben Jellinek Henrik közigazdász a hivatalnokok részére évi 30 szünnapot, férfimunkások részére 18 napot, női munkások részére évi 26 szünnapot javasolt.

Az új Ipartörvény nem váltotta be a munkásság reményeit. Különösen azt kifogásolták, hogy nem rendezte a vasárnapi munkaszünet kérdését.

A munkásság nagy erővel fogott hozzá, hogy ezt a kívánságát megvalósítsa. Már 1885-ben kérvényt intéztek a képviselőházhoz a vasárnapi munkaszünet érdekében. A képviselőház érdemileg tárgyalta a munkások kérését és utasította a kormányt, hogy javaslatot tegyen ebben az ügyben. Nagy lökést adott a mozgalomnak, hogy 1885-ben Ausztriában törvényt hoztak a vasárnapi munkaszünet megadására. Még ugyanebben az évben Veress József orosházi képviselő 60 orosházi munkás felkérésére interpellált a képviselőházban a vasárnapi munkaszünet ügyében.⁹³ A következő évben a kereskedősegédek intéztek kérvényt a képviselőházhoz ugyanebben az ügyben, melynek tárgyalásánál Irányi Dániel képviselő szóba hozta, hogy a munkások két év előtti memorandumával kapcsolatban már megígérték a kedvező elintéztést.⁹⁴ Asbóth képviselő is interpellált a vasárnapi munkaszünet érdekében. Az interpellációkra Baross Gábor azt válaszolta: „ami a vasárnapi munkaszünetet illeti, az én egyéni felfogásom nem rokonszenvezik vele, alig nehezedik valami súlyosabban a társadalom alsóbb osztályaira, mint a vasárnap és a sok ünnep, mindenesetre a javaslattal foglalkozni fogok és a szükséges előterjesztést meg fogom tenni”.⁹⁵

A munkásság szociális követeléseinek sorában a vasárnapi munkaszünet mellé a balesettel kapcsolatos kérdések rendezése is csatlakozott. Felvetéséhez az okot az 1885-ös aninai bányászszerencsétlenség szolgáltatta, melynek igen sok áldozata volt. Az eset a munkásság körében nagy megdöbbenést váltott ki és hatása alatt sürgetni kezdték olyan törvénynek az alkotását, mely rendezi a balesetekkel kapcsolatban a felelősség kérdését, másrészt a balesetet szenvedett munkást, illetve hozzátartozóit megfelelő kárpótláshoz segíti.

Mindjárt az aninai szerencsétlenség után a munkásság képvisényt intézett a képviselőházhoz a fenti törvény ügyében.⁹⁶ A képviselőház megértéssel kezelte a munkásság kérését. Midőn Irányi képviselő interpellációjában megsürgette a baleset elleni törvényt, Apponyi Albert gróf is helyeslőleg nyilatkozott meghozása mellett. Ugyanakkor Enyedy Lukács képviselő felemlítette, hogy a múlt évben felrobbant pozsonyi dinamitgyár gyárvizsgálójának foglalkozása hentesmester volt. Széchenyi Pál gróf szakminiszter válaszában kijelentette, hogy a képviselőház közeli feloszlata miatt nincs már idő a javaslat elkészítésére.⁹⁷

Egyelőre sem a vasárnapi, sem a balesetbiztosítási törvényjavaslat benyújtása nem történt meg. A munkásság azonban nem csüggedt el a sikertelenség láttára, hanem újult erővel sürgette hivatásával összefüggő legfontosabb kérdéseinek a törvényhozás útján való rendezését. Az 1887 áprilisában összehívott munkásgyűlésen is a baleset elleni, betegsegélyezési és vasárnapi munkaszünetet rendező törvények szükségessége és sürgetése szerepelt.

Egyrészt a munkásság kitartásának, másrészt az egyre erősödő szociális megértésnek tulajdoníthatjuk, hogy a munkásság törekvései bizonyos mértékig sikerrel jártak. 1889-ben megindulnak úgy a vasárnapi munkaszünettel, mint a betegsegélyezéssel foglalkozó törvényjavaslatok előkészítése. Baross Gábor, az illetékes miniszter felhívta az Országos Iparegyletet, valamint a kereskedelmi és iparkamarákat, hogy nyilvánítsanak véleményt a fenti törvényjavaslatok tárgyában. A betegsegélyezés ügyében a következő kérdései voltak: kik legyenek biztosításra kötelezve? kik léphetnek be önként? kik mentendők feltétlenül fel a belépés alól? kik felrétélesen? végül mik legyenek a betegbiztosítási pénztár szolgáltatmányai? A javaslatot a Munkásbiztosítónak is megküldték.⁹⁸

Megfelelő előkészítés után a javaslatok a Ház elé kerültek és

a Ház a vasárnapi munkaszünetet az 1891. XIII. t.-c.-kel a munkások betegbiztosítását az 1891:XIV. t.-c.-kel, a baleset elleni védelmet pedig az 1893:XXVIII. t.-c.-kel iktatta törvénybe.

E törvények létrejövése a társadalom szociálisabb gondolkozásán kívül a munkásság szerveztségének tulajdonítható. Az Általános Munkáspárt rendezte meg a népgyűléseket, melyek felszínen tartották e kérdéseket, lépett összeköttetésbe a képviselőkkel, akik a képviselőház figyelmét hívták fel a munkásság aktuális problémáira és adta ki a Népszavát, melynek hasábjait a vasárnapi munkaszünet, a betegsegélyezés ügyének az agitációjára szentelte.

Bár a párt főtörekvése a 80-as években a munkásság foglalkozásbeli kérdéseinek a rendezése volt, a párt szervezeti ügyei, a munkásság egymás közötti élete is kisebb-nagyobb eseményekben bővelkedett. A párt belső életének a kifejlődésében szerepet játszott a már említett anarchista mozgalmak következtében a hatóságoknak az a törekvése, hogy a munkásságot a nagy politikába való beavatkozástól visszatartsa. Így azután a munkásság szervezeti élete a belső körre szorítkozott.

A párt első kongresszusán 1881-ben, melyen 49 vidéki küldött is megjelent, 20 pontos határozatot hoztak. Újszerű a 12. pont, mely az egyre gyakoribbá váló élelmiszerhamisítások ellen sürgetett szigorú törvényeket, a 15. pont, mely állami munkaközvetítő intézetek felállítását kívánta.⁹⁹ A kongresszuson határozták el a pártjelvény hordását is. A jelvényen két kéz összekulcsolva tart egy kalapácsot. Két munkásvezér, Kürschner Jakab és Ihrlinger Antal ellen a kongresszussal kapcsolatos beszédek miatt vádat emelt az ügyészség, azonban a Tábla az eljárást megszüntette.¹⁰⁰ Frankel Leót ellenben a hadsereggel kapcsolatban írt cikke miatt másfél évi fogházra és 600 forint pénzbüntetésre ítélték. A tekintélyes munkásvezér elítélése a pártra nagy veszteséget jelentett. „Pártunk lesújtó vereséget szenvedett” panaszkodik a Népszava.¹⁰¹

Egy óbudai munkásgyűlés az akkoriban behozott kávé-, sör- és cukor-fogyasztási adók ellen tiltakozott. Felhozták, hogy a fogyasztási adók főleg az alsóbb néposztályokat sújtják.¹⁰² Állást foglaltak a boszniai okkupációval kapcsolatos beruházások ellen. Az adó megtagadásával fenyegetőztek.¹⁰³ Ahol lehetett, az általános választójog kérdésével is foglalkoztak. Midőn a függetlenségi párt választójogi ankétet hívott egybe, azon a munkáspárt is képviseltetni akarta magát, de a függetlenségi párt elutasította jelent-

kezésüket, mert nem pártok, hanem választókerületek kiküldöttjeit hívták meg.¹⁰⁴

Közben a nemzetközi kapcsolatokat sem hanyagolták el. A belga munkások 1881-es nemzetközi kongresszusán a magyar párt is képviseltette magát.¹⁰⁵

Meglehetősen ellenségesen reagált a munkásság azokra a polgári osztály részéről megnyilvánuló érdeklődésekre, melyek pedig jóakarattal foglalkoztak a munkásság problémáival. Ekkor jelentek meg Zichy Jenő gróf és Brüll Lipót malomigazgató röpiratai, melyek javaslatokat tartalmaztak a munkásság szociális helyzetének a javítására. Egy népgyűlés határozatban utasította vissza a munkásság iránt feltámadt érdeklődést: „Tekintettel arra, hogy a munkáskérdés sem a vagyonososztály, sem a mágánások által nem fog megoldatni, mert ezeknél úgy az akarat, mint a képesség hiányzik, tekintettel továbbá arra, hogy a munkáskérdésnek megoldására néhány feltűnést hajhászó úriember részéről megjelent tanácsok csak színlag foglalnak magukban őszinteséget és csak port akarnak a munkásság szemébe hinteni, őket azon ösvénytől, melyen törvényes eszközökkel kívánnak jobblétet biztosítani, elcsalják, kimondja a népgyűlés, hogy palliatív eszközökkel a munkáskérdés meg nem oldható, hogy a megnevezett jómódú osztály egyes tagjai, kik időnként mint munkásbarátok tűnnek felszínre, a tapasztalás után ítélve nem őszinte és megbízható szándékkal viseltetnek a munkásosztállyal szemben és tiltakozik a gyűlés, a munkásosztály nevében minden gyámság alá való helyezési törekvés ellen.”¹⁰⁶

Gróf Zichy Jenőnek, aki szorgalomra és mértékletességre hívta fel a munkások figyelmét, külön válaszoltak a munkások a „Leckét az ipargrófnak” című röpiratban.

Mélyen meggyászolták Marxnak 1883-ban bekövetkezett halálát. Ellenben örömmel fogadták a német szocialisták választási győzelmét, akiknek 20 képviselőjük került be a Reichstagba.¹⁰⁷ Különben a németek választási alapja javára gyűjtést is rendeztek a magyar munkások.

1885-ben nagyarányú iparkiállítást rendeztek Pesten, melyen a munkásbiztosító pénztár vett részt a munkások részéről, tabellákon mutatva be fejlődését.¹⁰⁸ Annál nagyobb mértékben vett részt a munkásság az 1886-i párisi munkásipar-kiállításon. Magyarországról 150 munkás állította ki művét.

A politikai életben nagy port felvert véderőjavaslat ügyében

egy munkásgyűlés is állástfoglalt. Határozati javaslatban jelentették ki, hogy az egyenlő kötelezettségi kényszer mellé adják meg az egyenlő jogokat is, többek között az általános választójogot. Mikor a fenti törvényjavaslattal kapcsolatban a 48-as érzelmű pártok részéről nagy tüntetések voltak, a Népszava távolmaradásra hívta fel a munkásságot: „nem a ti ügyetek ez”.¹⁰⁹

Az általános választójog érdekében a vidéki városokban is gyűléseket tartottak. Így Temesváron, Versecen, Pozsonyban, Kolozsváron.¹¹⁰ Az 1887-es választások alkalmával az Általános Munkáspárt körlevelet bocsátott ki a képviselőkhez, hogy az általános választójogot vegyék fel a programjukba.¹¹¹ Később Bartha Miklós és Ugron Gábor programjában szerepelt ugyan az általános választójog, de nem valószínű, hogy a munkások kívánságára, hanem az illetők régebbi céljainak megfelelően.

Az anarchista jelenségek megszűnésével a szocialista mozgalmak is több szabadsághoz jutottak. A 80-as évek vége felé a munkásság ismét nagyarányú agitációt fejtett ki politikai jogainak érdekében. Az 1887-es husvéti pártkongresszuson, melyen 313 küldött vett részt, elhatározták, hogy az általános választójog érdekében újból memorandumot intéznek az országgyűléshez és a sajtó útján is nagy propagandát fognak kifejteni, egyben felhívták a szavazóképes munkásokat, hogy csak azokra szavazzanak, akik felveszik programjukba az általános választójogot.¹¹² A husvéti kongresszus memorandumának tárgyalását 1888 június 2-ra tűzte ki a Ház. A tárgyalás napjára a munkásság meg akarta szállni a karzatokat és így a zavargások elkerülésére a kérvényt levették a napirendről.¹¹³ Csak december 14-én került újra napirendre, azonban a kérvénynek a választási jogra vonatkozó részét elutasították.¹¹⁴

A 80-as évek vége felé az 1873-as gazdasági válság megszűnőben volt. A kialakuló konjunkturát a munkásság majdnem minden szakmában felhasználta, hogy meglehetősen nyomott bérein változtasson. Ezirányú mozgalmak már 1887-ben kezdetüket vették, mikor a Neuschloss-gyárban dolgozók 15%-os béremelést kértek. Kérésüket azonban sztrájk nélkül teljesítették.¹¹⁵ Ellenben a hadfelszerelési munkások már nehezebben érték célt. A három hadfelszerelési gyárban (Machlup, Schmitt, Bernfeld) hosszú sztrájk volt.¹¹⁶ 1889-ben általánossá lesznek a sztrájkmozgalmak. Hosszabb-rövidebb ideig sztrájkoltak a sűrőmunkások, a nőiszabók, az új-

pesti gyufagyárban, a Flóra gyertyagyárban, a Weisz börgyárban, a szobafestők, az ácsok. Az állami üzemek munkásai is 30%-os bérjavítást kértek, azonban az igazgatóság kérésére eltekintettek a sztrájktól.¹¹⁷

A bér mellett a napi munkaidő kérdése váltott ki nagyobb mozgalmakat. Az 1889-j. párisi világkiállítással kapcsolatban munkás világgkongresszust hívtak egybe. A kongresszuson, melyet 1889 július 14-én nyitottak meg, három magyar munkáskiküldött is részt vett. Az egyik kiküldöttet, Frankel Leót a kongresszus alelnökévé is megválasztották. Különösen a németek vonultak fel nagy számban, Liebknecht vezetésével 30 reichstagi képviselő is megjelent. A kongresszus megállapította a programot, melynek alapján a jövőben minden munkásmozgalomnak működnie kell.¹¹⁸ A program nem annyira politikai, mint inkább szociális pontokat tartalmazott. A munkásságot, hivatása teljesítése közben védő törvények alkotását tűzte ki célul. E törvények alapelveül kimondták: 1. napi 8 órai munkaidő, 2. 14 éven aluliak eltiltása a munkától, 3. éjjeli munka eltiltása, kivéve ott, ahol nem lehet az üzemet megszakítani, 4. a női munka eltiltása a nő szervezetére káros iparágaknál, 5. hetenként egyszer egyfolytában 36 órai munkaszünet. 6. azoknak az iparágaknak az eltiltása, melyek az egészségre károsak, 7. az állami gyárfelügyelet megszervezése.

A kongresszus elhatározta még, hogy május 1-én tartandó munkaszünettel hívják fel a világ figyelmét a program legfontosabb pontjára, a 8 órai munkaidőre. Egyben kötelezték magukat a jelenlévő kiküldöttek, hogy a kongresszus határozatait az illető ország törvényhozó testülete elé terjesztik.

A világgkongresszuson a magyar kiküldöttek hazafiasan viselkedtek. Míg a többi ország munkásmozgalmainak képviselői panaszkodtak helyzetük miatt, Ihrlinger bejelentette, hogy Magyarországon nincs baj a munkásokkal, nem alkotnak ellenzékét, mert őket a kormány istápolja és pártfogolja. Ihrlinger felszólalását a képviselőház is elismeréssel tárgyalta.¹¹⁹ Nem lehetetlen, hogy Ihrlingernek e loyális magatartása miatt gyűlt meg a baja a többi munkásvezérrel, mert odáig fajult a helyzet, hogy a kezdeti munkásmozgalmak vezető egyénisége ellen a következő évben sikasztás miatt feljelentést tettek.

A párisi kongresszus határozata értelmében a magyar munkáspárt is megkezdte mozgalmát a 8 órás munkaidő érdekében. Állan-

dóan a 8 órás munkaidő előnyeit hangoztatták. „Több pihenés, hosszabb élet. Több munkaalkalom, kevesebb munkanélküli. A bérek emelkednek, mert kisebb a munkáskínálat. Több idő jut a munkásszervezkedésre”.¹²⁰

A 8 órás munkaidő emlékeztetésére nagy ünnepséggel ülték meg 1890 május 1-ét. Délelőtt a szakegyletek tartottak értekezletet, melyen a rövidebb munkaidő előnyeivel foglalkoztak, délután zászlók alatt vonultak ki az Aréna-útra, ahol a nagygyűlést tartották. A zászlókon feliratok: „8 órás munka, 8 órás szórakozás, 8 órás nyugalom”. A népgyűlés kimondta, hogy egyetért a párisi kongresszus határozataival és megbízza az elnökséget, hogy a határozatokat nyújtsa be az országgyűléshez.¹²¹ A gyűlésen a Népszava szerint 60.000 munkás vett részt. Budapesten kívül Pozsonyban, Temesvároton, Aradon, Kolozsváron, Ujvidéken, Szegeden, Nagybecskereken, Szombathelyen, Egerben, Sátoraljaujhelyen, Komáromban, Sopronban, Pécsen, Győroton (az utóbbi helyen a rendőrség betiltotta a felvonulást) ünnepelték meg a május 1-ét.

A beterjesztett nemzetközi proklamáció egyes pontjaira az ipar érdekképviselője, az Országos Iparegyesület a kereskedelmi miniszter felszólítására a következő választ adta: Nem helyeslik a 8 órás munkaidőt, mert mindenkinek saját joga idejével és munkaképességével rendelkezni. A gyermekmunka megtiltását azzal a megokolással vetik el, hogy ha fiatalon nem kezdenek hozzá a munkához, nem szoknak bele. Az éjjeli munka eltiltását elvileg helyeslik, kivéve az olyan üzemeknél, melyeknél a munka nem szakítható meg. Ugyancsak helyeslik a női munka eltiltását olyan iparágaknál, melyek az egészségre károsak. A munkaszünetek terén az akkori viszonyok meghagyását kívánják. Helyeslik az állami gyárfelügyeletet, de tiltakoznak a munkás-gyárfelügyelők ellen, akik szakképzettségük hiánya miatt erre nem alkalmasak.¹²²

A proklamációval kapcsolatban a Széchenyi gróf szakminiszter által összehívott ankéton a jelenlevők szerint is nagy tájékozatlanság uralkodott.¹²³

A 8 órás munkaidő jelszava nagy munkástömegeket mozgatott meg. Egyébként is a szervezkedés ügyét a hatóságok enyhébben kezelték. Ebben szerepe lehetett annak is, hogy 1890-ben szüntették meg a németek a „szociáldemokraták közveszélyes törekvései ellen” hozott kivételes törvényeket.

A magyar munkásszervezkedés kihasználta az enyhülő köz-

hangulatot és 1890 végén megvalósította évtizedes törekvését, a szociáldemokrata párt megalakítását. Az új párt megalakulása az 1890 december 7—8-án tartott kongresszuson történt meg, melyen a főváros és a vidék gyári munkásságának a képviselőjében 121 kiküldött vett részt. A kongresszus és a párt vezetői között a régebbi munkásvezérek közül Kürschner Jakab, Csillag Zsigmond dr., Rauchmaul Károly, a Munkásbiztosító Pénztár elnöke szerepeltek. Hiányzott Ihrlinger Antal, akit egy sikkasztási feljelentéssel kapcsolatban távolítottak el a pártvezetőségből. A fiatalabb generációt Engelmann Pál bécsi származású munkásvezető képviselte.

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakulására a külföldi testvérszervezetek is felfigyeltek. Többek között Engels, Liebknecht, a német szocialisták vezére, Kautsky Károly üdvözltek az új pártot.

A magyar szociáldemokraták elvi nyilatkozatban szögezték le működésük irányát:

1. Magyarország szociáldemokrata munkáspártja nemzetközi párt, mely nem ismeri el a nemzetek, a születés és a birtok előjogait és kinyilatkoztatja, hogy a kizsákmányolás elleni harcnak nemzetközinek kell lennie, mint amilyen maga a kizsákmányolás.

2. A szocialista eszmék terjesztésére fel fogja használni a nyilvánosság minden eszközét, a sajtót, a gyűléseket stb. és a vélemény szabad nyilvánítása elé gördített akadályok ellen, a sajtótörvény, az egyesülési és gyülekezési jogot korlátozó rendeletek megszüntetésére fog törekedni.

3. Követelni fogja az általános, közvetlen és titkos választójogot minden képviselői testületben, mint az agitáció és szervezkedés egyik legfontosabb eszközét, anélkül azonban, hogy a parlamentárizmus értéke felett csalódásba ejtené magát.

4. Követel mélyreható és becsületes munkás védtörvényhozást (a munkaidő korlátozását, a gyermekmunka megszüntetését stb.), melynek végrehajtását a munkásság is ellenőrizhesse; törekedni fog továbbá a szakszervezetek akadálytalan alapítására.

5. A munkásosztály jövője érdekében okvetlenül szükséges a kötelező, díjtalan és vallásfelekezet nélküli oktatás a nép- és továbbképző-iskolákban, úgymint díjtalan hozzáférhetés minden magasabb tanintézethez.

6. Az állandó hadsereg helyébe, minthogy a folyton emel-

kedő terhe által a népet kulturális feladataitól elidegeníti, az általános népfegyverkezés behozására kell törekedni.

7. A párt minden fontosabb kérdésben állást fog foglalni, a proletárság osztályérdekeit mindenkor képviseli és a fennálló osztályellentétek tagadásának vagy azok leplezgetésének, valamint a munkásoknak az uralkodó sovíniszta pártok általi kizsákmányolásának erélyesen útját fogja állni.¹²⁴

A pártprogramm teljesen átvette a nemzetközi szociáldemokrata elveket, melyeket abban az időben létező összes szocialista pártoknál megtalálhatunk.

Bár több pontban társadalomellenes törekvéseket fedezhetünk fel, azonban ezek hangoztatásától a hatóságok nem ijedtek meg, mint az első időkben, mert megszokták a szocialista, illetve munkáspártok programjainak éles hangját, melyek azonban távol álltak a megvalósítás lehetőségeitől.

A szociáldemokrata párt megalakításával a magyarországi politikai irányú munkásszervezkedés elérte állandó formáját. A fejlődés egyes állomásai az Általános Munkás Egylet, a munkáspárt alakítását célzó törekvések, az Általános Munkáspárt megalakítása, végül a szociáldemokrata jelleg felvétele voltak. A politikai szervezkedés a további idők folyamán nagyobb átalakulást, a szervezeti formában változást nem szenvedett.

**„A munkásság szervezkedése a szociáldemokrata párt megalakulásáig”
című fejezet jegyzetei:**

- ¹ Statisztikai Évkönyv. 1898. 110.
- ² Novitzky: i. m. 181.
- ³ Munkás H. Krónika. 1875. 15. sz.
- ⁴ Munkás H. Krónika. 1874. 17. sz.
- ⁵ Munkás H. Krónika. 1873. 20. sz.
- ⁶ Munkás H. Krónika. 1873. 13—14. sz.
- ⁷ Munkás H. Krónika. 1873. 47. sz.
- ⁸ Munkás H. Krónika. 1874. 19. sz.
- ⁹ Munkás H. Krónika. 1875. 12. sz.
- ¹⁰ Novitzky: i. m. 64.
- ¹¹ Novitzky: i. m. 73.
- ¹² Munkás H. Krónika. 1875. 32. sz.
- ¹³ Novitzky: i. m. 204.
- ¹⁴ Novitzky: i. m. 236.
- ¹⁵ Munkás H. Krónika. 1873. 10. sz.
- ¹⁶ Munkás H. Krónika. 1873. 20. sz.
- ¹⁷ Munkás H. Krónika. 1873. 49. sz.
- ¹⁸ Munkás H. Krónika. 1875. 11. sz.
- ¹⁹ Munkás H. Krónika. 1874. 33. sz.
- ²⁰ Munkás H. Krónika. 1876. 39. sz.
- ²¹ Munkás H. Krónika. 1877. 8. sz.
- ²² Népszava. 1877. 8. sz.
- ²³ Munkás H. Krónika. 1873. 3. sz.
- ²⁴ Népszava. 1877. 13. sz.
- ²⁵ Jászai S.: A magyar szakszervezeti mozgalom története. 1925. 33.
- ²⁶ Munkás H. Krónika. 1873. 7. sz.
- ²⁷ Jászai: i. m. 39.
- ²⁸ Népszava. 1877. 2. sz.
- ²⁹ Munkás H. Krónika. 1878. 14. sz.
- ³⁰ Munkás H. Krónika. 1873. 15. sz.
- ³¹ Jászai: i. m. 42.
- ³² Munkás H. Krónika. 1873. 1. sz.
- ³³ Munkás H. Krónika. 1873. 38. sz.
- ³⁴ Jászai: i. m. 3.
- ³⁵ Munkás H. Krónika. 1876. 36. sz.
- ³⁶ Munkás H. Krónika. 1875. 28. sz.
- ³⁷ Munkás H. Krónika. 1873. 46. sz.
- ³⁸ Munkás H. Krónika. 1877. 10. sz.
- ³⁹ Munkás H. Krónika. 1876. 39. sz.
- ⁴⁰ Munkás H. Krónika. 1873. 20. sz.
- ⁴¹ Országgyűlési Napló. 1872—75. VI. 408.
- ⁴² Munkás H. Krónika. 1873. 26. sz.
- ⁴³ Országgyűlési Napló. 1872—75. VII. 422.

- ⁴⁴ Munkás H. Krónika. 1873. 25. sz.
- ⁴⁵ Gabriel: i. m. 12.
- ⁴⁶ Munkás H. Krónika. 1873. 46. sz.
- ⁴⁷ Munkás H. Krónika. 1873. 35. sz.
- ⁴⁸ Munkás H. Krónika. 1875. 44. sz.
- ⁴⁹ Munkás H. Krónika. 1875. 50. sz.
- ⁵⁰ Munkás H. Krónika. 1875. 51. sz.
- ⁵¹ Munkás H. Krónika. 1875. 40. sz.
- ⁵² Munkás H. Krónika. 1876. 53. sz.
- ⁵³ Munkás H. Krónika. 1879. 22. sz.
- ⁵⁴ Munkás H. Krónika. 1876. 10. sz.
- ⁵⁵ Munkás H. Krónika. 1875. 28. sz.
- ⁵⁶ Az 1870-es évek közepén a munkások 67%-a tudott írni, olvasni. Valószínűleg a férfimunkások aránya kedvezőbb volt, mert a nők ilyen tekintetben még akkor meglehetősen elmaradtak voltak. (Statistikai Havi Kimutatások. 1876. 147.)
- ⁵⁷ Munkás H. Krónika. 1874. 12. sz.
- ⁵⁸ Munkás H. Krónika. 1874. 19. sz.
- ⁵⁹ Munkás H. Krónika. 1875. 1. sz.
- ⁶⁰ Munkás H. Krónika. 1875. 43. sz.
- ⁶¹ Munkás H. Krónika. 1876. 13. sz.
- ⁶² Munkás H. Krónika. 1877. 8. sz.
- ⁶³ Munkás H. Krónika. 1876. 40. sz.
- ⁶⁴ A budapesti munkások vizsálya. A bpest-óbudai Általános Munkásegylet által kiküldött vizsgálóbizottság jelentése. 1877.
- ⁶⁵ Népszava. 1877. 5. sz.
- ⁶⁶ Munkás H. Krónika. 1878. 6. sz. és Népszava. 1877. 9. sz.
- ⁶⁷ Munkás H. Krónika. 1877. 11. sz.
- ⁶⁸ Munkás H. Krónika. 1877. 28. sz.
- ⁶⁹ Népszava. 1877. 7. sz.
- ⁷⁰ Népszava. 1877. 1. sz.
- ⁷¹ Munkás H. Krónika. 1878. 4. sz.
- ⁷² Munkás H. Krónika. 1878. 3. sz.
- ⁷³ Országgyűlési Napló. 1875—78. XIV. 243.
- ⁷⁴ Munkás H. Krónika. 1878. 17. sz.
- ⁷⁵ Népszava. 1878. 30. sz.
- ⁷⁶ A munkások követelése. Röpirat. 1879.
- ⁷⁷ Országgyűlési Napló. 1878—81. VI. 351.
- ⁷⁸ Népszava. 1879. 43. sz.
- ⁷⁹ Népszava. 1879. 32. sz.
- ⁸⁰ Népszava. 1880. 21. sz.
- ⁸¹ Népszava. 1881. 33. sz.
- ⁸² Népszava. 1880. 28. sz.
- ⁸³ Népszava. 1880. 29. sz.
- ⁸⁴ Népszava. 1885. 4. sz.
- ⁸⁵ Népszava. 1880. 31. sz.
- ⁸⁶ Népszava. 1880. 25. sz.
- ⁸⁷ Novitzky: i. m. 214.

- ⁹⁸ Népszava. 1882. 41. sz.
- ⁹⁹ Országgyűlési Napló. 1881—83. XII. 484.
- ¹⁰⁰ Népszava. 1884. 7. sz.
- ¹⁰¹ Népszava. 1884. 11. sz.
- ¹⁰² Pulszky: i. m. 7, 40.
- ¹⁰³ Országgyűlési Napló. 1884—87. VII. 135., Népszava. 1885. 50.
- ¹⁰⁴ Országgyűlési Napló. 1884—87. XIII., Népszava. 1886. 45. sz.
- ¹⁰⁵ Asbóth: i. m. 19.
- ¹⁰⁶ Országgyűlési Napló. 1884—87. II. 214., Népszava. 1885. 18. sz.
- ¹⁰⁷ Népszava. 1887. 8. sz.
- ¹⁰⁸ Népszava. 1889. 37. sz.
- ¹⁰⁹ Népszava. 1881. 35. sz.
- ¹¹⁰ Népszava. 1883. 19. sz.
- ¹¹¹ Népszava. 1881. 10. sz.
- ¹¹² Népszava. 1881. 2. sz.
- ¹¹³ Népszava. 1882. 23. sz.
- ¹¹⁴ Népszava. 1881. 4. sz.
- ¹¹⁵ Népszava. 1881. 15. sz.
- ¹¹⁶ Népszava. 1883. 24. sz.
- ¹¹⁷ Népszava. 1884. 47. sz.
- ¹¹⁸ Népszava. 1885. 25. sz.
- ¹¹⁹ Népszava. 1886. 24. sz.
- ¹²⁰ Népszava. 1887. 40. sz.
- ¹²¹ Népszava. 1887. 22. sz.
- ¹²² Népszava. 1887. 16. sz.
- ¹²³ Népszava. 1888. 24. sz.
- ¹²⁴ Országgyűlési Napló. 1887—92. VII. 156.
- ¹²⁵ Népszava. 1887. 25. sz.
- ¹²⁶ Népszava. 1889. 2. sz.
- ¹²⁷ Népszava. 1890. 19. sz.
- ¹²⁸ Népszava. 1889. 28. sz.
- ¹²⁹ Országgyűlési Napló. 1887—92. XV. 42.
- ¹³⁰ Népszava. 1889. 52. sz.
- ¹³¹ Népszava. 1890. 26. sz.
- ¹³² Gelléri M.: i. m. 607.
- ¹³³ Asbóth: i. m. 11.
- ¹³⁴ Népszava. 1890. 50. sz.

VI.

A KIALAKULÓ MUNKÁSSÁG SZOCIÁLIS HELYZETKÉPE.

A kiegyezéskor megindult gyáripari fellendüléstől a szociáldemokrata párt megalakulásáig majdnem egy negyedévszázad telt el. Ezalatt az idő alatt nemcsak a munkások száma gyarapodott, hanem a gyári munka feltételeiben és körülményeiben is bizonyos rendszereződés, kiegyenlítődés állott be. Ennek elsősorban a munkaviszonyoknak az Ipartörvények útján való elrendezése volt az oka, de a kiegyezéskor kezdeti stádiumban levő nagyipar is az elmúlt idő alatt a munkásokkal való viszonyában bizonyos kialakult gyakorlatokhoz juthatott, mely a munka biztonságát növelte és a munkásokkal fennálló esetleges súrlódásokat csökkentette. Mind a munkaadónak, mind a munkavállalónak ugyanis az volt az idők folyamán a törekvése, hogy az egymásközt fennálló viszonyt a saját szempontjából minél előnyösebbé tegyék. E két ellentétes törekvés alakította ki tulajdonképpen a munkaviszonyokat, vagyis egyrészt a munkaadó, másrészt a munkavállaló egymás iránti szolgáltatmányainak mértékét és módozatait; a munkában töltött időt és az érte kapott bért, úgyszintén az ezekkel kapcsolatos körülményeket.

Valamely társadalmi osztály szociális helyzetének a vizsgálatánál ugyanis három fontos tényező szerepel: az illető osztálynak a társadalomban végzett munkája, a munkájáért kapott szolgáltatmány s az ennek folytán kialakult anyagi helyzetének viszonya a létfenntartási költségekhez. Tehát a kérdésnek a vizsgálatánál szükséges, hogy a megvizsgálandó osztály bizonyos kialakult anyagi szinttel rendelkezék, mely azután kiindulási alapul szolgálhat.

A munkásság általános helyzetképét az 1884:XVII. t.-c. 121. §-a értelmében lefolytatott gyárvizsgálatokról szóló jelentések mutatják, melyeket a kereskedelmi miniszter által kinevezett gyárfelügyelők készítettek. A vizsgálatot a gyáros előzetes értesülése nélkül folytatták le és főleg az alábbi körülményekre terjedt ki a figyelmük: a munkások száma, neme, osztályai (gyári munkások, tanoncok, napszámosok) az 1884. Ipartörvény által elrendelt munkakönyvek és munkarendek állapota, a munkások bér-, munkaidő- és munkaszünet-viszonyai, a munkások segélyezésének, valamint biztonságának érdekében történt intézkedések. A legelső gyárvizsgálatok az 1887. és 1888. esztendőkből folytak le. Ezalatt a két esztendő alatt az ország valamennyi, legalább 20 munkással dolgozó üzemét megvizsgálták a fenti szempontok szerint. Magyarországon 1888-ban 938 ilyen üzem volt. A 938 üzemből 89.958 munkást alkalmaztak, ebből gyári munkás 72.311, tanonc 2646 és napszámos 15.001 volt, nemek szerint 66.964 férfi és 22.994 nő. Életkor szerint: 12 éven aluli gyermek 171, 12 és 14 év közötti 2069, 14 és 16 közötti 6530.¹ A jelentések szerint az 1884-es Ipartörvénynek a gyermekmunkára vonatkozó rendelkezéseit a legcsekélyebb figyelemre sem méltatták, mert 171 tizenkét éven aluli napi 12 óránál többet dolgozott, a 12 és 14 év közötti munkások közül 458-an 12½ órán felül és 266-an még 13½ órán felül is munkában voltak. 14—16 év között 3582 munkás 10 órán felül, 1341 12 órán felül és 1147 tizenhárom órán felül dolgozott naponta.²

Az összes gyárat figyelembe véve, a következő napi munkaidők voltak érvényben:³

8	órai munkaidő	4	gyárban, az összes gyárak	0.4%-a
9	órai munkaidő	25	gyárban, az összes gyárak	2.6%-a
10	órai munkaidő	157	gyárban, az összes gyárak	16.7%-a
10½	órai munkaidő	117	gyárban, az összes gyárak	12.5%-a
11	órai munkaidő	157	gyárban, az összes gyárak	16.7%-a
11½	órai munkaidő	66	gyárban, az összes gyárak	7.1%-a
12	órai munkaidő	231	gyárban, az összes gyárak	24.5%-a
12-ön felül	munkaidő	181	gyárban, az összes gyárak	19.5%-a

Ugyancsak nagyon eltérők voltak a munkabérek az ország különböző területein. Az egyes kereskedelmi és iparkamarák területén a következő átlagos napibéreket találjuk:⁴

	Férfiak	Nők
Arad	80—120 kr.	50 kr.
Brassó	30—150	30—50
Budapest	90—280	50—60
Debrecen	40—210	25—90
Fiume	100—250	30—70
Kassa	50—250	30—100
Kolozsvár	50—120	30—50
Miskolc	50—260	25—100
Pécs	60—200	25—90
Pozsony	50—250	20—100
Temesvár	80—230	40—50
Sopron	40—250	30—100

A munkásság másik részének, a bányászoknak a szociális helyzetét a következő számok jellemezték: 1888-ban 38572 bányamunkás volt, ebből 33.882 16 éven felüli, 4698 16 és 17 év között, 783 12 és 14 év között és 12 éven alul 9. A kohómunkások napibére 90—180 krajcárig, a kőszénbányászoké 80—120 krajcárig terjedt.⁵ E béreken kívül a bányamunkások ingyen lakásban és fűtőanyagban részesültek. A bányászok napi munkaideje 8—10 óra között váltokozott.

Az általános helyzetkép után vizsgáljuk a munkásság anyagi helyzetét kialakító egyes tényezőket. Ha munkaviszonyok fejlődését nézzük, azt találjuk, hogy 1867 és 73 között a munkáskereslet következtében a bérek viszonylagosan magasabbak voltak, azonban a munkaidő is meglehetősen nagy volt. A nagyjából agrárius eredetű munkásság a mezőgazdasági munkaidő hatása alatt nem törekedett az átlagban 12—13 órás napi munkaidő megváltoztatására. Más lett a helyzet 1873-ban, mikor a gazdasági válság következtében a munkabérek csökkentek, noha a munkaidő változatlan maradt. Az első rendszeresebb munkabérösszeállítás a válság idejéből az 1875-ös heti átlagbéreket mutatja be.⁶

Eszerint:

nyomdász	15.80 forint	esztergályos	15.25 forint
lakatos	15.— „	szedő	14.75 „
műasztalos	14.— „	kárpitos	14.90 „
rézműves	13.66 „	mázoló	12.62 „
vasöntő	12.60 „	bádogos	12.24 „
kazánkovács	12.20 „	tímár	12.— „
gépész	11.87 „	kádár	11.13 „
asztalos	10.90 „	ács	10.60 „
könyvkötő	10.55 „	kőműves	10.29 „
kovács	10.— „	molnár	9.35 „
napszámos	7.54 „	nőimunkás	7.15—3.70 „
gyermek	2.15—1.— „		

hetibért kapott.

A bérekhez adott napi munkaidő kimutatás csak az érvényben volt legnagyobb és legkisebb munkaidőt jelezte. A legkisebb munkaidő 8 óra, a legnagyobb 13 óra volt. Nyomdákban 9 órai munkaidő, kocsí-, fegyver- és dohánygyárakban 10 órán aluli munkaidők voltak.⁷ Az 1875. év körüli munkásmozgalmak és újságok 12—13 órai munkaidő ellen küzdöttek, ezért a 12½ órás napi munkaidőt vehetjük átlagnak.

1887-ben az országos gyárvizsgálatok jelentése szerint az egyes szakmákban a következő órabérek voltak.⁸

kovács	20—25 kr.	lakatos	15—30 kr.
bádogos	19—25 „	vasesztergályos	20—28 „
gépkészelő	15—20 „	mechanikus	10—27 „
vasöntő	10—35 „	rézöntő	20—33 „
asztalos, bútor	14—28 „	asztalos, épület	12—14 „
ács	14—20 „	nyomdász	16—18 „
betűszedő	15—33 „	könyvkötő	15—25 „
cipész, szabó	18—25 „	festékgyári munk.	9—13 „
gyufagyári munkás	9—16 „	malom munkás	9—17 „
dohánygyári	11—20 „	szeszgyárakban	5—8 „
	és lakás		és lakás
jutafonó	10—11 „	gyapjúmosóban	10—16 „

női munkásoknál:

festékgyárban	5.5—7.6 kr.	gyufagyárban	11—16 kr.
cukorgyárban	4.3—9 „	téglagyárban	2.5—5 „
textilgyárban	6—10 „		

A munkaidő az 1875 -i állapotokhoz képest csökkent. Ha az 1888-ban megvizsgált 938 gyár napi munkaidejének az átlagát vesszük, 11.20 órát kapunk. Természetesen Budapesten az átlagnál jóval kevesebb volt a munkaidő, míg vidéken, főleg az üveg-, tégl- és szeszgyárakban az átlagnál több.

Ha a két év béradatait összehasonlítjuk egymással, megkapjuk a munkabéreknek 1875 és 1887 közti alakulását. Nehézséget okoz az a körülmény, hogy az 1875-i bérek hetibérek és mellettük a napi munkaidő csak nagy általánosságban és nem szakmánként van jelezve. Ezzel szemben az 1887-i munkabérek órabérek, de ezeknél sincsen szakmánként előadva a napi munkaidő. Azonban, ha az egész magyar gyáriparra 1887-ben érvényben lévő munkaidő átlagát vesszük és ezzel az átlaggal szorozzuk az órabért, akkor megkapjuk a napi bért, melynek a hatszoros szorzata, mint átlag összehasonlítási alapul szolgálhat.

Hetibérek forintban:	1875.	1887.	% + —
nyomdász	18.50	15.—	— 5.1
esztergályos	15.25	16.50	+ 8.2
lakatos	15.—	17.19	+ 14.6
műasztalos	14.90	14.46	— 3
rézöntő	13.62	17.88	+ 31.3
vasöntő	12.60	15.81	+ 25.5
bádogos	12.24	15.18	+ 24.0
kazánkovács	12.20	15.87	+ 30.0
gépész	15.87	13.08	+ 10.01
épületesztalos	10.90	9.—	— 17.4
ács	10.60	11.76	+ 10.09
könyvkötő	10.55	10.80	+ 2.4

Az összehasonlításnál figyelembe kell venni, hogy a munkaidő átlaga 1875-ben 12½ óra volt, míg 1887-ben egy órával kevesebb.

Ha ezt a különbséget is számítjuk, akkor 1887-re még nagyobb munkabérek érvényesek.

A munkabérek viszonylagos nagyságát a vásárló ereje mutatja. A vásárló erőre a közszükségleti cikkeknek a fenti két évben érvényben volt árából lehet következtetni.

	1875	1887	% + —
6-os liszt 1 q	28.06 frt.	25.40 frt.	— 9.5
7-es liszt 1 q	24.26 „	24.12 „	— 0.6
marhahús 1 kg.	0.52 „	0.50 „	— 3.9
disznóhús 1 kg.	0.41 „	0.56 „	+ 36.6
sör 1 liter	0.16 „	0.22 „	+ 37.5
1 öl fa	18.— „	13.50 „	— 25.0
1 kg. zsír		0.60 „	
petróleum 1 liter		0.10 „	
1 kg. rizs		0.32 „	
só 1 kg.		0.13 „	
pincelakások			
bére 1 évre	94.— „		
szegényes 1 szobás			
lakás bére 1 évre	120—224 frt.		

Egyrészt a bérek növekedéséből, másrészt az élelmiszerárak csökkenéséből kitűnik, hogy bár konjunkturális javulás 1887-ig különösebb mértékben nem észlelhető, a munkásság helyzete mégis javult.

Az 1875 és 78 közti béralakulást, legalább is az 1883. és 1887. közti évekre érzékeltetik az óbudai hajógyárak munkásainak az évi átlagban vett napibérei.

1883: 1.44 frt., 1884: 1.36 frt., 1885: 1.36 frt., 1886: 1.39 frt., 1887: 1.44 frt.

A fenti összeállítások a munkásosztály átlagos bér- és megélhetési viszonyait ismertetik nagyvonalban. Tisztább képet kapunk, ha az egyes munkáscsaládok helyzetét tesszük vizsgálat tárgyává. Az óbudai hajógyárban dolgozó kovács, ács, kárpitos és napszámos kereseti és megélhetési viszonyait 1887-ben, ismerteti az alábbi tábla:⁹

	Kovács	Ács	Kárpitos	Napszámós
Családtagok száma	3	4	2	—
Családfő keresete	540 frt.	540 frt.	624 frt.	360 frt.
Családtagok keresete	208 „	270 „	—	—
Lakbér	70 „	72 „	100 „	48 „
Adó	10 „	10 „	10 „	—
Biztosítási díj	30 „	30 „	32 „	1.80 „
Élelmiszer	364 „	380 „	250 „	182 „
Szeszesital	60 „	36 „	36 „	36 „
Dohány	25 „	24 „	26 „	24 „
Fűtés, világítás	30 „	24 „	25 „	—
Ruházat	160 „	120 „	80 „	30 „
Összesen	689 „	696 „	559 „	321.80 „
Esetleges felesleg	+ 59 „	+ 114 „	+ 65 „	+ 39.20 „

A táblában szereplő munkások étkezése reggeliből, ebédből és vacsorából állott. Reggelire szalonnát ettek kenyérrel, ebédre leves, főzelék, hús, ritkán részta volt, vacsorára a felmelegített ebédmaradékok, vagy hideg ételeket ettek. Naponként és személyenként 20 dk. húst fogyasztottak. Egy óbudai munkáscsalád háztartásában — 4—5 családtagot véve számításba, — hetenként 12 kg. kenyérlisztet (7-es), 2—3 kg. tésztalisztet (6-os), 10—12 kg. burgonyát, $\frac{1}{2}$ —1 kg. cukrot, 10—15 dk. kávé, 1 liter petróleumot használtak fel. Évente $1\frac{1}{2}$ öl fát, valamint a téli hónapokban havi 2—3 mázsa szenet tüzeltek el.¹⁰

Amint láthatjuk, a munkások átlagos anyagi színvonala megfelelt a létfenntartás legszükségesebb követelményeinek. Ez a helyzet csak addig maradt meg, míg a családfő a megélhetéshez szükséges anyagiakat naponta, minden kihagyás nélkül megkereste. Mivel azonban a munkás akár betegség, akár más okok előidézte munkanélküliség következtében keresetképtelenné vált, anyagi állapotának viszonylagos egyensúlyi helyzete felborult s az éhenhalással kellett számolnia. A munkásszervezkedések kiindulópontja a megbetegedéstől, a keresetnélküliségtől való félelem volt s mivel annak káros hatásait egyenként nem voltak képesek a munkások megakadályozni, a kölcsönös segítségre törekedtek, vagyis, hogy a munkásosztályra a betegség, vagy a munkanélküliségből származó károkat együttesen viseljék mindazok, akiket ká-

rosodás érhet, s a terhet ennek nagymérvű megosztásával lejelen-téktelenítsék. A munkás betegség-, baleset- és munkanélküliség elleni biztosításának fejlődésében három fázist különböztethetünk meg: 1. a fenti károsodás veszélyére először a legközvetlenebbül érdekelt munkások jönnek rá, s önkéntesen szervezkednek el-hárítására. 2. A munkaerő szempontjából szintén meglehetősen érdekelt gyárosok — nem ritkán a szociális érzésű közvélemény nyomására — intézményesen gondoskodnak az önhibáján kívül munkanélküli munkásaik gondozásáról, azonban az erre irányuló intézmények céljaira hozzájárulásképpen a munkások fizetéséből 1—6%-os járulékot vonnak le. 3. Végül az állam, melynek akár honvédelmi, akár más nemzetpolitikai szempontból fontos egy társadalmi osztály anyagi és egészségügyi egyensúlyának a meg-óvása, kötelezővé teszi a munkásság biztosítását. Az államilag el-rendelt kötelező biztosítás a fejlődés betetőzése, mert az esetleges károk az összes munkások között szétosztva, legkisebb és leg-elviselhetőbbé válnak, másrészt az együttes biztosítás oly anyagi erőket bocsájt a biztosítást végző szervek rendelkezésére, hogy azok a legtokéletesebb gyógyászati és segélyezési intézményeket szervez-hetik meg a munkások részére.

Magyarországon az első jelentősebb, munkások alakította biztosító a Nyomdászok Önképző és Segélyző Egylete volt. Rendes tag lehetett minden tanult könyvnyomdász és betűöntő, heti il-leték 40 krajcár volt. Betegség esetén orvosi-segély és napi 1 forint kórpénz járt. A tag egy évig részesülhetett teljes segélyben. 1886-ban az egyletnek 1111 tagja volt.¹¹ Bár az egylet a nyom-dászok biztosítását kiválóan ellátta, mégis, mivel a munkások igen kis körére szorítkozott, a munkásság összessége szempontjából nem volt jelentős.

A biztosítás alapelvéből kiindulva, hogy a biztosítás gazda-ságosan csak ott alkalmazható, ahol az egyesek terhei nagy töme-gek közt oszthatók meg, a munkásoknak a keresetnélküliség egyes esetei ellen való biztosítása akkor történhetett meg, mikor megfelelő nagyságú munkássággal lehetett számolni. A munkások körében már a kiegyezés utáni első években mozgalom indult meg egy az egész munkásságra kiterjedő betegsegélyző egylet alapí-tására. Ugyan sok gyár tartott fenn munkásainak az ellátására betegsegélyzőpénztárt, ezekkel azonban a munkásság nem volt elé-gedett. Legtöbb esetben a tagok csekély száma miatt a gyári pénz-

tár nem felelt meg a hivatásának, másrészt a helyüket sokszor változtató munkások minden egyes helyváltoztatásnál elvesztették az otthagytott gyár segélypénztárába fizetett járulékaikat. A fenti okok alapján a rövidéletű Pestbudai Munkás Önképzőegylet kezdeményezésére 1870 áprilisában megalakult az Általános Munkásbetegsegélyző és Rokkant Pénztár. Az egyesület célja volt — alapszabályai értelmében — férfi és női tagjait betegség esetén segélyezni, halál esetén temetkezési segélyt adni s minden rendes férfitagot, aki a rokkantpénztárhoz hozzájárult, rokkantság esetén ellátni. A befizetések három korosztály szerint történtek. Minden egyes korosztály a fizetés nagysága szerint négy csoportra oszlott. Nők csak a legalsóbb csoportba léphettek be. Az egyes csoportokban 10—15—20 és 25 krajcárt kellett hetenként befizetni. A segélyezés csak 10 heti tagság után indulhatott meg. Ugyanannál a betegségnél teljes segély félévig, fél segély további félévig járt.

A Munkásbiztosító szükségességét mutatta az a nagy siker, mely működését már a meginduláskor fogadta. Nemcsak a munkások, hanem a gyárosok is örömmel üdvözölték a pénztár létesülését, mert nekik is sok nehézséget okozott a munkások beteggondozása. Igen sok gyár testületileg beléptette munkásait a Munkásbiztosítóba és a munkásokkal együtt a gyári pénztár vagyonát is átadta. Így az Első Budapesti Gőzmalom segélypénztára munkásai belépésekor 2900 forintot adott át a Munkásbiztosítónak. A munkások azokban a gyárakban, melyeknek a gyári pénztárai nem csatlakoztak a Munkásbiztosítóhoz, erőszakkal is követelték az együttes belépést és a gyári pénztár megszüntetését, illetve átadását. Több helyen ez a mozgalom zavargásokhoz vezetett. Az Első Magyar Bőrgyár munkásai gyűlésükön kimondták a Munkásbiztosítóhoz való csatlakozásukat. A gyárvezetőség azonban nem egyezett bele a határozatba, sőt a gyűlést összehívó munkást is elbocsájtotta, mire a gyárban zavargások törtek ki.¹² Komolyabb események történtek Petrosényban. A bányaművek munkásai 1875 június 19-én tartott ülésükön követelték, hogy a gyári betegbiztosító pénztárt a Munkásbiztosítónak adják át. A gyűlés határozatát küldöttség vitte fel az igazgatósághoz, mely azonban halasztó választ adott. Erre a felbőszült tömeg megostromolta az igazgatósági épületet és a rendőrség csak hosszantartó küzdelem után tudta a tömeget szétszórni.¹³

Nemcsak Pesten, hanem vidéken is tért nyert a Munkásbiz-

tosító. Az 1876-i közgyűlésen már 20 vidéki fiók képviseltette magát.¹⁴

A Munkásbiztosító megalakulása után szoros kapcsolatot tartott fenn a hasonló célú osztrák egyletekkel, sőt be is lépett az Ausztriai Munkás-, Beteg- és Rokkantségélyző Egyletek Szövetségébe. Ezt az összeköttetést a belügyminiszter 1876-ban a 37.052 sz. rendeletével megszüntette. Az egylet önállósítása annál könnyebben történhetett meg, mert az alakulásától eltelt évek alatt anyagiilag is megerősödött. A Munkásbiztosító fejlődését legjobban az egyes évek taglétszámai mutatják, melyek egyúttal fényt vetnek a munkásság számának az arányaira, de a konjunkturális tényezők behatásaira is. 1872 végén 10.000 tag, 1873 végén 5071,¹⁵ 1874 végén 6100,¹⁶ 1876 végén 13.873,¹⁷ 1877 végén 20.680¹⁸ tag volt.

Amint látható, az 1873-i válság okozta apadás után a lassú gyarapodást 1876-ban ugrásszerű emelkedés követte, mely 1877-ben tovább folytatódott.

	1881-ben ¹⁹	21.011 tag
	1882- „	21.946 „
ellenben	1885 végén már	29.107 „
	1886 „	32.115 „
	1887 „	34.501 „
	1888 „	38.576 „
	1889 „	43.078 „

Szóval 1881-hez képest több mint 100%-os gyarapodást észlelhetünk. A taglétszámnak megfelelően a befizetett heti járulékok is hatalmas összegeket tettek ki, ahogy ezt a Pénztár a miniszterelnökhöz segélyezés ügyében intézett kérvényében feltüntette.²⁰

1883-ban	178.718 frt.
1884-ben	156.265 „
1885-ben	281.230 „
1886-ban	224.230 „
1887-ben	272.600 „

A Munkásbiztosító mellett fennálló gyári pénztárak közül jelentős gondozást nyújtott a munkásainak a Goldberger gyár. Orvosi kezelést, a szükséges gyógyszereket, emellett három hónapig kórházban és balesetidézte rokkantság esetén heti 2½—5 fo-

rint segélyt adott. Ezenkívül temetkezési pótlékot és özvegyi végkielégítést is nyújtott. A fizetendő járulék a munkás heti fizetésének 2%-a volt és a munkás mindjárt a belépésekor tagsági jogokkal rendelkezett.²¹

Az ujbpesti Magyar Pamutipar r. t. gyári pénztárát öt tagból álló munkásválasztmány igazgatta. A pénztári illeték a kereset 2%-a volt. Betegség esetén a munkás három napi tagság után, bal-eset esetén rögtön segélyt kapott. Gyermekegysokot három hétig segélyeztek. Temetkezési segélyként a napi kereset 15-szörösét utalták ki. A gyári pénztárba való belépés kötelező volt.²²

A hermanetzi papírgyárnál a belépés önkéntes volt. Betegség esetén a tag 12 héti orvosi kezelést, gyógyszert és a napidíjának 35%-át kapta. A vezetőségre a munkások is küldtek tagokat.

A Rimamurányi-Salgótarjáni Vasműveknél minden állandó munkás a gyári pénztár tagja volt, illeték fejében a fizetés 4%-át vonták le. A körpénz 4 napon túli betegségeknel 0.20—1 forintig terjedt. 5 éven túli tagok munkaképtelenség esetén nyugdíjat kaptak. Özvegyek pedig a férjük nyugdíjának a felét. A pénztár vezetősége a gyár delegálta elnök és alelnökből és a munkások kiküldöttéből állott.²³

A kincstár tulajdonában levő gyáraknak egyöntetűen megszervezett betegsegélyző és nyugdíjpénztáruk volt, melybe az állandó munkás 4—6%-ot, az ideiglenes 3%-ot fizetett. 45 év után a munkás 100%-os nyugdíjat kapott. A kincstári betegpénztár kötelekékbe 50 kisebb-nagyobb üzemnek 27.650 munkása tartozott, a pénztár tőkéje 1,534.000 forintot tett ki.²⁴

A bányászat nagyobb multjának megfelelőleg a bányamunkások biztosításának az ügye sokkal rendezettebb volt. Elveit az évszázados gyakorlatnak megfelelőleg még az 1854-i bányatörvény foglalta jogszabályokba. A törvény értelmében a segélyre szorult bányamunkások, nemkülönben azok özvegyeinek és árváinak gyámolítása végett a bányatulajdonosoknak társapénztárakat kellett létesíteni. A bányaműveknél felvett munkások kötelesek voltak a létesített bányapénztárba belépni és abba a megállapított járulékokat befizetni. A társapénztárakat a munkaadó és a bányászok által kijelölt közös választmány vezette.²⁵

A munkásbiztosítási intézmények sokfélesége mellett, eltekintve a 100%-ig biztosított bányászoktól, 1888-ban a 89.958 gyári

munkás közül még a legcsekélyebb mértékben sem volt biztosítva 24.735 munkás és 954-nek csak orvosi vizsgálat állott rendelkezésére, vagyis 25.659 munkás, az összes munkásoknak 28.5%-a, betegség esetén minden anyagi segítség nélkül állott.²⁶ A nem biztosítottak viszonylagosan nagy száma arra indította a munkásokat, hogy biztosításuk törvényileg való rendezésére törekedjenek. Az előbbi fejezetben ismertettük azokat a munkásmozgalmakat, melyek a munkásság kötelező biztosítása érdekében folytak le. E mozgalmak eredménye az 1891:XIV. t.-c. lett, mely a munkások betegségi biztosítását kötelezővé tette. A törvény meghozásában a fenti két szemponton kívül az a körülmény is közrejátszott, hogy a kötelező munkásbiztosítás terén ekkor már kialakult a külföldi gyakorlat. Németország 1883-ban, Ausztria 1888-ban, illetve 1889-ben iktatta törvénybe a munkásság kötelező biztosítását. Ezeknek a törvényeknek a gyakorlatban elért sikere az utolsó akadályt is elhárította a megfelelő magyar törvény útjából. Az 1891:XIV. t.-c. kimondta, hogy betegsegélyezést teljesíthetnek²⁷ a kerületi betegsegélyező pénztárak, a vállalatoknál és gyáraknál felállított betegsegélyező pénztárak, az építési vállalatoknál alkalmazottak betegsegélyező pénztárai, az ipartestületi pénztárak, a bányatársulások és a magánegyesülés útján létesített betegsegélyező pénztárak.

A kerületi pénztárt az új törvény hívta életre, számát és székhelyét a kereskedelmi miniszter rendeletileg állapította meg. Gyári betegsegélyező pénztárak azokban a gyárakban létesülhettek, melyek legalább 100, biztosításra kötelezett személyt foglalkoztattak. Ipartestületi pénztár annál az ipartestületnél alakulhatott, melynek tagjainál több mint 200 segédmunkás dolgozott. Magánpénztárak akkor láthatták el a munkások biztosítását, ha legalább 200 tagjuk volt és a törvény által előírt szolgáltatmányokat bírták nyújtani. A fenti pénztárakba kötelesek voltak belépni mindazok,²⁸ akik olyan üzemekben dolgoztak, melyek az Ipartörvény alá tartoztak, nagyobb építkezések munkásai, a bányákban és kohókban dolgozó munkások és azok, akik önként kívántak a betegpénztárba lépni. A munkaadó köteles volt minden nála alkalmazott és biztosításra köteles munkást a munkábalépéstől számított 8 nap alatt valamelyik pénztárba bejelenteni.²⁹ Ugyancsak tartozott a munkából kilépő biztosító-tagokat a megfelelő pénztárnál kijelenteni. A biztosításra kötelezettek járulékait a munkaadó volt köteles fizetni olyképpen, hogy a járulékok egyharmadát sajátjából, kétharmadát

pedig a biztosított fizetéséből fizette.³⁰ A biztosítás következtében a fennálló pénztárak a következő szolgáltatmányt voltak kötelesek nyújtani tagjaiknak:³¹ ingyen orvosi segínyt, gyógyszereket és szükséges gyógyászati segédeszközöket, keresetképtelenség esetén táppénzt legalább 20 héten át, gyermekágy esetén 4 hétig gyermekágysegélyt, halálozás esetén a járulékkiszámítási alap 20-szorosát kitevő temetkezési segélyt. Az egyes pénztárak vezetőségében a biztosított munkások is helyetfoglaltak.

A törvény nagy hibája volt, hogy a munkásság megbiztosítását nem egységes közületre bízta, hanem meghagyta a már fennálló különböző fajta ezirányú intézményeket, sőt a kerületi pénztárakkal szaporította számukat. A sokfajta pénztár megosztotta a munkásság anyagi erőit és a járulékok adminisztrációs százalékát megnövelvén, csökkentette az előírt célokra fordítható összeget.

A megbetegedéseken kívül a munkásság munkaképtelenségét legnagyobb részben a balesetek, vagy más, az üzemből kifolyó egészségtelen viszonyok idézték elő. Azoknak a baleseteknek az elkerülését, melyek megfelelő gondossággal, előrelátó intézkedésekkel megakadályozhatók, tűzte ki célul az 1893:XXVIII. t.-c., melyet egyrészt a munkások állandó sürgetésére, másrészt az 1880 és 90 között tömegesen előforduló gyári és bányaszerencsétlenségek hirtetése alatt iktatott törvénybe az országgyűlés.

A törvény értelmében a munkaadó köteles ipartelepén mindazt létesíteni és fenntartani, ami az alkalmazottak testi épségének és egészségének lehető biztosítása érdekében szükséges.³² Köteles védőkészülékeket alkalmazni, a mélyedéseket bekeríteni és befedni, a hajtó- és fogaskerekeket korláttal ellátni, stb. Az előírások végrehajtását és általában az üzemek berendezésének a felülvizsgálását a kereskedelmi miniszter által megbízott iparfelügyelők végezték.³³ Az iparfelügyelők a kerületükbe eső gyárakat és nagyobb telepeket kötelesek voltak nyilvántartani, azonkívül az ott dolgozó alkalmazottak helyzetéről és bérviszonyairól adatokat gyűjteni.³⁴ Az iparfelügyelők a sztrájkoknál is szerephez jutottak; az ilyen esetben ők alakították meg a békéltető bizottságot.³⁵ Iparfelügyelői vizsgálat alá tartoztak azok a gyárak, melyekben legalább 20 alkalmazott dolgozott, — alkalmazottaik számára való tekintet nélkül a veszélyes üzemek is.³⁶

A törvény büntető rendelkezései meglehetősen enyhék voltak

és semmiképen sem állottak arányban azokkal a veszélyekkel, melyeket a törvény intézkedéseinek elmulasztása a munkásság egészségében, vagy éppen életében okozhatott. Még baleset esetén is a legnagyobb büntetés 300 forint volt,³⁷ mely összeg, tekintve a törvény hatálya alá tartozó üzemek méreteit, az okozott, vagy okozhatott mulasztásokhoz képest elenyészőnek mondható. A munkások megóvása és a baleset elleni védekezés érdekében tehát az egyes veszélyesebb iparágakat ebből a szempontból rendeletek útján szabályozták. Így például a 24.929/1898. B. M. a gyufafgyári munkások egészségének a fokozottabb megóvása érdekében intézkedett.

**„A kialakuló munkásság szociális helyzetképe”
című fejezet jegyzetel:**

- ¹ Gyárvizsgálatok 1888-ban. Az m. kir. iparfelügyelők jelentése. 16—20.
- ² Gyárvizsgálatok. 1888. 14—16.
- ³ Gyárvizsgálatok. 1888. 21—22.
- ⁴ Gyárvizsgálatok. 1888. 25.
- ⁵ Gyárvizsgálatok. 1888. 99—100.
- ⁶ Statisztikai Havi Kimutatások. 1875. 29. sz. 140.
- ⁷ Statisztikai Havi Kimutatások. 1875. 29. sz. 141.
- ⁸ Gyárvizsgálatok 1887-ben. Az m. kir. iparfelügyelők jelentése.
- ⁹ Statisztikai Közlemények. (44.) Árstatisztika.
- ¹⁰ Statisztikai Havi Kimutatások. 1888. 178. sz.
- ¹¹ Somogyi M.: Szociálpolitikai tanulmányok. 1900. 136.
- ¹² Gyárvizsgálatok. 1887. 59.
- ¹³ Munkás Heti Krónika. 1874. 28. sz.
- ¹⁴ Munkás Heti Krónika. 1875. 5. sz.
- ¹⁵ Munkás Heti Krónika. 1876. 41. sz.
- ¹⁶ Statisztikai Havi Kimutatások. 1875. 20. sz.
- ¹⁷ Statisztikai Havi Kimutatások. 1876. 35. sz.
- ¹⁸ Statisztikai Havi Kimutatások. 1877. 54. sz.
- ¹⁹ Statisztikai Havi Kimutatások. 1879. 72. sz.
- ²⁰ Munkásbiztosító Pénztár. Közgyűlési Jelentések.
- ²¹ Népszava. 1888. 11. sz.
- ²² Ecseri L.: A munkássegélyezés ügye Magyarországon. 1884. 92.
- ²³ Gyárvizsgálatok. 1887. 52.
- ²⁴ Gyárvizsgálatok. 1887. 48.
- ²⁵ Gyárvizsgálatok. 1887. 29.
- ²⁶ 1854. Bányatörvény 210—212. §. (Dr. Balkay—dr. Szőke: Magyar bányajog. 401.)
- ²⁷ Gyárvizsgálatok. 1887. 46.
- ²⁸ 1891. XIV. 28. §.
- ²⁹ 1891. XIV. 2. §.
- ³⁰ 1891. XIV. 26. §.
- ³¹ 1891. XIV. 22. §.
- ³² 1891. XIV. 7. §.
- ³³ 1893. XXVIII. 1. §.
- ³⁴ 1893. XXVIII. 8—9. §.
- ³⁵ 1893. XXVIII. 32—33. §.
- ³⁶ 1893. XXVIII. 35. §.
- ³⁷ 1893. XXVIII. 37—38. §.

VII.

A PÁRTSZERVEZET KIÉPÜLÉSE.

A magyar nagyipari munkásság kialakultságának bizonyítéka volt, hogy a magyar társadalom csoportjai mellett — talán azokkal szemben — létrehozta azt a szervezeti formát, mely legalkalmasabb volt, hogy a munkásság törekvéseit megfelelő erővel képviselje.

Az 1890-es népszámlálás szerint az iparban foglalkoztatott 371.151 segédből a legalább 20 munkást dolgoztató üzemekre 100.742 személy esett.¹ Ehhez járult 48.412 bányamunkás. A következő népszámlálásig, 1900-ig a hasonló nagyságú üzemekben foglalkoztatott munkások száma 143%-al gyarapodott.² (243.322.) Ugyanekkor a bányászok száma 56.409-re emelkedett. A nagyipari munkásság megnövekedése nemcsak a munkásszervezkedés szempontjából jelentett előnyöket, hanem figyelembevée nemzetiségi viszonyainkat, a nemzetfenntartó magyarságnak a születési arányszámon felüli gyarapodására is nagy hatással volt. Az 1900-as népszámláláskor ugyanis a magyarság az őstermeléssel foglalkozó népesség 46.6%-át, az ipari népességnek pedig 61%-át tette ki. Ugyanakkor a magyarság általános arányszáma a többi nemzetiségekkel szemben 51.4% volt. Ez a tény azt jelentette egyrészt, hogy a magyarság az iparban szereplő nagyobb tömegénél fogva inkább asszimiláló hatással lehetett az iparba kerülő nemzetiségekre, másrészt az ipari munkásság 140%-os gyarapodása a magyarság számarányát nagymértékben javította. Az iparosodás hatását a magyarosodásra szembevetően érzékelteti néhány nemzetiségi területen fekvő község 1890-es és 1900-as népességi adatainak az egybevetése.³

	Lakosság 1890-ben	Ebből magyar	Lakosság 1900-ban	Ebből magyar
Rózsáhegy (papírgyár)	6879	383	8198	630
Ligetfalu (edénygyár)	904	36	1803	214
Zsolna (posztógyár)	4117	638	5625	1231
Kisgaram (vasgyár)	1904	149	2244	547
Koronta (vasgyár)	1805	67	4723	1280
Dobrest (Bihar) (gőzfűrés)	862	22	1723	250
Zernest (papír)	3435	189	3895	410
Piski telep (vasúti műhely)	1430	890	2495	1918
Petrozsény (szénbánya)	3774	1140	7752	4297
Lupény (szénbánya)	864	19	4761	1736

Az ipar hatása alatt a magyarországi folyamat különösen azokon a nyelvszigeteken észlelhető, melyek a magyarság közepette feküdtek:

	Lakosság 1890-ben	Ebből magyar	Lakosság 1900-ban	Ebből magyar
Dorog	1363	185	1965	477
Tokod	1827	1388	3083	2247
Salgótarján	9478	5084	13548	10601
Alsógalla	614	32	5814	2602

Ha a világháborút követő események nem szakítják félbe ezt a fent kimutatott békés asszimilációs fejlődést, további iparosodásunk nagymértékben előidézte volna az ország teljes elmagyarosodását.

Az 1890-től 1900-ig 143%-kal szaporodó gyári munkásság egy részének az 1890-ben megalakult szociáldemokrata párt szolgált szervezkedési keretül. A párt megalakításával a munkásmoz-

galmak eljutottak a politikai szervezkedés legmagasabb formájához, azonban ez a tény még nem jelentette azt, hogy a magyar munkásság összessége és a szociáldemokrata párt ebben az időben azonos fogalmak lettek volna. A pártvezetőség ezért a szervezeti keret állandósulásával a további években a fősúlyt a munkástömegek megszervezésére, szóval a pártkeret kiépítésére fektette. Hogy ezt a feladatát nyugodtan végezhesse, szükségesnek tartotta a munkásszervezkedéssel szemben a társadalom részéről megnyilvánuló enyhébb hangulatnak a fenntartását, mely a szociáldemokrata párt megalakítását is lehetővé tette. Mivel a magyar társadalom legnagyobb részének a külföldi hatásra átvett, a nemzetköziségen és a társadalomellenességen felépült pártprogram annál is inkább ellenszenves volt, mert az sem a magyar munkáosztály fejlődésének, sem a munkáosztály törekvéseit bizonyos megértéssel fogadó hangulatnak nem felelt meg, a pártvezetőség az általa hirdetett elvek enyhébb fogalmazásával és magyarázatával igyekezett úgy a közvéleményt, mint a kevésbé túlzó munkásságot kielégíteni. A párt hivatalos lapjában, a Népszavában nyilvánították ki, hogy a szocializmus nem törekszik a magántulajdon eltörlésére, csak a termelési eszközöket akarja köztulajdonba vétetni, a termékek a vevő tulajdonát képezik. Hogy a szocializmus nem akar osztani, ugyanis az osztással semmit sem lehet elérni, miután a legközelebbi órában a régi egyenlőtlenség ismét kezdetét venné. Hogy a szocializmus nem akar mindent egyenlővé tenni. Hogy a szocializmus nem akarja a vallást tiltani. Hogy a szocializmusnak nem célja a házasság intézményeinek az eltörlése és a szabad szerelem törvényesítése. Hogy a szocializmus nem kívánja a kényelmet alábszállítani és a szépművészetek fejlődését megakadályozni, végül, hogy a szocializmus nem akarja a birtokos osztályt a nem birtokos javára megrovidíteni, mert a szociális kérdés nem osztály-, hanem kulturális probléma.⁴

A szocialista mozgalomra kedvező társadalmi légkör további alakulását megihusította azonban a párt új célkitűzése, melynek értelmében a nagyipari munkástömegeken kívül a mezőgazdasági munkásságot is magába akarta tömöríteni. Ez a törekvés úgy a hatóságoknak, mint a politikai életben vezető szerepet játszó földbirtokosságnak a legteljesebb ellenkezését váltotta ki. Ugyanis Magyarországnak, mint agrárállamnak a kivitelében túlnyomórészt a mezőgazdaság termékei szerepeltek. Ebben az időben lépett fel

Európában versenytársként a tengerentúli gabona. Tehát a magyar mezőgazdaságnak létérdeke volt, hogy egyrészt a termelés folytonosságát semmi se zavarja, másrészt az olcsó munkaerő folytán a külföldi piacokon továbbra is versenyképes maradjon. A sokáig ellenzett szociáldemokrata párt megalakítása azt mutatta, hogy az illetékesek belenyugodtak már abba, hogy a nagyipari munkásság a szocialista elvek szerint szervezkedjen. Ellenben teljes eréllyel léptek fel a mezőgazdasági munkásság szocialista megszervezése ellen. Az alföldi munkászavargásokat összeköttetésbe hozták a szociáldemokrata párttal, ezért arra törekedtek, hogy az ipari munkásságot a mezőgazdaságitól elkülönítsék. Ezt a célt szolgálta a 2418/1891. számú belügyminiszteri rendelet, mely megtiltotta a Munkásbiztosítónak, hogy vidéki fiókokat szervezzen meg. Bár a pénztár a párttól látszólag független volt, ténylegesen azonban mindkét szerv vezetőségében nagyrészt ugyanazok foglaltak helyet. A pénztár és a párt közös vezetősége mind a két szervezetet felhasználta különböző céljai elérésére. Ezt nemcsak a hatóságok kifogásolták, hanem a szociáldemokrata pártnak 1893-ban bekövetkezett ideiglenes megoszlását is részben ez a körülmény okozta.

Az 1891 május 1-e megünneplését sem engedélyezték. A betiltás ellenére is több helyen gyűlést tartottak a munkások, aminek a hatóságokkal való összeütközések lettek a következményei. Azt a propagandát, melyet a munkásság május 1-e megünneplésével próbált elérni, az Országos Iparegyesület vezetősége egy körlevél által kísérelte meg ellensúlyozni. Felkérték a napilapok szerkesztőit, hogy a május 1-i eseményekkel egyáltalán ne foglalkozzanak, — „mert a tavalyi tüntetések is a napisajtó közreműködése folytán váltak nagyobb jelentőségűvé”.⁵

Ebben a hangulatban nagy feltűnést keltett — különösen a munkások körében — Schlauch Lőrinc nagyváradi püspöknek a munkáskérdésről mondott beszéde. Míg a liberális sajtó ezt az alkalmat is egyházellenes kirohanásra használta fel,⁶ a szocialista pártlap, bár nem értett egyet a püspök minden egyes megállapításával, észlelte a munkások irányában megnyilvánuló megértést. Schlauch a tőke erkölcstelensége ellen tiltakozott, egyben azonban igazságosságra hívta fel a munkásság figyelmét is. „A lelkiismeretlen tőke teremti azt a veszélyes helyzetet, mely két részre osztván az emberiséget, felkölti az osztályok egymás elleni irigy-

ségét, a gazdagabb osztálynak a telhetetlenségét, a szegényebbnek a kétségbeesését és így meggyöngíti a társadalmi kapcsolatokat.”⁷

Az új magyar szociáldemokrata párt első ízben az 1890-es brüsszeli nemzetközi szocialista kongresszuson jelent meg külföldön. Engelmann Pál, a magyar kiküldött a magyar viszonyokról szóló beszámolójában az 1890 május 1 megünnepléséről és a szociáldemokrata párt megalakulásáról emlékezett meg.⁸

Engelmann Pál német származású munkás volt. A magyar mozgalomban, az osztrák szocialisták ajánlása folytán jutott szerephez. 1891 és 94 között történt meg ugyanis a munkásmozgalmi vezetők generáció-váltása. Visszavonult Csillag Zsigmond dr., a Munkásbiztosító orvosa, aki a népgyűléseknek és kongresszusoknak állandó elnöke volt, Ihrlingert közvetlenül a pártalakítás előtt kényszerítették félreállásra. Régi ellenfele, Külföldi Viktor, aki az utolsó években már szintén nem szerepelt, 1894-ben halt meg és két évre rá meghalt a régi triumvirátus harmadik tagja, Frankel Leó is, aki, bár 1882-ben történt elítéltetése után kivándorolt Magyarországból, még több alkalommal képviselte a magyar munkásságot a nemzetközi kongresszusokon.

A régi vezetőség félreállításával megindult a harc a pozícióért a fiatalabbak között. A szembenálló felek a szociáldemokrata párt 1893. januárjában tartott második kongresszusán mérkőztek meg egymással. Az egyik csoport vezetőit, Gombossyt, Zalkait, Schiert a kongresszus elnökeivé választották, míg Engelmann és társait, Kittelt és Giont a kongresszus kizárta a pártból.⁹ Válaszul Engelmannék új pártot szerveztek és „Munkás” címen lapot indítottak. Az ellenzékhez főleg a nyomdászok, a cipészek, a vasesztergályosok és az aradi munkások szervezetei csatlakoztak.

A viszálykodás nem maradt meg az ország határai között. Az 1893-i zürichi nemzetközi kongresszusra mindkét párt elküldötte delegátusait. A hivatalos párt képviselői mindent elkövettek, hogy az ellenpárt kiküldöttje ne juthasson szóhoz, azonban a kongresszus igazolta mandátumát.¹⁰

A munkásszervezetek azonban nem tartották helyesnek a mozgalom megosztását és a soproni munkások kezdeményezésére megindult az egyezkedés. A békéltetést öttagú bizottság végezte. Az ellenzék legfőbb kívánsága az volt, hogy a Munkásbiztosító tisztviselői ne lehessenek vezetők a pártban, mivel a párt szervezetét

Handwritten note:
„Ellenzéki párt”
Wiesel

kihasználják a Munkásbiztosító céljaira.¹¹ Az 1894 pünkösdjén tartott rendkívüli kongresszuson létrejött a megegyezés és a pozíciók felosztásával kiegyenlítették a felmerült ellentéteket.¹² Ugyancsak ezen a kongresszuson határozták meg a párt organizációját. A párt élén a kongresszus-választotta 11 tagú bizottság állt. A vezetőség ténykedéseit három tagból álló bizottság ellenőrizte. A párt helyi szervezetekből tevődött össze, melyek bizalmi férfiakon keresztül érintkeztek a pártvezetőséggel.¹³

Míg Engelmannék személyi okok miatt, de megegyező elvi alapon álltak szemben a hivatalos párttal, az 1891-ben alakult Nemzeti Demokrata Munkáspárt a szocialistáktól eltérő elvek alapján akarta megszervezni a munkásságot. Az új munkáspárt a szocialista mozgalom ellensúlyozására a hatóságok jóindulata mellett a munkaadók kezdeményezésével és támogatásával alakult meg. Programjuk két sarkalatos pontja a nemzeti alapon való szervezkedés és a felmerülő problémák békés úton való megoldása volt. Hibáztatták a szociáldemokraták nemzetköziségét, nem tartották helyesnek a május 1-e megünneplését.¹⁴ Az első időben az új mozgalomhoz az asztalosok egy része, a tímársegédek, a kőművesek nemzeti egylete és a pincérek csatlakoztak. Hivatalos lapjuk „A mi zászlónk” volt. 1892-ben rokkantpénztárt alakítottak, mely jelentős munkásvédelmi intézménnyé fejlődött. Ettől eltekintve a párt semmi szerepet sem játszott a munkásság életében. 1894-től 5 éven keresztül még közgyűlést sem tartottak. Egy későbbi hatósági jelentés a párt közlönyéről, „A mi zászlónk”-ról így emlékezett meg: „ennek a lapnak nagyon kevés befolyása van a munkásokra és nagyobb részt az állami gyárak tartják fenn.”¹⁵

A pártfrakciók forrongásakor nagy esemény volt a Fegyver- és gépgyár 1500 munkásának a sztrájkja, melybe a rendőrség is belevatkozott. Horváth Gyula képviselő interpellált is a rendőrség túlkapásai ellen. Hieronymi Károly belügyminiszter válaszában kijelentette, hogy az ő véleménye szerint a munkaadók és munkások harcába egyrészt se avatkozzanak be a hatóságok. A munkások érdekében pedig az állam csak akkor léphet fel, ha a munkások teljesen védtelenek, pl. ha egy félreeső gyártelepen a munkaadó kizárást rendel el, hogy a munkabéreket leszállítsa.¹⁶

Ugyancsak a rendőrségnek a munkásokkal szemben tanúsított eljárása miatt szólalt fel a Házban Hermann Ottó is. Hieronymi miniszter egyetértett a felszólalóval és a helyzetet azzal

okolta meg, hogy a rendőrségnek nem a legkiválóbb ujonccanyag áll a rendelkezésére. Felhozta azonban, hogy a hatóságok néha 15—20 munkagyűlést is engedélyeztek.¹⁷

Az egyházpolitikai javaslatok körül folyó vitákban is állást foglalt a munkásság. Nagygyűlésükön az egyház és az állam szétválasztása mellett döntöttek. Követelték a teljes vallásszabadságot és a házasságkötés körül minden vallási vagy egyéb korlátozásoknak a megszüntetését, egyben az összes iskolák államosítását.¹⁸

Míg a nemzeti demokrata munkáspárt lapja csak külső támogatással tudott megjelenni, addig a Népszava a 90-es évek derekán annyira megerősödött, hogy szerkesztősege napilappá való átalakítását is megkísérelte. Miután összegyűjtötték a szükséges kauciót, 1895 május 1-től naponta jelent meg a Népszava. Főszerkesztő Silberberg Ignác lett, aki ugyancsak az osztrák szociáldemokrata párt ajánlására jutott a magyar mozgalomban vezető szerephez. Felelős szerkesztő Bokányi Dezső lett. A Népszava a gyakori megjelenést a propaganda erősebb kifejtésére használta fel. Többek között megszavaztatta nemcsak az ipari, hanem a mezőgazdasági munkásokat is, hogy akarják-e a titkos választójogot és az egyesülési szabadságot. E ténykedése miatt Békés vármegye közigazgatási bizottsága tiltakozó feliratot intézett a kormányhoz. A néppártról, mely akkor alakult meg: „grófok, püspökök, mint népbárátok” címmel emlékezett meg. Örömmel üdvözölte Gerhardt Hauptmann darabjának, „a Takácsok”-nak a Nemzeti Színházba való bemutatását, mely a munkásság sanyarú helyzetét ábrázolta. A darabot német példára néhány előadás után betiltotta a hatóság. Élesen tiltakozott ez ellen a Népszava.¹⁹ Támadó hangja miatt május 23-tól augusztus 27-ig 13 esetben kobozták el egyes példányait. A pártlap agitációja azonban sikerrel is járt. Működése nyomán a szocialista mozgalom fellendülése volt észlelhető. Ez különösen a községi választásoknál elért szociáldemokrata győzelmeknél mutatkozott meg. Az orosházi községi választásokon 10 tag közül 6 lett szociáldemokrata.²⁰ Aninában 5 szociáldemokratát választottak meg, egy másik községben az albíró, a pénztáros, a közgyám, az iskolászéki esküdt lett szociáldemokrata.²¹

A Népszava napilap jellege nem sokáig maradt meg. A kaució nagyrészt felemészítették a sajtóperek, de a visszafejlődést leginkább az újra kitört viszálykodások idézték elő. A pártvezetőség

szöveg
nem volt elégedett Silberberg működésével, akit rendetlen pénzkezeléssel vádoltak.²² Válaszul Silberberg ellenzékbe vonult és a rendelkezésére álló lapon keresztül nagy támadásokat intézett a pártvezetőség ellen. Erre a párt 1895 szeptemberében „Uj Népszava” címen egy másik napilapot indított Bokányi Dezső szerkesztésében. Anyagiak híjján azonban már október 25-én beszüntették az ellen-Népszava megjelenését. A pártnak annyi pénze sem maradt, hogy egy hetilap megindításához letegyék a kauciót, ezért mivel nem akartak sajtó nélkül maradni, úgy oldották meg a helyzetet, hogy Népakarat, Népszabadság stb. címeken négy havilapot adtak ki, melyek a hónap egyes péntekjein egymástól egy-egy hétnyi időközben jelentek meg. Közben Silberberg lapja is hetilappá fejlődött vissza. A különféle Népszavák újból csak 1896 végén egyesültek és ettől fogva ismét a Népszava lett a hivatalos közlöny.

Az 1896-os országos választásokat a szociáldemokrata párt propaganda célokra használta fel. Egyes kerületekben jelölteket állított fel, hogy e kerületekben minden korlátozás nélkül rendezhesen gyűléseket. A párt fellépése a választásokon összesen 589 szavazatot eredményezett.²³

A pártvezetőség a választások hatása alatt minél nagyobb tömegeket akart a pártba beszervezni és ismét a földmunkások felé fordult. Már a hódmezővásárhelyi zavargásokat tárgyaló per alkalmával röpiratot adott ki a szociáldemokrata párt, melyben a vádlottak védelmére kelt, amiért az egész pártvezetőséget a bíróság elé állították, azonban az esküdszék felmentette őket.²⁴ Később már nem elégedett meg a párt azzal, hogy röpiratokkal hívja fel a mezőgazdasági munkásság figyelmét a szocializmusra, hanem országos földmunkás kongresszust hívott össze 1897 januárjában. A kongresszuson elhatározták, hogy az aratásokon hét korona napibért követelnek és ennek érdekében, ha kell, országos arató-sztrájkot szerveznek. Ugyancsak a földmunkások szocializálását tűzte ki célul a szociáldemokrata pártból kivált Várkonyi István fuvarozó, aki 1897 márciusában Cegléden rendezett kétnapos földmunkás-gyűlést. A fenti kongresszusok kezdeményezte arató-sztrájkok általános elterjedését a hatóságok csak külön munkássereg megszervezésével és a katonaságnak a sztrájkoló falvakba való beszállásával tudták megakadályozni.²⁵ A kormányzat pedig a szocialista propagandának a földmunkások közt elért eredményeinek láttára, a mozgalom pacifikálása érdekében döntő lépésre határozta el

magát. A belügyminiszter 1898-ban kiadott rendeleteivel a szocialista mozgalmakat rendőri felügyelet alá helyezte.

A 768-as belügyminiszteri rendeletet a szocialista agitátorok ellen adták ki. A rendelet szerint a szocialista izgatók áthágva a törvényes korlátokat és fölhasználva a nép tudatlanságát, a köznépet mindenféle teljesíthetetlen ígéretekkel tévútra vezetik, úgy hogy a közbéke többízben csakis a fegyver használatával, egyesek élete árán volt fenntartható. Míg a lázadók közül többen máris börtönben bűnhődnek, a tulajdonképpeni izgatók a törvény szigorát kikerülve, folytatják aknamunkájukat. A rendőri hatóságokra hárul az a feladat, hogy az ország törvényes rendjét fenyegető veszély elhárítására az izgatókat e veszélyes működésükben megakadályozzák, a szocialista izgatókat a legéberebb figyelemmel kísérik, a helybeli illetőségeket folytonos felügyelet alatt tartásák, az idegen illetőségeket pedig haladéék nélkül távolítsák el. Egyben utasíttatik a budapesti államrendőrség főkapitánya, hogy a szocialista agitátoroknak a vidékre szándékolt utazásairól az illető hatóságot haladéékalanul értesítse.

A 2219. számú rendelet a munkásegyletekkel szemben gyakorolt hatósági ellenőrzést kívánja hatályosabbá tenni, mivel számos esetben tapasztalható, hogy a szocialisták által létesített egyleteknek céljait legtöbbször a jogrend megzavarása, az osztálygyűlölet felidézése, a tulajdon és törvényes rend ellen való izgatás képezi. A törvényhatóság körelességei közé tartozik, hogy e munkásegyletek működését kettőzött figyelemmel kísérje és fő gondját képezze, hogy az ilyen egyesület az alapszabályokban kitűzött cél-tól eltérve a törvényes rendet veszélyeztető izgatás szervezetévé ne váljék. E szempontból kívánatos, hogy az alakuló munkásegyletek alapszabályaiba oly határozmányok illesztessenek be, melyek a hatóság részére az egyesület működésének hatályos ellenőrzését vannak hivatva szolgálni. Végül elrendeltetik, hogy az ily munkásegyletek vezetését és működését a hatóság minél sűrűbben szigorú vizsgálat alá vegye és a miniszternek az eredményről minden félév végén jelentést tegyen.

A munkások egyre növekvő száma miatt a mozgalom azonban nem sokat szenvedett a magyar „kivételes törvények“ súlya alatt, sőt erősödést is észlelhetünk. A Népszava 1898-tól hetenként kétszer jelent meg és példányszáma elérte a 13.000-et, ami akkor a napilapoknál is tekintélyes példányszámnak felelt meg.

A munkásmozgalmak erősödése annál inkább is figyelemre-méltó volt, mert a millenium után Magyarország gazdasági életében visszaesés állott be. Ennek nem annyira világgpiaci, mint inkább itthoni okai voltak. A millenium alkalmával felfokozott termelésbe sok tőkét és még több új munkást állítottak be. A milleniumi ünnepek megszűntével a termelés a régi mederbe tért vissza és sok munkás is feleslegessé vált.

A szocialisták a hatósággal folytatott küzdelmükben váratlan szövetségest nyertek a Vázsonyi Vilmos vezetése alatt álló demokrata pártban. A demokrata párt 1898 februári gyűlésén Vázsonyi Vilmos elnökletével tiltakozott a Bánffy kormány működése ellen, hogy megakadályozza az agitációt és nem veszi figyelembe a sajtószabadságot. Kimondták a munkásokkal való szolidaritást.²⁶ A március 15-i gyűlést a demokrata és szociáldemokrata párt közösen tartotta meg. A gyűlésen megint Vázsonyi Vilmos szólalt meg. Követelte az általános választójogot, a sajtószabadságot és mellesleg a munkásvédő törvényeket is.²⁷ A szociáldemokrata elvekkel egyébként ellentétes liberális demokratákkal való együttműködés a közösen óhajtott általános titkos választójog jegyében történt. Az 1898 májusában tartott együttes gyűlésüknek a főtárgya ennek a követelése volt. Egyébként a gyűlésen alig volt néhány demokrata, inkább csak a vezetőségben voltak képviselve, ellenben kivonultak zászlóik alatt az összes szakszervezetek és a párt kerületi csoportjai. A szónoklatokat Székely Béla, a radikális Függelenség szerkesztője és Bokányi Dezső tartották.²⁸

A szociáldemokrata párt nem elégedett meg a demokrata párttal való kapcsolatával, hanem törekvései érdekében a polgári társadalom többi részében is propagandát fejtett ki. A fővárosban a következő szövegű röpiratot osztogatták: „Polgárok! Ti itt a szabadsághősök emlékének tapsoltok és a szabadság eszményétől megittasodva örömmámorban úsztok, pedig csalfa képek azok, amelyekkel benneteket itt ámitanak, a 48-ban született szabadságot elrabolta a kormány. A gyűlekezési és egyesülési szabadság korlátozva van. A sajtószabadságot újra előzetes cenzura váltotta fel, a réginél is gyalázatosabb. Polgár és polgár már a törvény előtt sem egyenlő. Politikai elveit és eszméit már csak az hirdetheti szabadon, aki a kormánynak kedvez. Polgárok, van még kedvetek tapsolni? meg vagytok elégedve az új magyar szabadsággal? A szociáldemokrata párt.”²⁹

A szociáldemokraták propagandája azonban a polgári társadalom körében nem járt nagyobb sikerrel. Sokkal idegenebbek voltak a szocialista tanok, semhogy a polgári osztálynak akár a műveltebb részei is magukévá tegyék. Sőt nagy megütközést keltett mindenütt, midőn az 1898 március 15-i ünnepségek alkalmával a Himnusz alatt a Marseillaise-t éneklő szociáldemokraták között egy egyetemi hallgatót találtak. Az egyetem rektora külön felhívásban szólította fel a hallgatókat, hogy tartózkodjanak a szociáldemokrata mozgalmaktól,⁸⁰ az állam pedig az állások szaporításával igyekezett az elégedetlenséget megszüntetni.

Belső megerősödésével a nagy-politikában előadódó eseményekben is részt akart venni a párt. 1897-ben járt le a közös vámterület ügyében Ausztria és Magyarország között kötött szerződés. Az új szerződés körüli nagy vitákban a párt is állást foglalt és határozati javaslatban szögezte le véleményét a vámterület kérdésében: „Magyarországnak földműves államból ipari állammá kell átalakulnia. Ehhez védővámokra van szükség, melynek következtében erős munkásosztály fog képződni, ezért követeli a kongresszus, hogy Magyarország gazdaságilag és politikailag önálló legyen.”⁸¹ Szegeden a Mars mezőn tartottak gyűlést a munkások az önálló vámterület mellett.

A munkásság egy részének a különleges szempontjaira azonban jellemző volt, „A Cipész” magyarázata, miért szükséges az önálló vámterület. „Marx tanítása szerint az önálló vámterület rombolólag hat, kiélesíti a proletárság és burzsoázia közötti ellentétet, a nemzetiségeket szétbomlasztja, szóval sietteti a szocialista forradalmat. A nagyipar kifejlődik, ennek folytán a kisemberek bér-munkásokká lesznek s ezáltal a munkásosztály megnövekszik.”⁸²

Talán furcsán hangzik, de a századot lezáró évek talán legnagyobb munkásmozgalma „sőrbojkott” néven lett ismeretes. Kiinduló pontja volt, hogy az Első Magyar Részvény Serfőző elbocsájtotta szociáldemokrata munkásait. A párt elejét akarta venni, hogy a Részvényserfőző mintájára a többi gyárak is elbocsássák szocialista munkásaikat és ezáltal a pártmozgalmat a munkások megfélemlítésével megbénítsák. A szociáldemokrata párt ezért ezt a kisebb jelentőségű ügyet erőpróbának tekintette és a munkáskizárásra bojkottal válaszolt. Felhívta a munkásságot, hogy ne igyék részvény-sört, sőt azokat a helyiségeket is kerülje el, ahol ez a fajta

sör kapható.³³ A Népszava minden számában közölte azokat a vendéglőket, melyekben részvény-sört nem szolgáltak fel, azzal, hogy a munkások csak ezeket látogassák. A mozgalom több mint két hónapon keresztül tartott, végül is megegyezéssel végződött.

Szintén erőpróbanak szánták az 1899-i képviselőválasztásokon való részvételt, noha a munkásság választójogának hiánya miatt már eleve nem számíthattak sikerre. Nem is annyira a szavazatok elnyerését tűzték ki célul, mint inkább a választások alkalmával fokozottabb mértékben érvényesülő gyülekezési szabadságot kívánták a propaganda céljaira felhasználni. Tervük azonban ez alkalmalmmal meghiúsult, mert a szociáldemokraták által összehívott választói gyűléseket csak ott engedélyezték, ahol azt választópolgárok kérték. A vidéki agitációk során a kassai hatóságok Weltner Jakabot, a párt egyik vezetőjét kiutasították a városból, Izrael Jakabot pedig, aki szintén nagy szerepet játszott a mozgalomban, a rendőri hatóságok, mint közönséges bűnöst, lefényképezték. A fenti ügyek miatt a párt a parlamenti ellenzék vezetőihez, Apponyi Alberthez, Kossuth Ferenchez, Polonyi Gézához és Zichy János grófhoz levelet intézett, hogy a fenti sérelmeket a Házban tegyék.³⁴ A pártvezérek azonban Gombossy Bélának, a szociáldemokrata párt akkori elnökének kiterő választ adtak.

Nagyobb sikerrel vett részt a szociáldemokrata párt a községi választásokon. Makón 4, Medgyesegyházán 4, Sirokon 5, Bácsmelykuton 7, Bácsmadarason 8, Bácsgyulafalván 7 szociáldemokratát választottak meg.³⁵

Az erőpróbák esetleges eredményes hatását azonban nagymértékben gyöngítette a szociáldemokrata párt újabb megoszlása. Még 1898-ban történt, hogy Pfeiffer Sándor pártválasztmányi tag mozgalmat indított a párt azon vezetőségi tagjai ellen, akik egyúttal a párt fizetett tisztségviselői voltak és követelte, hogy vagy az egyik, vagy a másik tisztségről mondjanak le. Ezzel a kívánsággal együtt azt is hangoztatta, hogy az 1897-ben választott vezetőket ne válasszák meg újra, mert soraik között árulóknak kell lenni, mivel a rendőrség mindenről, ami a pártban történt, jól volt értesülve.³⁶ Pfeiffert és hívét, Mezőfi (Morgenstein) Vilmost a fentiek miatt a választmány kizárta a pártból. Pfeiffernek és Mezőfinek azonban a párton belül sok híve akadt. Mozgalmukhoz csatlakozott többek között az „Egyenlőség” munkásképző egyesület, a cipészek szakegylete, a sütősegédek önképző egyeslete és a Magyarországi

Vas- és Fémmunkások Szövetsége. A két frakció közötti küzdelem az 1899-i kongresszuson dőlt el.

Már két év óta nem tartott a párt kongresszust és az újonnan összegyűlő kongresszusnak a pártvezetőség legnagyobb részét a már ekkor megbukott Bánffy-kormány elleni panaszokról számolt be. A vezetőség szerint 1897-től a Bánffy-kormány bukásáig a szocialistákat politikai működésük miatt összesen 47.645 napi börtönbüntetéssel, 14.120 napi fogházbüntetéssel, 3320 napi államfogház büntetéssel és 34.624 korona pénzbüntetéssel sújtották.³⁷ A jelentések után az új vezetőség megválasztására került a sor. A választásokon a Pfeiffer—Mezőfi párt vereséget szenvedett és újból a Bokányi—Weltner—Izrael—Goldner csoport került be.³⁸ Erre az ellenzék 1900-ban új pártot alakított, „Ujjászervezett Szociáldemokrata Párt” címmel. A párt hivatalos lapja a „Szabad Szó” lett. A két frakció között hallatlan éles hangon folyt tovább az ellenségeskedés. Az új párt a régi pártot „aljas, mindenre kész nyomorultak hadának” nevezte, „a rendőrség és a kormány jóvoltából élősködő érdekcsoportnak, mely a szociáldemokrácia elveit köpenyegül felhasználva üzi néprontó mesterségét.” Azzal vádolták a pártvezetőséget, hogy a munkások pénzéből hatalmas fizetést vesznek fel. Bokányi Dezső kőfaragó évi 2400 koronát, Izrael Jakab bádogos 1440 koronát, Weltner Jakab asztalos 1872 koronát, Garami Ernő szerszámos 2080 koronát, Vanczák János 1440 koronát és még többen évi 2400—1400 koronáig terjedő összegeket.³⁹ A Népszava feleletül azt írta, hogy Mezőfi, az Ujjászervezettek vezetője a nála alkalmazott lapkihordó lányon erőszakot akart elkövetni.⁴⁰ A vádaskodásoknak számtalan per lett a következménye, melyeken a szembenálló felek kölcsönösen kiteregették egymás szennyesét. A harcnak végül is a Mezőfi-pártban bekövetkezett szakadás vetett véget. Az „Ujjászervezettek” nagyrésze visszalépett a régi pártba, a fennmaradó ellenzék pedig egymással veszekedett tovább.

Nem jelentett elszakadást, csak bizonyos autonómiára törekvést a délmagyarországi és erdélyi szervezetek mozgalma, melyek a szociáldemokrata párton belül a délmagyarországi pártszervezetet és az erdélyrészi pártszervezetet alakították meg. Különösen a délmagyarországiak fejtették ki élénk működést az eliparosodott Aradon és Temesvárott, azonkívül a déli bányavidékeken, Aninán, Resicán és Petrozsényban.

Az 1901-ben kiírt képviselőházi választások a szociáldemokratáknak ismét alkalmat adtak a propagandára, melyet a párt minden előzőnél hatalmasabb agitációra használt fel. 42 kerületben léptek fel szociáldemokrata jelöltek, azonban a pártvezetőség kijelentése szerint céljuk nem a szavazatok gyűjtése, hanem az agitáció volt. „Talán ha két-három kerületre nagyobb súlyt helyezünk, négyszer vagy ötször annyi szavazatot kaphattunk volna, de az általános választójog eszméjének és a pártmozgalomnak aránytalanul többet használtunk azzal, hogy nagyobb területen mozogtunk.” Az agitáció közben a 600 gyűlésen 350.000 röpiratot osztottak szét. Ugyancsak fellépett az Ujjászervezetek pártja is, amely 28 kerületben állított fel jelöltet. A két szocialista párt összesen 1374 szavazatot kapott.⁴¹

A választásokon való részvételt, egyben a nagyméretű propagandát, a párt bevételeinek jelentős gyarapodása tette lehetővé. A párt bevételeit a pártsajtó, a könyvesbolt és — a gyűjtési tilalom ellenére — az agitációs alapra befolyt összegek szolgáltatták. Az 1901—02-ben bevett 42.148 korona a következőképpen oszlott meg. Pártsajtó 23.161 K., könyvkereskedés 8346 K., agitációs és választási alap 10.637 K.⁴² Az 1901—02. évvel szemben 1902—03-ban a bevétel már 65.397 korona volt,⁴³ 1903—04-ben pedig 135.203 korona. Utóbbiból az agitációs alapra 35.838 korona esett.⁴⁴

A bevételek nagysága azt mutatja, hogy a szociáldemokrata párt mögött akkor már megfelelő nagyságú és számú szervezetek állottak. Az 1902-i kongresszuson 45 budapesti és 83 vidéki szervezet képviseltette magát. Ezek azonban nemcsak pártszervezetek voltak, hanem szakegyesületek is, melyek, bár részükre ekkor már külön szerv állt a rendelkezésükre, — a párt életében is résztvettek. A sok különféle egyesület között az 1903-as kongresszuson hozott pártszervezeti szabályok teremtetek rendet.⁴⁵

A magyarországi szociáldemokrata párt szervezeti szabálya szerint a szociáldemokrata párthoz tartozik, aki a párt alapelveit és programját magáénak vallja és a pártot anyagilag és szellemileg is támogatja. A párttagok kötelesek, amennyiben valamely szervezettel bíró szakmához tartoznak, az illető szakszervezethez tartozni, akiknek nincs külön szakszervezetük, a pártszervezetbe lépnek be. A szervezeteket a pártközponttal bizalmiférfiak kapcsolják össze. Az egyes megyékben a bizalmiférfiak megyei szer-

vezeteket alapítanak. Több megyei szervezet bizonyos országrészt, vagy külön nyelvi területet összefoglalva, kerületi szervezetet alkot. A kerületi szervezetek kerületi értekezleteket tarthatnak. A párt legfőbb képviselője a pártgyűlés, melyen a szervezetek kiküldöttei, a pártvezetőség tagjai, a központi pártlapok szerkesztői vehetnek részt. A pártot a pártvezetőség és az ellenőrző bizottság tagjai irányítják, kiket a pártgyűlés évenként titkos szavazással választ meg. Ezenkívül minden tag köteles havonként legalább 4 fillért fizetni a pártpénztárba.

A szervezeti szabállyal egyidejűleg új pártprogramot is szerkesztettek. Már az 1902-es kongresszus elavultnak találta az 1890 óta érvényben levő pártprogramot, ezért az új program összeállítására hatos bizottságot küldött ki. A bizottság által előterjesztett tervezetet az 1903-as kongresszuson tárgyalták meg és fogadták el.⁴⁶

Az új program bevezetésében hangsúlyozták, hogy a „munkásosztály sorsának megjavítása a jelenlegi társadalmi rendszer mellett nem lehetséges és a munkásosztály felszabadítása csak annak a küzdelemnek lehet az eredménye, amely az osztályuralmat megszünteti, a termelési eszközöket közös tulajdonná teszi. Ez történelmi feladat, melyet a munkásosztály csak tervszerű és céltudatos osztályharcra érhet el. Ennek a harcnak az eszközei a nép felvilágosítása, a szocialista eszmék és célok ismertetése és terjesztése, a munkásosztály politikai és gazdasági megszervezése. E célok érdekében a szociáldemokrata párt a következőket követeli: 1. Általánosan egyenlő közvetlen választójogot az állam minden 20 éven felüli polgárának nemi különbség nélkül, 2. a főrendiház eltörlését, 3. teljes önkormányzatot, az összes testületek és hivatalnokok választását, mindennemű öröklött hivatal és rang eltörlését, 4. az országban élő minden nemzet teljes egyenjogúságát, 5. az állandó hadseregek eltörlését, 6. a sajtót, az egyesülést, a gyülekezést korlátozó törvények és rendeletek eltörlését, 7. a vallás magánügynek való nyilvánítását, 8. a közoktatásnak állami, megyei, vagy községi szervezését, 9. általános kötelező ingyen oktatást és ellátást, 9. a nők teljes egyenjogosítását, a törvénytelen gyermekek egyenjogosítását a törvényesekkel, 10. ingyenes igazságszolgáltatást és jogvédelmet, a halálbüntetés eltörlését, 11. a közigazgatási hatóságok bíráskodásának megszüntetését, 12. az egészségügy államosítását, 13. fokozatos jövedelmi-, vagyon- és öröklési adót, 14. a

kötött birtok intézményeinek megszüntetését, 15. a köztulajdon fokozatos kiterjesztését, az erdők, vízierők, bányák és közlekedés köztulajdonba vételét, 16. a mezőgazdasági munkásoknak, a cselédeknek, a háziiparban foglalkozóknak, az ipari munkásokkal való egyenjogosítását, 17. a munkakönyvek eltörlését, 18. az összes foglalkozási ágakban alkalmazottaknak betegség, baleset, munkanélküliség, rokkantság és aggkor esetére való kötelező biztosítását, 19. 8 órai napi munkaidőt, a gyerek- és női munka eltörlését, 20. hetenként legalább 36 órás megszakítatlan munkaszünetet, 21. a truckrendszer eltörlését, 22. az akkordmunka eltörlését, 23. a közszükségletet szolgáló üzemeknek a község tulajdonába való vételét, 24. szigorú állami munkafelügyeletet a munkásszervezetek által választott felügyelők útján, 25. az állami, megyei és községi birtokok eladásának megtiltását és munkaszövetkezeteknek való bérbeadását.”

Ha az új programot a régebbiekkal összehasonlítjuk, nem sok különbséget találunk. A főpontok most is az általános titkos választás, a gyülekezési és egyesülési szabadság, a sajtószabadság, a munkásvéd törvények létesítésének a követelése voltak. A hazai jelleget a főrendiház eltörlését kívánó pont és az országban élő nemzetiségek egyenjogosítását szorgalmazó programmpont mutatta. Ezenkívül újak voltak még a halálbüntetés eltörlését, az egészségügy államosítását, a kötött birtok intézményének megszüntetését, azonkívül a közüzemeknek a községi tulajdonba való vételét és a közbirtokok eladási tilalmát célzó követelések. Általában kitűnik, hogy az új programot — már amennyire a szociáldemokrata doktrínéség azt ebben az időben megengedte — inkább illesztették a tényleges problémákhoz, mint a megelőzőeket. A fenti program képezte hosszú időn át a párt legfőbb alapelveit. Csak jóval a világháború után változtatták meg egyes részeit.

Az 1903-as program és szervezeti szabályzat befejezte a szociáldemokrata párt kiépítését. A szervezeti meg erősödött és elvileg kialakult párt szervezet alkalmas lett, hogy rajta keresztül a munkásosztály bekapcsolódjék a 900-as évek egyre izgalmasabbá váló magyar nagypolitikájába és szervezett erőit a nemzet-fejlesztés, vagy a nemzetrombolás irányában felhasználja.

„A pártszervezet kiépülése” című fejezet jegyzetei.

- ¹ Statisztikai Évkönyv. 1893. 134.
- ² Statisztikai Évkönyv. 1904. 156.
- ³ Kovács Alajos: A bányászat és a nagyipar hatása a magyarosodásra. Közgazd. Szemle. 1909. 22.
- ⁴ Népszava. 1890. 46. sz. és 1891. 1. sz.
- ⁵ Népszava. 1891. 17. sz.
- ⁶ Magyar Hírlap. 1891 augusztus 17.
- ⁷ Schlauch L.: Beszéde a munkáskérdésről. Röpirat. 1891.
- ⁸ Népszava. 1891. 35. sz.
- ⁹ Népszava. 1893. 3. sz.
- ¹⁰ Népszava. 1893. 34. sz.
- ¹¹ Népszava. 1894. 14. sz.
- ¹² Népszava. 1894. 20. sz.
- ¹³ J. Bunzel: Studien zur Social- und Wirtschaftspolitik Ungarns. 1902. 17.
- ¹⁴ Szuhodovszky I.: A munkáskérdésről. A nemzeti demokrata munkáspárt kiadása. 1892.
- ¹⁵ A szocialisztikus mozgalmak. (Budapesti államrendőrség jelentése a belügyminiszternek.) 1899. 493.
- ¹⁶ Országgyűlési Napló. 1892—97. VIII. 397.
- ¹⁷ Népszava. 1893. 47. sz.
- ¹⁸ Népszava. 1893. 25. sz.
- ¹⁹ Népszava. 1895 augusztus 23.
- ²⁰ Népszava. 1895 december 13.
- ²¹ Népszava. 1896 február 14.
- ²² Gabriel: i. m. 18—20.
- ²³ Gabriel: i. m. 18.
- ²⁴ Új Népszava. 1895 október 2.
- ²⁵ Mailáth J. gr.: Magyar munkásmozgalmak. 1904. 22.
- ²⁶ Népszava. 1898. 9. sz.
- ²⁷ Népszava. 1898. 11. sz.
- ²⁸ Népszava. 1898. 24. sz.
- ²⁹ Népszava. 1898. 12. sz.
- ³⁰ Egyetemi Lapok. 1898. évf.
- ³¹ Népszava. 1898. 79. sz.
- ³² A cipész. 1898. évf.
- ³³ Népszava. 1898. 48. sz.
- ³⁴ Rendőrségi jelentés. 1899. 330.
- ³⁵ Rendőrségi jelentés. 1899. 424.
- ³⁶ Rendőrségi jelentés. 1899. 333.

- " Rendőrségi jelentés. 1899. 387.
- " Rendőrségi jelentés. 1899. 362.
- " Rendőrségi jelentés. 1902. 168.
- " Rendőrségi jelentés. 1902. 158.
- " A szoc. dem. párt 1902. kongresszusának Jegyzőkönyve.
- " 1902. Kongresszusi Jegyzőkönyv.
- " 1903. Kongresszusi Jegyzőkönyv.
- " 1904. Kongresszusi Jegyzőkönyv.
- " 1903. Kongresszusi Jegyzőkönyv.
- " Programm der Sozialdemokratischen Partei Ungarns. 1905.

VIII.

A SZAKSZERVEZKEDEÉS KIÉPÜLÉSE ÉS EREDMÉNYEI.

Míg a munkásosztály politikai szervezkedése már 1890-ben elérte a legmagasabbrendű formáját, a pártot, — a gazdasági szervezkedés meglehetősen visszamaradt. Ha ennek az okait vizsgáljuk, rámutathatunk egyrészt a 80-as évek gazdasági válságára, mely az erélyesebb mozgalmakat kilátástalanná tette, ennél fogva a szervezkedés is elvesztette értelmét, másrészt, hogy hazánkban a német szocialista irány érvényesült, mely inkább politikai célokat tűzött ki maga elé. Mindazonáltal éppen a politikai párt megerősödése hozta magával a szakegyesületek kialakulását, ugyanis a párt nyújtotta azt a szükséges anyagi és erkölcsi alapot, melyen a már meglevő alakulatok kifejlődhettek és a hiányzók megindulhattak. Már az Általános Munkáspárt azt hangoztatta, hogy csakis a szakegyesületi szervezkedés által válik lehetővé, hogy a munkások a munkapiacra uralkodó aránytalanságokat annyira kisebbsítsék, hogy a munkásoknak is legyen beleszólásuk a munkafeltételekbe.¹ A munkafeltételekbe való beleszólás a szakszervezkedés alapmotívuma. A munkások tudták, hogy erre egyedül nem képesek, csak akkor, ha lehetőleg az illető szakma egész munkáskínálata ugyanazon feltételek mellett hajlandó munkát vállalni. Az Általános Munkáspárt már 1889-ben megkezdte az agitációt a szakszervezetek alakítása érdekében. Az agitáció közben a következőképpen határozták meg a szakszervezet fogalmát: „a munkás szakegyesület egyenlő hivatású, ugyanazon termelési ágban dolgozó munkások egyesülése a célból, hogy egymást kölcsönösen segítsék és támogassák a létérti nehéz küzdelemben és egymásnak minden esetben védelmet nyújtsanak.”²

A magyar munkásságnak önálló elképzelései is voltak a szakalapon való szervezkedés irányaira vonatkozólag. Egy terv, mely korát megelőzte és Othmar Spann rendiségére emlékeztet, munkáskamarák felállítását indítványozta.³ E kamarák fő jellemvonásai: „Elsősorban autonóm hatáskörű szervezetek. Az egyes nagyobb városokban levő kamarákat a szakszervezetek képviselői alkotják, a központ Budapesten lenne. Ez rendezné az évi kongresszust, melyen minden vidéki kamara két-két taggal képviseltetné magát. A kongresszus munkásügyekben előterjesztéseket tenne a kereskedelmi miniszternek. Sztrájkok alkalmával a kamarák közvetítenének, egyúttal felügyelnének az ipartörvények betartására, valamint munkát közvetítenének. A kamarákat a munkaadók és a szakszervezetek közösen tartanák fent.” E terv éppen a szakszervezetek és a munkaadók szervezeteinek a hiánya miatt nem valósulhatott meg.

Az 1894-es pártkongresszus határozati javaslatban mondta ki a szakszervezetek szükségességét és hasznát: „Tekintettel arra, hogy a szakegyesületek oly szervezeteknek tekintendők, melyek legalkalmasabbak arra, hogy az indifferens munkásokban érdekeltségeket keltsenek a politikai mozgalom iránt; tekintve, hogy a mostani politikai és gazdasági helyzetben a szakegyesületek egy erős és cselekvőképes szervezet alapját képezik, kötelességévé teszi a pártgyűlés minden egyes elvtársnak, hogy a szakmájában fennálló szervezetnek tagja legyen. Egyszersmind a pártgyűlés a vezetőségnek is feladatává teszi, hogy a szakegyesületi mozgalmat tehetsége szerint támogassa és fejlessze, velük szoros összeköttetésben maradjon. Végül felhívatik a vezetőség, hogy az erkölcsi befolyását érvényesítse a szakegyesületeknél és hasson oda, hogy ellenállási pénztárt alakítsanak, melyek, bár az egyletek keretén kívül állnak, de velük szoros összefüggésben vannak.”⁴

Az agitáció következtében elsősorban a már meglevő, de stagnálás állapotában levő szakegyesületek kezdtek feléledni. A Bécsben 1890-ben rendezett, szakmabeli kongresszusokon magyar részről a kalaposok, az esztergályosok és a cipészek képviseltették magukat.⁵ Az 1891-i pártkongresszusi jelentés már három szaklapról is beszámolt.⁶ (A kőfaragó, A cipész, Az asztalos.) Erősebben folyt a szervezkedés a cipészek és a csizmadiák között, akik 1892-ben az első országos kongresszusukat rendezték meg Budapesten. A kongresszus főkövetelése a 8 órás munkaidő volt.⁷ Ugyancsak a szakmákon belüli mozgolódasokat mutatták az akkori sztrájkok is.

1892-ben 5 nagyobb sztrájk volt. Négy bércsökkentést akadályozott meg, egy pedig 25%-os emeléssel járt. 1893-ban a 13 sztrájk közül már csak 4 végződött sikerrel.⁸ E sztrájkok közül a pécsi bányászsztrájk vált ki, melyben 3000-en vettek részt. A katonaság beavatkozása eldöntötte a sztrájk kimenetelét.⁹ Még jobban kitűnik a sztrájkok szakmabelisége 1894-ben, mikor a cipőfelsőrészkeszítők, a bőrmunkások, a kőművesek, az asztalosok egyidejűleg egyszerre több gyárban is sztrájkba léptek.

A rendszeres egyesületi szervezkedés terén megint a nyomdász-munkások jártak elől. A szakmabeli munkások a már meglevő nyomdász-szakegyesületet akarták érdekképviselői szervvé kiépíteni. 1893-ban nyújtották be a nyomdász-szakszervezet alapszabályait, de elutasították. A nyomdászok nem csüggedtek, hanem 1895-ben újból kérték az engedélyezést, mely 1896-ban történt csak meg.¹⁰ A Bánffy-kormány alatt azonban a szakszervezet működését felfüggesztették és a vagyonát elkobozták, bár később az elkobzó intézkedést visszavonták. 1899-ben a szakszervezet a munkaközvetítés feladatát is vállalta.

Az asztalos munkások az 1890-ben meginduló Asztalosok Szaklapja körül csoportosultak, majd egy 30-as bizottság a szakszervezet megalakításához fogott. 1891-ben terjesztették fel az alapszabályokat megerősítés végett. Egyidejűleg az alakítandó szakszervezet céljairól és előnyeiről szóló röpiratot is kiadták. Az alapszabályokat azonban nem engedélyezték. Még egyszer megpróbálkoztak a benyújtásával, azonban az újabb sikertelenség után az országos szerv létesítését abbahagyták és helyi egyesületeket alakítottak. Pesten ez már 1892-ben megalakult. Az 1894-i nagy asztalos-sztrájkot, melyben 5000 segéd vett részt, már az egyesület rendezte. A sztrájk azonban nem járt sikerrel. Az 1896-os asztalos-kongresszuson Győr, Pozsony, Kassa, Albertfalva, Kecskemét, Arad, Szeged, Ujpest asztalosai és famunkásai képviseltették magukat. A kongresszust bérharcra való izgatás miatt a rendőrség feloszlatta.¹¹

A nagyobb szakmák mellett a kisebbek is szakegyesületek létesítésére törekedtek. 1895 februárjában a szűcssegédek gyűlése határozatban mondta ki szakegylet és munkaközvetítő létesítését.¹² A sütőmunkások már előbb megalakult önképző egyletét az 1895-i nagy sütősztrájk alkalmával felfüggesztették. A munkások Vison-tay Soma képviselőt kérték fel, hogy járjon közbe érdekükben, egy-

ben emlékiratot intéztek a képviselőházhoz, melyben a sütőiparban levő 16—20 órai munkaidőre hívták fel a képviselők figyelmét.¹⁸ A serfőző munkások 1896 márciusában tartott gyűlésükön határozták el szakegyesületük megalakulását.

A Bánffy-kormány szocialista-ellenes intézkedései azonban a szakszervezetekre is kihatottak, a szakegyesületek ugyanis a politikai pártban is szerepet játszottak. A nehézségeket úgy kerülték ki, hogy legális egyesületek helyett a szaklapok körül csoportosultak az egyes szakmák munkásai. Megjelent az Építőmunkások, a Typografia, az Asztalosok Szaklapja, a Vas- és Fém munkások Szaklapja, a Szabók Szaklapja, a Cipész. E lapok előfizetőiként szabad szervezetet alkottak a szervezkedésben megakadályozott munkások. A Bánffy kormány bukása után ismét az egyesületi formára helyezkedett vissza a szakszervezkedés súlypontja.

1899-ben a szakszervezeti mozgalom már annyira megerősödött, hogy összeülhetett az első szakszervezeti kongresszus, melyen 62 kisebb-nagyobb szakegylet vett részt. A kongresszus a szakegyesületek kötelességévé tette, hogy tagjaiknak rendszeres munkanélküli- és utassegélyt biztosítsanak, egyben a munkaközvetítés ügyének rendezésére törekedjenek. Az egyes szakszervezetek közötti szorosabb kapcsolat létesítésére, egyben ezek működése feletti felügyeletre és irányítására 11 tagú bizottságot választottak, melynek feladatává tették: 1. a szakkongresszus határozatainak a végrehajtását, 2. egyes szakszervezetek között az utasellátás tekintetében szükséges kölcsönösség létesítését, 3. ellenállási pénztárak szervezését és az esetleges sztrájkmozgalmak feletti felügyelet gyakorlását, 4. felügyelni a szakszervezetek és szaklapok irányára és működésére, 5. statisztikai kimutatásokat szerkeszteni a szakszervezeti mozgalomról.

A bizottsággal egyidőben alakították meg a szélesebb alapokra helyezett Szakszervezeti Tanácsot, mely az egyes szakszervezetek és szaklapok két-két képviselőjéből állt. Ugyan már az 1890-es évek elején létesített a szociáldemokrata párt egy szaktanácsot, azonban az annyira siker nélkül működött, hogy végül maga a párt oszlatta fel. A Szakszervezeti Tanács megalakítása mellett állandó titkárság megszervezését is tervbe vették, azonban ennek a végrehajtását későbbi időkre hagyták. A kongresszus állást foglalt az érvényben levő munkásvédő törvények szigorú betartása mellett, de újabb ez irányú törvényeket is sürgetett. Ugyanakkor üdvözölték a székes-

fővárost, mely ekkor léptette életbe a munkások egészségének a védelmére a műhely-szabályrendeletet. Végül a benyújtás előtt álló, állami munkaközvetítő intézetet szervező törvényjavaslattal kapcsolatban a szakszervezeteknek a munkasközvetítésbe való beleszólását követelték.¹⁴

Az 1899-i kongresszus legfőbb jelentősége, hogy az elszórtan és minden központi irányítás nélkül létező szakszervezeteket és egyesületeket a 11 tagú bizottság és a Szakszervezeti Tanács megalkotásával összefogta és lehetővé tette, hogy a szakszervezkedésben rejlő erő el ne forgácsolódjék, hanem a munkásság érdekében együttesen felhasználható legyen.

A Szakszervezeti Tanács működése tényleg hatással volt szervezetek alakítására vagy kiépítésére. A cipész-munkások 1900-ban tartott kongresszusukon mondták ki egyletük országosítását. A szabómunkások 1901 májusában határozták el, hogy megalakítják a Magyarországi Szabómunkások és Munkásnők Szakszervezetét. 1901 szeptemberében alakult meg a Vas- és Fémmunkások Szövetsége, mely minden tagnak kötelezővé tette a szaklap megvásárlását.

Az 1901 decemberében összeülő második szakszervezeti kongresszus a fentiek következtében bizonyos haladásról számolhatott be.¹⁵ A második kongresszust a sütőmunkásoknak, a famunkásoknak és az építőmunkások szakszervezeteinek egy-egy kongresszus keretében történő megalakítása követte. A szakkongresszusok az illető szakszervezet megalakításán kívül elsősorban szaklap alapításával, vagy ha az már létezett, annak hatásosabb terjesztésével foglalkoztak. A sütők és az asztalosok, mivel zárt műhelyekben dolgoznak, a műhelyeknek a higienia szempontjából való felülvizsgálását kívánták. Felhozták, hogy az asztalosoknak 30%-a volt tüdőbeteg.

Valamennyi kongresszuson állandó programmpont volt a tanonckérdés. A szakmáknak ugyanis nagy sérelme volt a tanonckérdés. Egyrészt, mivel a kevésfizetésű vagy éppen fizetéstelen tanoncokat segédi munkák végzésére is felhasználták, melynek folytán a segédek munkanélküliekké lettek, másrészt a tanoncokkal szemben a mesterek nem tartották be az Ipartörvénynek a gyermekmunkára vonatkozó szakaszait.

E kongresszusokhoz járult 1903-ban a magyarországi bánya-munkások országos kongresszusa. A munkásságnak ez a nagy cso-

portja különleges munkaviszonyai miatt későbben kapcsolódott bele a mozgalmakba. A bányászok szervezkedése ott indult meg, ahol nagyobb tömegekben voltak foglalkoztatva, így elsősorban a délkeleti bányavidékeken: Aninán, Petrozsényban, Resicán, ezenkívül Pécsen. Aninán és Pécsen több alkalommal nagy sztrájkok is voltak. A délkeleti bányamunkások szervezése terén nagy munkát fejtett ki a délmagyarországi pártszervezet, mely az aradi és temesvári munkásoktól eltekintve, főleg az előbbiekre támaszkodott. Pécsen is azonban már régóta folyamatban volt a szocialista alapon való szervezkedés, úgy, hogy a Szakszervezeti Tanács elérkezettnek látta az időt, hogy a bányamunkásokat összehívja.¹⁶ A kongresszuson 13 bánya képviseltette magát. Elsősorban a munkástörvényekkel foglalkoztak, melyekre a bányászoknak, mint akik a legveszélyesebb munkát végzik, a legnagyobb szükségük van. Azután a társuladák körül előforduló visszaállásokat tárgyalták. Sok szó esett a tervezett új bányatörvényről, mert az ekkor érvényben levő 1854-i Bányatörvényt több helyen hiányosnak vélték. Különösen a természetbeni fizetés eltiltását és a hetenkénti kifizetés kötelezettségét kívánták törvénybe foglaltatni. Végül elhatározták, hogy megalakítják az Országos Bányász Szövetséget és az előmunkálatok elkészítésére országos titkárságot létesítenek. A bányász-munkások szakszervezetbe való tömörítése azonban nem sikerült. A Szakszervezeti Tanács jelentése szerint ennek legfőbb akadálya a bányamunkások műveletlensége volt. A bányászoknak több mint a fele nem tudott írni-olvasni és így a Tanács által küldött propaganda füzeteket sem értették meg.¹⁷

Az országos szakszervezeteken kívül 1903-ban számos helyi szakszervezet is alakult. Egyébként a szakszervezkedés fejlődését az egyes évek taglétszámai mutatják:¹⁸

1902 január 1-én	10.099 tag
1902 december 31-én	15.387 tag
1903 december 31-én	41.138 tag

Két év alatt a gyarapodás tehát 300%-os volt. A Szakszervezeti Tanács, hogy a gyarapodással arányosan megnövekedett feladatának megfelelhessen, 1903 végén állandó titkárság szervezését tervezte. Ugyancsak ezzel a gondolattal foglalkoztak a nagyobb szakszervezetek is, melyek sorában először a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Szövetsége alkalmazott már 1903-ban fizetett párt-

titkárt, aki kizárólag a szakmabeli munkásság ügyeivel foglalkozott.¹⁹

Ilyen előzmények után ült össze 1904-ben a harmadik szakszervezeti kongresszus, melynek előkészítését már az 1904 januárjában felvett állandó titkár intézte. Az év végén összeülő kongresszuson az 1904-ben alakult Magyarországi Bőrendös, Nyerges és Sziigyártó Munkások és Segéd munkások Szakegyesülete és a Magyarországi Szoba, Címer és Díszletfestő, Kárpitozó, Mázoló, Aranyozó és Fényező Munkásszövetség is részt vett. Rajtuk kívül a kongresszuson 13 országos, 13 helyi, és 4 vidéki szakszervezet jelent meg 50.060 szervezett munkás képviselésében.²⁰ A Szakszervezeti Tanács jelentésében az országos szövetségek kiépítését hangsúlyozta. Ennek érdekében az 1904-ben alakult, fent felsorolt szakszervezetek mintájára a kisebbszámú szakmáknak közös tömörülését kívánta. Egyébként a kongresszus a továbbműködés irányelveinek a tekintetében is határozott.²¹ A szervezeti szabályok értelmében országos kongresszust legalább 3 évenként kell tartani, melyen a szakszervezetek 500 tagig egy kiküldöttel, 500-on felüli létszámnál két kiküldöttel képviseltetik magukat. A Szakszervezeti Tanács 11 tagból áll, a tagokat a kongresszus választja. A Szakszervezeti Tanács központi lapot ad ki és a szakszervezetek működéséről statisztikát állít össze. A Tanács költségeinek a fedezésére a szervezetek bevételeik 2%-át fizetik. A Tanács együttműködik a szakszervezeti választmánnyal, mely az országos szakszervezetek központjainak, vagy a budapesti helyi szervezetek kiküldöttjeiből áll. Vidéki városokban, hol több szakcsoport van, szakszervezeti bizottságot kell szervezni. Ezek bizalmi férfiakon keresztül tartják fenn a kapcsolatot a titkársággal.

A Szakszervezeti Tanács felállításával, az állandó titkárság megszervezésével, végül a szervezési és működési szabályzat megalkotásával a munkásság gazdasági irányú szervezkedése is elérte a legmagasabbrendű keretet, melynek most már csak a kiépítése maradt hátra.

A gazdasági irányú szervezettség birtokában a magyar munkásság abba a helyzetbe került, hogy a munkapiac viszonyainak kialakulásában az általános konjunkturális viszonyok és a munkaadó mellett tényezőként szerepelhessen. Erre annál is inkább szüksége volt, mert éppen a szakszervezkedés kifejlődésének az éveiben a munkapiacra nagy változások következtek be.

Az 1873-i válság óta általában gazdasági stagnálás mutatkozott. A helyzetet enyhítették a gyáriparnak Magyarországon való konjunkturális volta, azonkívül olyan időleges fellendülések, mint amintőt a millenium okozott. Azonban a 900-as évek elején még mindig nagy számmal voltak munkanélküliek, akik a megfelelő munkafeltételek kialakulását megakadályozták. Rohonczy Gedeon képviselő interpellációjában a munkanélküliséget az utolsó tíz év nagy közmunkáinak a megszüntetésére vezette vissza.²²

Már a századvégtől kezdve erősebben mozgolódni kezdtek a munkanélküliek. Az egyik gyűlésen egy Lukács nevű munkás azt ajánlotta, hogy az idegen munkások adják át a helyüket a munkanélküli magyar munkásoknak. A tömeg félbeszakította szavait, hogy „a munka és a munkás nemzetközi.”²³ A szociáldemokrata párt is rendezett egy gyűlést a munkanélküliek érdekében. A megjelentek egy hattagú bizottságot küldtek ki azzal, hogy a polgármester előtt a munkanélküliek szomorú viszonyait ismertessék.²⁴

A gyűlések vezetőinek Budapest polgármestere levélben jelentette be, hogy a kormány, a város és az iparkamarák közbejöttével rövidesen munkaközvetítő intézetet fog felállítani és remélhető, hogy ennek az intézetnek a működése folytán a munkanélküliek helyzete is javulni fog.²⁵ 1900-ban meg is nyílt a Munkaközvetítő Intézet, azonban a munkanélküliségen nem eleget segített, mert 1901-ben még 25.000 fővárosi és 10.000 vidéki munkás volt kereset nélkül.²⁶ A munkások nem voltak elégedettek a Munkaközvetítővel. Egyrészt féltették a saját szervezeteik munkaközvetítő intézményeit, másrészt kifogásolták, hogy az Intézet vezetőségében nincs munkás és az alapszabályok szerint a Munkaközvetítő sztrájk esetén is közvetít munkát. Ezek miatt az okok miatt gyakran tüntettek az Intézet ellen, sőt a hivatalnokokkal szemben többször tettelegességeket követtek el. Végül is a kereskedelmi miniszter a munkások lecsillapítására az intézet igazgatóságát 5 munkással egészítette ki 1902-ben, majd 1903-ban az alapszabályok kifogásolt részét is módosította.²⁷

A Munkaközvetítő forgalmát a következő számok jellemzik:

Év	Munkáskínálat	Munkáskereslet	Elhelyezés
1901 ²⁸	81.420	44.269	31.284
1902 ²⁹	81.140	46.958	34.432
1903 ³⁰	83.359	51.372	38.506
1904 ³¹	82.967	53.590	39.638

Gyökeresen megváltozott a munkapiac helyzete 1902 után. A munkapiac viszonyainak alakulását több, egymástól hatásban és lényegben különböző tényező idézte elő. Elsősorban a kifejlődő világ gazdasági konjunkturát kell megemlíteni, mely VII. Edward és Delcassé francia miniszter német-ellenes bekerítő politikája miatt előállott nagy fegyverkezés következtében mutatkozott. Magyarország költségvetéseiben is a katonai kiadások egyre nagyobb összegekkel kezdtek szerepelni. A gazdasági konjunktúra azonban a munkaalkalmak gyarapításán kívül az árak emelkedését is előidézte. E konjunkturális áremelkedésekhez járult még egymásután több év rossz terméseredményének drágító hatása. Ennek folytán a fontosabb élelmiszeri cikkek árai a következőképpen alakultak:³²

	1901	1904	1907	1908
	á r a k f i l l é r b e n .			
Búzaliszt 0g kg.	28	31	33	38
Rozsliszt „	24	25	26	32
Burgonya „	7	9	8	9
Marhahús „	146	169	190	183
Borjúhús „	131	163	193	178
Sertéshús „	113	135	156	156
Zsír „	125	152	167	162
Tej, liter	19	20	23	22
Tojás, 100 db.	541	577	632	666

A jelzett években bekövetkezett áremelkedések a munkabérek vásárló erejét erősen csökkentették.

A második tényező, mely ezekben az években a munkáskereslet és kínálat viszonyát döntően befolyásolta, a kivándorlás volt. Eddig az volt a helyzet, hogy Magyarország mezőgazdasága a megművelési módokat nem tudta a szaporodó mezőgazdasági népességet teljes mértékben foglalkoztatni, viszont az iparosodás nem történt olyan arányokban, hogy a mezőgazdasági népfelesleget teljes mértékben át tudja venni. A munkaadók szempontjából kedvező volt ez az állandó munkaerő-felesleg, mely a bérek felfelé

alakulását megakadályozta. A munkáskínálat azonban nagymértékben csökkent, midőn a munkanélküliek tömege kivándorlás útján igyekezett foglalkoztatáshoz jutni. Már a 80-as évektől megindult a kivándorlási folyamat, azonban csak az új évszázad első évtizedében vált nagyarányúvá. Míg 1896—1900-ig évenként átlag 32.056-an hagyták el munkaszerzés céljából az országot, addig 1901-ben 71.470-en, 1902-ben 91.162-en, 1903-ban 119.944-en.³³ A kivándorlók elsősorban az alacsonyabb rétegekből kerültek ki. A munkáshiány ennek folytán, főleg a mezőgazdaságban oly nagy lett, hogy törvényhozási úton próbálták meg a kivándorlást megakadályozni. Ennek a törvénynek a hatása mutatkozott meg 1904-ben, de a további években a kivándorlás megállíthatatlan:

1904-ben	97.346	kivándorló
1905-ben	171.430	„
1906-ban	186.000	„

A kivándorlások tehát a munkapiac viszonyait a munkások szempontjából kedvezően alakították.

A harmadik tényező, mely a munkaviszonyoknál szerepet játszott, a munkásság szervezettsége volt, melynek birtokában a munkafeltételek megváltoztatására irányuló törekvéseit keresztül tudta vinni.

Összegezve tehát a helyzetet, egyrészt a gazdasági konjunktúra, másrészt a kivándorlás következtében, az előző évekkel ellentétben a munkásokban kereslet mutatkozott. E kedvező jelenség mellett a részben a konjunkturális okokra visszavezethető áremelkedések a munkásságnak erkölcsi alapot nyújtottak munkaviszonyainak megjavítására, melyet szervezettségén keresztül igyekezett elérni. E törekvéseit az 1901—1908 között lefolyt bérmozgalmakkal támasztotta alá.

Bérmozgalmakkal már előbb is találkoztunk. A századvég körül következő volt a helyzet: 1899-ben a nagyobb üzemekben 14 sztrájk volt. Ezek közül 6 eredményes, 3 részleges és 5 teljesen eredménytelen volt.³⁴ 1900-ban 4, 1901-ben azonban már 19 sztrájk volt. A sztrájkok száma 1902-ben 32-re szökik fel, melynek 50%-a eredményesen, 37,5%-a részlegesen és 12,5%-a teljesen eredménytelenül végződött.³⁵ Ebben az évben a következő szakmákban talál-

kozunk bérmozgalmakkal: nyomdászok (900), szegedi, nagyvárad, aradi, bajai, székesfehérvári, szombathelyi kőművesek, fiúmei kikötőmunkások (2000), győri waggongyár (2000), pozsonyi kábelgyár (400), konfekciósok, paszományosok, stb. 1903-ban 38 sztrájk volt,³⁶ ezek közül kiemelkedett a cipészek 3 és fél hónapig tartó mozgalma, melyben kb. 1000-en vettek részt. Teljes sikerrel végződött a budapesti közúti vaspálya társaság alkalmazottainak a sztrájkja és a sütőmunkások országos sztrájkja. A budapesti kőművesek mozgalma kollektív szerződéssel fejeződött be. A budapesti fuvar- és teherszállító munkások sztrájkjába a katonaság is beavatkozott.

1904-ben 183 sztrájk tört ki, melyek közül méreténél és jelentőségénél fogva az államvasutak tisztviselőinek és munkásainak a bérmozgalma emelkedett ki.³⁷ A Máv. alkalmazottak többször kértek fizetésemelést, végre fizetésrendezésükről a kormány 1904 áprilisában törvényjavaslatot terjesztett be. A vasutasokat azonban ez nem elégítette ki és április 20-ra Budapestre országos gyűlést hívtak egybe. Az igazgatóság azonban megtiltotta, hogy a vasutasok erre a gyűlésre felutazzanak, egyben a mozgalom vezetőit állásuktól felfüggesztette. Erre az egész országban leálltak a vasutak. A sztrájkolókkal országgyűlési képviselők tárgyaltak és munkábaállásuk esetén a kormány jelentős engedményeket helyezett kilátásba: általános bűnbocsánatot, országos szövetség és a nagygyűlés engedélyezését, állásfoglalást a törvényjavaslattal szemben. Azonban a sztrájkolók a közvetítést visszautasították és elfogadhatatlan feltételeket terjesztettek elő. Ekkor katonai szolgálattételre rendelték be a sztrájkolókat és az államvasutakhoz osztották be őket szolgálattételre, egyidejűleg elfogták a sztrájkolók vezetőit.

Nagyszabású volt még 4200 szabómunkás sztrájkja is, mely megegyezéssel végződött, továbbá a malommunkások bérmozgalma, melyben 2300-an vettek részt. Sztrájkjuk miatt alkalmazott kizárás folytán lett munkanélkülivé 10.000 építőmunkás.

A sok sikertelen sztrájkra való tekintettel a Szakszervezeti Tanács, mely a szakszervezeteken, illetve azok szabadszervezetein keresztül a sztrájkok irányítója volt, felhívta a munkások figyelmét, hogy óvakodjanak a könnyelmű és hiábavaló sztrájkok kimondásától és a sikeres sztrájk előfeltételeit sztrájkszabályzatban foglalta össze.³⁸ Eszerint a sztrájk sikerének első feltétele a gazdasági szervezkedés, mert a szervezetek anyagi ereje a döntő körülmény.

Ezért előzőleg ellenállási alapokat kell létesíteni. A sztrájkokat be kell jelenteni a szakszervezetnek, illetve a Szakszervezeti Tanácsnak és csak e tényezők engedélyével indíthatók meg; e bejelentéseknek legalább 4 héttel a bérharc megkezdése előtt kell megtörténnie. Nagyobb sztrájkokat a Szakszervezeti Tanács az összmunkásságra kivetett külön járulékokkal támogat.

Az előkészítés következtében a bérmozgalmak a következő években csak fokozódtak:³⁹

1905-ben	335 sztrájk volt	39.742 munkás részvételével
1906-ban	558 sztrájk volt	45.919 munkás részvételével
1907-ben	431 sztrájk volt	36.026 munkás részvételével

A nagyarányú bérmozgalmakkal együtt a háttérből irányító szakszervezetek taglétszáma is rohamosan megnövekedett:⁴⁰

1904. év végén	53.169 szakszervezeti tag
1905. év végén	61.173 szakszervezeti tag
1906. év végén	129.332 szakszervezeti tag
1907. év végén	130.120 szakszervezeti tag

A sztrájkok számát csak a gazdasági fellendülés alábbhagyása csökkentette. 1908-ban már csak 200 sztrájk fordult elő. Ezzel párhuzamosan a szakszervezetek taglétszáma is 102.044-re apadt.

Amint látható, a sztrájkok zöme 1905 és 1907 közé esett. E három év alatt lefolyt bérmozgalmak a munkaviszonyokat nagymértékben megváltoztatták:⁴¹

	1905.	1906.	1907.
	m u n k á s		
10%-nál kisebb béremelést ért el . . .	4084	5414	1959
10—20%-os béremelést ért el . . .	18349	15942	7336
20%-nál nagyobb béremelést ért el . .	3271	5273	1983
1/2 óránál kevesebb munkaidőrovidítést .	251	5886	95
1/2—1 órai munkaidőrovidítést . . .	18421	3727	5048
1 óránál több munkaidőrovidítést . . .	3114	4952	410

Pedig a sztrájkoknak csak a kisebbik része járt sikerrel:⁴²

	teljes siker	részleges siker	sikertelen
	a sztrájkok		

1905	17.66%-a	52.53%-a	30.41%-a
1906	30.60%-a	48.39%-a	21.01%-a

Amennyiben szakmák és nem egyes gyárak bérmozgalmairól volt szó, a sikeres sztrájkok rendszerint kollektív szerződéssel végződtek, tehát a munkaadók elfogadták a szakszervezeteket szerződő félnek.

Nemcsak a munkafeltételek javításáért folytak azonban sztrájkok, hanem sok esetben a munkások hatalmi kérdést csináltak a bizalmi rendszer elismertetéséből, vagy a nem szervezett munkások elbocsájtásából is. Ezeknek a sztrájkoknak több mint a fele eredménytelenül végződött. Egyébként a sztrájkok és kizárások következtében a munkások 1905-ben összesen 831.676, 1906-ban 1.414.644, 1907-ben 864.437 munkanapot veszítettek.⁴³

A sztrájkok legnagyobb része előre megszervezett volt és az illető szakszervezet irányítása alatt állott. Ez az irányítás nem törénthetett nyíltan, mert már a szakszervezetek alapszabályainak az engedélyezésénél tekintettel voltak arra, hogy ezekben a sztrájk-szervezés ne szerepelhessen, legfeljebb az, hogy „tagjaik szellemi és anyagi érdekeinek megóvása céljából munkafeltételeik javítására törekedhetnek, azok elérése végett a munkaadókkal tárgyalásba bocsátkozhatnak, hogy békés megegyezést létesítsenek.” A hatóságok ügyeltek az alapszabályok pontos betartására s eljártak a megszegői ellen. 1904-ben a belügyminiszter 104.945 III./a rendeletével sztrájkszervezés gyanúja miatt függesztette fel a Famunkások Szövetsége asztalos szakosztályát. Ép ezért a szakszervezetek legfeljebb munkanélküli, vagy rendkívüli segélyek címén segítették a sztrájkolókat. E címen a szakszervezetek 1904-ben 123.946 K-t, 1905-ben 175.655 K-t, 1906-ban 195.949 K-t, 1907-ben 559.245 K-t, 1908-ban 409.268 K-t fizettek ki tagjaiknak.⁴⁴

A szakszervezetek megkötöttsége miatt a sztrájkokat az úgynevezett szabadszervezetek készítették elő és irányították, melyek alapszabályok nélkül, titokban működtek. Az előkészítés megfelelő nagyságú sztrájkalap létesítéséből állott.

Az egyik legnagyobb szabadszervezet a famunkásoké volt. A famunkások szabadszervezetében a szakmunkás 30 fillért, segédmunkás 20 fillért fizetett hetenkint a sztrájkalapra. Ezért sztrájk esetén heti 10—12 korona segélyt kapott. 1908-ban a famunkások szabadszervezete 89.553 korona sztrájksegélyt fizetett ki. A sztrájkokban résztvevő 2109 famunkás a fenti évben évi 261.640 korona béremelést és heti 3 óra munkaidőrovidítést nyert.⁴⁵

A munkásokra háramló haszontól eltekintve, a sztrájkok a

munkanapok nagyszámú kiesése következtében az ipari termelésben jelentős károkat okoztak. A termelés folytonossága érdekében a hatóságok kezdettől fogva figyelemmel kísérték a bérmozgalmakat. Az első időben hatalmi úton kísérelték meg csökkenteni a sztrájkok számát. Részben ezt a célt kívánta elérni a 48.721/1903. sz. belügyminiszteri rendelet, mely a munkából jogtalanul kilépő munkások karhatalom útján való visszahozataláról intézkedett. Rövidesen azonban más felfogás vált uralkodóvá, mégpedig, hogy a munkás és a munkaadó küzdelmébe az államhatalom egyik részén se avatkozzék be. E szellemben jelentek meg az 55.154/1904. sz. és a 73.078/1904 sz. belügyminiszteri és kereskedelemminiszteri rendeletek, melyek kimondják: „téves úton járnánk, ha a sztrájkok orvoslását a tömeges munkabeszüntetés tilalmában, vagy pláne megtorlásában keresnénk. A szerződésileg elvállalt munkát mindenkinek teljesíteni kell, de mindenki szabadon határozhatja el, hogy bizonyos feltételek mellett munkát vállaljon-e és senki oly munka vállalására nem kényszeríthető, melynek feltételeit kielégítőnek nem találja. A nagyipar viszonyai között ez a jog a munkás számára testet csak úgy ölthet, ha munkavállalás megtagadását társainak mennél nagyobb számával egyetértőleg határozza el és a munka feltételeinek módosítására irányuló ilyen összebeszélés a mai gazdasági életnek jogos és törvényes eszköze, melytől a munkást megfosztani annyi volna, mint őt védtelenné tenni a munkaadóval szemben. Az állam és a hatóság tiltó és büntető jogköre csak arra terjedhet, hogy meggátolja, vagy megtorolja a munkába állni vonakodó munkások minden oly ténykedését, mely akár a munkaadó, akár a dolgozni kívánó munkások személyi és vagyonbiztonsága ellen irányul, akár pedig szabad elhatározásában kívánnák őket korlátozni.“

E rendelet szellemében döntött a kereskedelmi miniszter, mint legfelsőbb iparhatóság három ungvári munkás perében, akiket sztrájkra való felbujtással vádoltak. A miniszter a 9942:VII./1904. rendeletével a munkásokat felmentette.

Egyes munkaadók az Ipartörvény sztrájkszakaszait (162–164) akarták alkalmazni olyan esetekben, midőn a szervezett munkások a szervezetleneket nyomással kényszerítették a szakszervezetbe való belépésre, vagy a szaklap előfizetésére. Azonban a kereskedelmi miniszter 75.332/1906. számú rendeletében kijelentette, hogy az Ipartörvény említett szakaszai csak a sztrájk létesítésére irányuló

erőszakról intézkednek és a kormányhatósági jóváhagyással ellátott szakszervezetek nem tekinthetők olyan egyesülésnek, hogy az azokhoz való csatlakozás, vagy a hátralékos tagdíjnak kifizetése érdekében kifejtett jogtalan rábírás az Ipartörvény 164. §-a alá tartozna, e ténykedések legfeljebb az alapszabályok áthágásának tekinthetők.

Fenti rendeletek és döntvények folytán a munkaadók a bérmozgalmakban nem számíthattak többé a hatóságok segítségére, ezért a munkásokhoz hasonlóan szervezkedni kezdtek. 1903-ban alakult meg a Magyar Gyáriparosok Országos Szövetsége, mely — egyéb célkitűzései mellett — a munkaviszony kérdéseire is nagy súlyt helyezett.⁴⁶ Az építőiparban előfordult nagyszámú sztrájkok megakadályozására jött létre 1907-ben a Magyar Építőiparosok Szövetsége, mely a bérmozgalmat kezdő munkásokkal szemben többször folyamodott a kizárás fegyveréhez. Ezt követte 1908-ban a Munkaadók Országos Szövetségének a megalakítása, melybe 11 munkaadó szervezet lépett be. A munkaadók szervezkedését mutatja a kizárások nagy száma. 1905-ben még csak 5 kizárás volt, 1907-ben már 36 és 1908-ban is 21.⁴⁷

A fenti szervezetek bizonyos mértékig megtörték a szakszervezeteknek és szabadszervezeteknek az utolsó évek folyamán kialakult irányítását, azonban a szakszervezetek tekintélyét mutatja, hogy 1907-ben az Ipartanács felállításáról szóló törvényjavaslat szövegezésénél a Szakszervezeti Tanácsot is felszólították véleménynyilvánításra. Az új törvény a munkásságnak is biztosított helyet az Ipartanácsban, azonkívül a munkásügyi albizottság taglétszámának nagy részét a munkások számára tartotta fenn. A szakszervezetek azonban nem küldték el képviselőiket az Ipartanácsba. Még kevesebb megalapozással fogadták a szakszervezetek az 1907:XIX. t.-c.-t, mely pedig a munkásság betegbiztosítását reformálta meg. A törvény nagy jelentősége, hogy a sok különféle betegpénztárt a Munkásbiztosító keretében egyesítette és ezáltal meggátolta a munkásság anyagi erőinek a szétforgácsolását. A szakszervezetek kifogásolták, hogy az új szerv vezetőségében ezentúl nem $\frac{2}{3}$, hanem $\frac{1}{3}$ arányban lesznek képviselve, hogy a Munkásbiztosító ellenőrzésére Országos Munkásbiztosító Hivatal néven állami felügyelő hatóságot létesítettek.

A szakszervezetek nagyobb arányú ellenkezését azonban meggátolta taglétszámuk apadása és ezzel erejük gyengülése. Ennek

oka elsősorban a konjunktura visszafejlődése volt, de közrejátszott a koalíciós kormány nyomása is, mely több szakszervezet felfüggesztésében jutott kifejezésre. A nagyobb szakegyletek sorában felfüggesztették a Magyarországi Építőmunkások Szövetségének budapesti kőműves-szakosztályát,⁴⁸ a Vas- és Fém munkások Szövetségének a vasbútor-szakosztályát, a Teherszállító és Fuvaros Munkások Szakszervezetét stb. A fenti okok következtében az 1907. év maximális taglétszáma után a helyzet a következőképpen alakult:⁴⁹

1908	102.054	tag
1909	85.266	„

A szakszervezetek apadása egyúttal a munkanélküliség megnövekedését jelentette. A munkanélküliek részére adandó segély érdekében a Szakszervezeti Tanács külföldi példákra hivatkozva többször eljárta, azonban mindannyiszor eredménytelenül. A munkanélküliség enyhítésére sokat tettek az egyes szakszervezeti munkaközvetítők, melyek sokkal nagyobb eredménnyel működtek, mint a hivatalos Munkaközvetítő Intézet, különösen mivel a kollektív szerződések is kikötötték a szakszervezeti munkaközvetítők igénybevételét.

A szakszervezeti munkaközvetítők forgalma:

Év	A jelentkezők száma	El- helyezettek száma	Elhelyezettek, a jelentkezők %-a
1908	41.158	29.959	72.79
1909	31.625	22.298	70.50
1910	33.076	26.280	79.45

A gazdasági helyzetnek 1910-ben bekövetkezett részleges javulása a szakszervezeteknek a fejlődésére ismét kedvező hatással volt. Az 1910. évi 86.478-as létszám 1911-ben már 95.180-ra emelkedett. A fejlődő magyar szakszervezeti mozgalom elismerésül a nemzetközi szakszervezeti kongresszust 1911-ben Budapesten tartották meg. Résztvett rajta többek között Jouhaux, a későbbi híres francia szakszervezeti vezető is.⁵⁰

A gazdasági élet javulása azonban az olasz-török és a balkáni háborúk előidézte világháborús feszültség következtében csakhamar alábbhagyott. Bár a szakszervezetek létszáma 1912-ben a nagyarányú politikai mozgalmak következtében ismét emelkedést mutatott, igen sok munkás vesztette el a kenyerét. A Munkásbiztosító

Pénztár budapesti kerületének a jelentése szerint 1913-ban 40.000-rel volt kevesebb tagjainak száma, mint 1911-ben.⁵¹

A szakszervezeteknek a világháború előtti utolsó nagyobb megmozdulása a készülő sajtótörvény ellen történt. Munkásellenesnek vélték ugyanis a javaslatnak azt a szakaszát, mely a szerkesztő, illetve a nyomdavállalat fokozatos kártérítési felelősségét kívánta megállapítani. Ebben az időben már 59 szakszervezeti lap⁵² jelent meg és ezeknek a létezését féltették az új törvénytől. A Szakszervezeti Tanács több gyűlést rendezett a javaslat ellen, majd küldöttség kereste fel Balogh Jenő igazságügyi minisztert a kártérítésre vonatkozó 39. és 40. § eltörlése végett. A miniszter kinyilvánította, hogy a javaslat nem a szakszervezetek ellen irányul, annál is inkább, mert a kormány külön törvényben kívánja elismerni a munkások sztrájk-jogát, hanem csak a téves, vagy valótlan közlemények megjelenését akarják meggátolni. Egyébként a munkásság megnyugtatóására a miniszter Thirring Lajos kúriai bíróval és Szladics Károly táblabíróval szakszerűen megmagyaráztatta a küldöttség tagjainak az általuk kifogásolt szakaszok lehetőségeit.⁵³

„A szakszervezkedés kiépülése és eredményei” című fejezet jegyzetei:

- ¹ Népszava. 1889. 50. sz.
- ² Népszava. 1889. 49. sz.
- ³ Gracchus: Mit akarnak a munkások. Röpirat. 1891.
- ⁴ Somogyi M.: A munkásegyletek. (Közgazdasági Ismeretek Tára II.) 1900.
- ⁵ Népszava. 1890. 39. sz.
- ⁶ Népszava. 1891. 3. sz.
- ⁷ Népszava. 1892. 17. sz.
- ⁸ Bunzel: i. m. 115.
- ⁹ Népszava. 1893. 24. sz.
- ¹⁰ Novitzky: i. m. 40.
- ¹¹ Weltner J.: 10 év a szervezkedésből. 1903.
- ¹² Népszava. 1895. 6. sz.
- ¹³ Népszava. 1895 október 9.
- ¹⁴ Rendőrségi jelentés. 1899. 439.
- ¹⁵ A II. Szakszervezeti Kongresszus Jegyzőkönyve. 1902.
- ¹⁶ Rendőrségi jelentés. 1903. 267.
- ¹⁷ Rendőrségi jelentés. 1904. 297.
- ¹⁸ A Szakszervezeti Tanács jelentése. 1908.
- ¹⁹ Rendőrségi jelentés. 1903. 267.
- ²⁰ Rendőrségi jelentés. 1904. 225.
- ²¹ Rendőrségi jelentés. 1904. 302.
- ²² Népszava. 1898. 61. sz.
- ²³ Rendőrségi jelentés. 1899. 296.
- ²⁴ Rendőrségi jelentés. 1899. 289.
- ²⁵ Rendőrségi jelentés. 1899. 297.
- ²⁶ Rendőrségi jelentés. 1902. 33.
- ²⁷ Rendőrségi jelentés. 1903. 82.
- ²⁸ Statisztikai Évkönyv. 1901. 133.
- ²⁹ Statisztikai Évkönyv. 1902. 155.
- ³⁰ Statisztikai Évkönyv. 1903. 153.
- ³¹ Statisztikai Évkönyv. 1904. 155.
- ³² Statisztikai Közlemények. 44. kötet. Árstatisztika. 248.
- ³³ Oczwirk: i. m. 68.
- ³⁴ Rendőrségi jelentés. 1899. 484.
- ³⁵ Rendőrségi jelentés. 1902. 260.
- ³⁶ Rendőrségi jelentés. 1903. 319.
- ³⁷ Rendőrségi jelentés. 1904. 452.
- ³⁸ Rendőrségi jelentés. 1904. 325.
- ³⁹ Ipari sztrájkok és munkából való kizárások Magyarországon 1907-ben. 1908.
- ⁴⁰ A Szakszervezeti Tanács jelentése. 1908.

⁴⁰ Géber A.: Az utolsó évek munkásmozgalmai Magyarországon. 1909. 37. (Géber Antal dr. mint a kereskedelmi minisztérium fogalmazója, a hivatalos sztrájkstatisztikát szerkesztette és idézett könyvében ennek az adatait használja fel.)

⁴¹ Géber: i. m. 38.

⁴² Géber: i. m. 41.

⁴³ Népszava. 1909 február 9.

⁴⁴ Weltner J.: A szabadszervezet.

⁴⁵ Munkaadók szervezetei. GyOSz kiadása. 1906.

⁴⁶ Géber: i. m. 43.

⁴⁷ Rendőrségi jelentés. 1907. 89.

⁴⁸ A Szakszervezeti Tanács jelentése. 1909.

⁴⁹ Rendőrségi jelentés. 1910. 401.

⁵⁰ Rendőrségi jelentés. 1911. 400.

⁵¹ Pártkongresszusi jegyzőkönyv. 1913.

⁵² Népszava. 1913. nov. 23.

IX.

A MUNKÁSSÁG A VILÁGHÁBORÚ ELŐTTI ÉVEK NAGYPOLITIKÁJÁBAN.

A XX. század elején a magyar munkásság megszervezése és belső szerveződése befejeződött. Felszabadult erőit és kiépített szervezeteit a továbbiak folyamán arra használta fel, hogy a magyar társadalomban tényezővé váljon. Mégpedig nemcsak a foglalkozása és száma révén a gazdasági életben, hanem a társadalom egyéb fontos működési területein is, elsősorban a politikában.

A munkásság szervezetei már megalakulásuktól kezdve állást foglaltak egyes, foglalkozásukra csak közvetett kihatással levő kérdésekben, azonban ezeknek a problémáknak az eldöntésében a munkásság — jelentőség híján — semmi szerepet nem játszott. De ahogy száma és szervezettsége növekedett, oly mértékben figyeltek fel rá az országot irányító tényezők, a pártok. A politikai, gazdasági és társadalmi kérdéseket fontosságuk és az illető párt világnézete szerint összefoglaló pártprogrammokon keresztül kapcsolódott be elsősorban a munkásság — habár közvetve is — a nagypolitikába.

A munkásság szempontjából a pártprogrammokat két oldalról vizsgálhatjuk. Szerepeltek a pártprogrammokban olyan törekvések, melyek, bár nem vonatkoztak kifejezetten a munkásságra, mégis a munkásságnak az illető kérdésben elfoglalt álláspontjával megegyeztek, mint például a gyülekezési szabadság, vagy a választójog kiterjesztésére irányuló követelések. De találunk a pártprogrammokban olyan részleteket is, melyek kifejezetten a munkásság helyzetének a megjavítására, foglalkozási viszonyainak az elrendezésére irányultak.

A legelső nyomokat az Ugron Gábor és Mocsári Lajos vezérése alatt álló 48-as függetlenségi párt programjában¹ találjuk, melyet akkor adtak ki, mikor a párt 1884-ben az Irányi-féle csoporttal egyesült: „szívéünkön hordozzuk a munkások sorsának a javítását is, de úgy, hogy a társadalom alapjai meg ne ingattassanak, különösen pedig a tulajdon sérthetetlensége csorbát ne szenvedjen.”

A 48-as függetlenségi pártban történt szakadás alkalmával az Ugron csoport az 1896-i választásokkor új programot adott ki, melyben néhány sort a munkáskérdésnek is szentelt: „a munkáskérdésnek megnyugtató és úgy a kivándorlást, mint a helyenként mutakozó elégtelenség lecsillapítását célzó megoldását a járadékrendszeren nyugvó és az államjavak bevonásával létesített gyárak felállításával és általában a kereseti források gyarapítása által várjuk és követeljük.”

Apponyi Albert gróf pártja, az egykori mérsékelt ellenzék, mely 1892-ben Nemzeti Párt néven alakult újjá, az 1896-i programban hangsúlyozta a gyülekezési és egyesülési szabadságnak törvénnyel való meghatározását és a sajtószabadság fenntartását. Az általános szabadságjogok mellett a társadalmi állapotokkal is foglalkozott: „egészséges társadalmi állapotok fenntartása a nemzeti erőnek és egységnek egyik leglényegesebb előfeltétele. Evégből nem szabad elhanyagolnunk a munkásvédő törvényhozás kiegészítését és teljes figyelmünket kell fordítanunk ama társadalmi bajokra, melyek az ország egyes részeiben, részint végleges kivándorlás, részint veszélyes forrongások alakjában mutakoznak. Az ipari foglalkozás kiterjesztése képezi ezen bajoknak legbiztosabb ellenszerét.”

Míg a legtöbb pártot a közjogi kérdések kötötték le, a Zichy Nándor gróf vezetésével 1895-ben megalakult Katholikus Néppárt egyházpolitikai követelései mellett a dolgozó néposztályok sorsának javítására is nagyobb gondot fordított: „az állam részéről a nagytőkével való versenyben a munkás kellő törvényes védelemben részesüljön. A munkaadó és munkás közötti viszony a munkás családi, erkölcsi és egészségi érdekeinek megóvásával és a munkásbiztosítások nagymérvű kiterjesztésével szerveztessék.” 1901. évi új programjába a politikai jogok kiterjesztését is beillesztette a Néppárt: „tapasztalva, hogy a gyülekezési és egyesülési szabadság elvének törvényben való biztosítása ellenére is a polgárok jogaik

érvényesítésében sokszor akadályoztatnak, követeljük a kérvényezési, gyülekezési és egyesülési jognak határozottabb törvényes szabályozását és biztosítását.“

Bánffy Dezső gróf miniszterelnöksége alatt panaszkodtak leginkább a szocialisták politikai jogaik korlátozása miatt. Mindamellet nagymértékben felkarolta a munkásság politikai kívánságait az Új Párt, melyet miniszterelnöki bukása után 1903-ban alapított Bánffy. „A választási törvény már nem felel meg a köz-szükségletnek és ezt a törvényt sürgősen módosítani kell, hogy a választójog minél szélesebb rétegekre kiterjesztessék. A gyülekezési jog gyakorlása szükség nélkül súlyosan van gyakori esetben korlátozva. Ez a jog, mint a szabadság egyik legfontosabb biztosítója, törvény által olyképen bástyázandó körül, hogy önkényes korlátozása kizárassék.“ Az Új Párt a munkanélküliséggel és a szociális törvényhozással is foglalkozott: „Kívánjuk korszerű munkásügyi intézmények és törvények alkotását, a munkaközvetítésnek országos szervezését, jóléti intézmények létesítését, egyetértőleg a munkásszervezetekkel, a munkaadó s munkás közti igazságos viszony létesítésére való törekvéssel.“

Számbavéve 1867 és 1905 között a polgári pártok nagy számát és az általuk kiadott politikai programok sokaságát, meg kell állapítani, hogy a munkásosztály még a pártprogramok amúgy is ritkán megvalósított célkitűzéseiben sem jutott valami nagy szerephez. Ennek azonban nem az volt az oka, mintha a munkásosztály iránt a pártok különösebb ellenszenvvel viseltettek volna, hanem a magyar politikában résztvevő és szereplő pártokat szinte kivétel nélkül jellemezte, hogy túlnyomó részben közjogi célok elérését tűzték ki maguk elé, vagyis Magyarország és Ausztria egymásközi viszonyának — szempontjaik szerint való — rendezését. Még gazdasági követeléseiket is, mint például az önálló pénzrendszer, az önálló jegybank, ebből a szemszögből határozták meg. Ezek mellett a kérdések mellett a társadalmi problémák meglehetősen háttérbe szorultak, ennek folytán a munkásság nem látta érdekeit és elveit a politikai életben eléggé megvédettnek és képviseltnek. Talán ez a körülmény magyarázza meg a nagy erőfeszítéseket, az el nem lankadó buzgalmat, mellyel a munkásosztály parlamenti képviseltetése érdekében az általános titkos választójogért vívott harcát egészen a világháború kitöréséig végigküzdötte.

A szociáldemokrata párt a nagypolitika egyes kérdéseivel meg-

alakulása óta foglalkozott, azonban állásfoglalása csak akkor vált jelentősegteljesebbé, mikor a mozgalomban rejlő erőt a magyar politikai életben szerepet játszó egyének, vagy szervezetek felismerték és felhasználták. 'Az első párt, mely kapcsolatokat keresett a szociáldemokratákkal, a Vázsonyi Vilmos vezetése alatt álló demokrata párt volt, mely már 1898-ban a választójog jegyében néhány népgyűlésen is együtt működött a szociáldemokrata párttal. Az 1899-i választások alkalmával a munkáspárt az újonnan alakult választójogi ellenzékhez csatlakozott, midőn azok az általános titkos választójogot felvették programjukba. A választójogi ellenzékben Holló Lajos, Barabás Béla vezetésével a függetlenségi párt vitte a főszerepet. Azonban az együttműködés az ellenzéki pártokkal nem sokáig tartott. A választások lezajlása után a szocialisták megvádolták a választójogi ellenzéket, hogy nem tartották be ígéreteiket és a kormánnyal kötött paktumból kihagyták az általános választójog követelését.

Nem nyugodtak azonban könnyen bele a fejleményekbe és újszerű módon hívták fel a figyelmet az általános választójogra. A főváros legforgalmasabb utcáin a munkásság meghatározott időben úgynevezett tüntető sétákat tartott, miközben „Jogot és kenyeret a népnek,“ „Aki jó katonának, jó választónak is,“ „Ahol nincs jog, ott nincs haza“ feliratú táblákat hordoztak.²

Az időközben bekövetkezett kormányváltás felfokozta a szociáldemokraták reményeit. Amilyen nagy örömmel üdvözölte azonban a szociáldemokrata párt a kivételes rendeletek miatt gyűlölt Bánffy bukását és a „jog, igazság, törvény“ jelszavak hangoztatásával kormányra lépő Széll Kálmánt, oly hamar kiábrándult belőle is.

Arra számítottak ugyanis, hogy Széll felfüggeszti a Bánffy kormánynak a szocialista mozgalmat akadályozó rendeleteit. Ennek érdekében küldöttségileg mentek fel az új miniszterelnökhöz, aki kilátásba is helyezte a rendeletek megváltoztatását. Ez azonban nem történt meg. Erre a népgyűléseken azt hangoztatták, hogy a Széll kormány rosszabb, mint a Bánffy volt, mert az legalább őszintén viselkedett.³

Ebben az időben ünnepelték meg Kossuth Lajos születésnapja 100. évfordulóját. Országszerte nagy megbotráncozást keltett, hogy az ünnepségeken a szociáldemokraták a rendezőség meghívása ellenére sem vettek részt, azzal a megokolással, hogy Kossuth Lajos

politikai pályáján nincs olyan mozzanat, mely őt a magyarországi munkásosztállyal összekapcsolná.

Igen heves agitációt fejtett ki a párt Széll Kálmán lemondása után a kormányalakítással megbízott Khuen-Héderváry Károly gróf, volt horvát bán ellen. Személyét úgy a sajtóban, mint a gyűléseken a legkíméletlenebb hangon támadta. Jellemző erre a Népszava „Készüljünk” című vezércikkének — melyet különben röpirat formájában is megjelentettek, — alábbi része: „Neve hirhedt az egész országban és nincs, kit jogosabb gyűlölet, igazabb harag, rettenetesebb átok kísérne, mint azt, aki bitóval és börtönnel, jogfosztással és katonasággal igazott le egy országot.”⁴

Ez az éles hang jellemzi azt a népgyűlést is, melyet a Franciaországból kiüldözött szerzetesrendek itteni letelepedése ellen tartottak. A vallásellenes izgatást Kaas Ivor képviselő a Házban is szóvátette. Mellékesen megjegyezte, hogy a párt három vezető tagja, így Bokányi Dezső is, évekig a rendőrség szolgálatában állottak.⁵ A további fejleményeket a Khuen-Héderváry kormány ismeretes vesztegetési botránya szorította háttérbe. A vesztegetést kivizsgáló parlamenti bizottság előtt a párt vezetőségi tagjai azt vallották, hogy Szapáry gróf, fiumei kormányzó a miniszterelnök képviselőtében hozzájuk is ellátogatott és érdeklődött, hogy a szociáldemokrata párt milyen feltételek mellett hajlandó feladni ellenséges magatartását.⁶

A szakszervezetek gyarapodásával és a pártszervezetek kiépítésével a munkásság politikai jelentősége csak fokozódott. 1903–904 folyamán a fővárosban 120, a vidéken 550 gyűlést rendezett a párt. Ellenben a liberális polgárságnak a létszámemelés ügyében összehívott nagygyűlését, mivel nem akarták határozati javaslatban kimondani az általános titkos választójog szükségességét, a munkásság tüntetése feloszlatta.⁷ A gyűlések nagy száma és az agitáció erősödése következtében nagymértékben megnövekedtek a munkásvezérek ellen indított izgatási és egyéb perek. Bizalmas utasítás értelmében a munkásvezérek ellen indított eljárásokat a hatóságoknak a legsürgősebben kellett elintézniük. E rendelkezés híre valahogy kiszivárgott és a szociáldemokrata párt is tudomást szerzett róla. Következésképpen 1904 júliusában két munkás a képviselőház karzatáról „A sárbatiport bírói függetlenség” című röpiratot szórta a képviselők közé.⁸

Ugyanekkor éles küzdelmet indított a szociáldemokrata párt

a függetlenségi párt ellen. Még a négy évvel korábbi választójogi ellenzék idejében, de később is egyes függetlenségi párti képviselők, leginkább Holló Lajos, ígéretet tettek az általános titkos választójog megvalósítására. A szociáldemokrata párt állandóan számonkérte ezeket az ígéreteket és midőn a függetlenségek nem voltak hajlandók programjukba felvenni a választójogi követeléseket, a párt kimondta, hogy a függetlenségek gyűléseit mindenütt meg kell zavarni. Ennek folytán a függetlenségi párt gyűlései állandóan tüntetésekkel és verekedésekkel végződtek. A szociáldemokraták akcióinak komolyabb következményei lettek Élesden, ahol Kossuth Ferenc tartott beszámoló beszédet. A zavargások alkalmával a katonaság közbelépett és a sortűznek 32 áldozata lett.⁹

A választójog érdekében folytatott agitációnak azonban meglett az az eredménye, hogy az illetékesek az érvényben levő választójog reformjára gondoltak. A választójog átalakítása ügyében tartott értekezletre Tisza István gróf, az új miniszterelnök a szociáldemokrata pártot is meghívta. A párt azonban csalódott várakozásában, mert a megbeszélésen Tisza kijelentette, hogy nem a cenzusos választójog eltörléséről, hanem csak módosításáról és a kerületek arányosításáról lehet szó. A csalódott szociáldemokrata párt erre azzal válaszolt, hogy a házszabály-puccs utáni nyilvános népgyűlésen Tisza megőrzését mondta ki.¹⁰

1905 elején a belpolitikai zavarokat új választások kiírásával akarták megoldani. A tiszta kézzel lefolytatott választásokon Tisza pártja, a szabadelvű párt megbukott és az ellenzéken helyet foglaló Függetlenségi Párt, Néppárt és az Andrássy-féle párt koalíciója szerezte meg a többséget. A felmerült új kérdések megoldására a király Fejérváry Géza gróf tábornagyt, volt hadügyminisztert nevezte ki miniszterelnökké. A kabinetnek a jellegét Kristóffy József belügyminiszter személye adta meg, kinek elhatározása volt, hogy az általános titkos választójogot törvénybe iktatja s ezzel az alsóbb néposztályokat és a nemzetiségeket bekapcsolja a politikába, kiket későbbi és Ferenc Ferdinánd trónörökösrel kapcsolatban levő tervei érdekében kívánt annakidején felhasználni. Elgondolása keresztülvitelénél elsősorban az elégedetlen munkásságra gondolt és hivatalbalépésekor első dolga volt, hogy a Bánffy-féle kivételes rendelkezések eltörlésével a munkásságot az ellenőrzés alól feloldja.¹¹

A magyar nagyipari munkásság szervezkedésének megindulása

1 óta ez volt az első eset, hogy a munkásság politikai törekvései az uralmon levő kormány céljaival megegyező irányúak voltak. Ez a tény azt jelentette, hogy a munkásságnak a politikai érvényesülésre fordított energiái veszteség nélkül érvényesülhettek. Valóban az 1905. esztendőben és 1906 első felében, mikor a Fehérvár-kormány uralmon volt, következett be a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek ugrásszerű fejlődése.

De a dolgok ilyenirányú alakulásával eleinte tisztában nem levő munkásság — talán az alaphangot adó sajtó hatása alatt — először ellenségesen fogadta a Fejérvár-kormányt. A kormányra lépésekor tartott munkásgyűlés határozatában többek között kimondta: „a Fejérvár-kormány kinevezése, de különösen annak leszavaztatása utáni további hivatalban maradása, durva megsértése az alkotmányosság alaptételének, mely a parlament nélküli, vagy a parlament ellen való kormányzatot nem tűri.”¹²

Mihelyt azonban a szociáldemokrata párt küldöttsége előtt Kristóffy kinyilvánította a választójogra vonatkozó szándékait,¹³ a szociáldemokrata párt teljes erővel a parlamentben kisebbségben levő kormány mellé állott, amire igen nagy szüksége volt a koalíció megszervezett tüntetéseivel szemben tömegek nélkül álló Fejérvár-kormánynak.

Az első időkben csak népgyűlési határozatok, röpiratok és plakátok formájában csatáztak egymással a szembenálló felek. Kristóffy ígérete után a szociáldemokrata párt rögtön felszólította a parlamentben többségben levő koalíciós pártot, hogy ne akadályozzák meg a választójog kiterjesztését, annál inkább, mert a legutolsó választások alkalmával is szóban és írásban ígéretet tettek az általános választójog meghozására.¹⁴ A koalíciós párt erre kijelentette, hogy semmiféle ígéretet nem tett és elsősorban a nemzeti lét előfeltételeinek a megszerzésére törekszik. E határozat miatt a szociáldemokrata párt „Talpra” című röpiratában élesen megtámadta a koalíciót: „Egyetlen akadálya van ma az általános titkos választójog létrejöttének: a koalíció. Eddig tagadta ezt, most már maga is beismeri. Pokolba tehát vele!” A pártot a kormányval való együttműködése miatt hazaárulással vádolták meg Ekkor annak bizonyítására, hogy Kossuth Ferenc egyidőben a választójog tekintetében velük egy véleményen volt, egy cikkének néhány sorát gyászkeretes falragaszokon terjesztették, azzal a felírással: „Kossuth Ferenc hazaáruló!”¹⁵

Az igazi harcok azonban a parlament megnyitásával kezdődtek meg. Szeptember 15-én a képviselőház előtt 20.000 munkás tartott tüntető felvonulást. Ezalatt egy küldöttség Vészi József képviselő vezetésével Justh Gyulának, a képviselőház elnökének, átadta a munkásságnak az általános választójog iránti kérvényét.¹⁶

Nemsokára bekövetkezett az első tetteges összecsapás is a koalíció és a munkásság tömegei között. Néhány nappal az országgyűlés megnyitása után a koalíciónak alkalma nyílt kormányalakításra, azonban a megbízatást visszautasította. Ezért az egyetemi ifjúság nagy tüntetést rendezett az ellenzék vezérei mellett. A tüntetést a szociáldemokraták meg akarták zavarni. Az összeütközés verekedéssé fajult és eközben egy nemzeti zászlót is összetörték.¹⁷ Két nappal később ismét bekövetkezett a két tábor összeütközése. A küzdő feleket a rendőrségnek kellett szétválasztani, miközben egy munkás meghalt és több tüntető megsebesült.¹⁸ Újabb összecsapásra készültek a koalíciós pártok tiszteletére rendezendő fátylasmenetnél is, de a rendőrség mindkét felvonulást betiltotta. Az utcai harcokat a szociáldemokrata párt röpirat-támadásai kísérték, melyek „Munkások, elvtársak, jogfosztott nép” és „Ki jár görbe utakon” címmel foglalkoztak a koalícióval. A párt politikáját erőteljesen támogatta az 1905 április 1-től ismét naponta megjelenő Népszava, amely az izgalmasabb napokban 17—18.000 példányban került az utcára.

Ebben a hangulatban hozták nyilvánosságra október végén a kormány programját, melyben hivatalosan is bejelentették az általános titkos választójogi törvényjavaslat közeli benyújtását. A javaslat szerint 24 éves korhatárhoz és az írás-olvasáshoz kötötték volna a választójog gyakorlását. A szociáldemokrata párt nagygyűlésen foglalkozott a kormányprogrammal. Kijelentették, hogy a szociáldemokrata párt elvei szerint a választójogot 20 éves korhatár korlátozhatja, azonban a benyújtandó javaslat erős haladás a régebbi állapotokhoz képest.¹⁹

A munkásság újabb fellépésére a sajtóviszonyok adtak okot. A fővárosi napilapok majdnem kivétel nélkül a koalíciós pártokat támogatták és ennek folytán a koalícióval szemben álló szociáldemokrata pártot élesen támadták. A támadásokra a párt a szédősztrájk kimondásával válaszolt. A sztrájkkal párhuzamosan a munkásság tüntetett a koalíciós lapok szerkesztősegei előtt. A sztrájk néhány nap múlva kölcsönös megegyezéssel véget ért.²⁰

Jellemző a szociáldemokrata párt erősen aktív működésére, hogy 1905-ben 620 népgyűlést tartott Budapesten, szemben az 1904. évben összehívott 120 népgyűléssel.²¹ Emellett külföldön is fejtett ki propagandát a választójog érdekében. A híresebb külföldi szocialista vezéreknek a választójogra vonatkozó nyilatkozatait röpirat formájában: „A külföld rólunk” címmel adta közre. Továbbment a párt az 1906. év elején tartott brüsszeli nemzetközi kongresszuson, midőn azzal a megokolással, hogy a magyarországi titkos választójog útjában egyedül csak a koalíció áll, felkérte a szocialista kiküldöttöket, hogy ha a koalíció vezetői: Kossuth Ferenc, Apponyi Albert külföldre mennének, tüntessenek ellenük.²²

A szociáldemokrata párt a koalíció-ellenes támadásait belföldön is tovább folytatta. Midőn híre járt, hogy a koalíció a király elé terjesztett kibontakozási javaslatában nemzeti követeléseiből messzemenő engedményeket tett, a Népszava „Minket ugyan nem csaptok be” című vezércikkében azzal vádolta a koalíciót, hogy nemzeti követeléseit is feladja, csakhogy az általános titkos választójogot ne kelljen megvalósítani.²³ Ugyanekkor a fenti kérdéssel foglalkozó népgyűlésen felszólaló Garbai Sándor szavaiból azonban világosan kivehető, hogy a szociáldemokrata párt még az abszolutizmust is szívesen fogadná, ha ez az általános választójogot hozná.²⁴

Közben bekövetkezett a képviselőháznak karhatalom útján való feloszlatása, ami egyúttal megakadályozta azt is, hogy a Fejérváry kormány törvényes módon megvalósítsa az általános titkos választójogot. A parlamentnélküli helyzet azonban nem tartott sokáig. Április elején a király elfogadta Fejérváry lemondását és a koalíció jelöltjét, Wekerle Sándort bízta meg a kormányalakítással. Ezzel a ténnyel az általános választójog megvalósulása is hosszú időre lekerült a napirendről.

Az új kormány kinevezésével egyidejűleg a választások kiírása is megtörtént. A szociáldemokrata párt ismét kihasználta a választások agitációs előnyeit. Felhívását „Magyarország népéhez” címmel 500.000 példányban jelentette meg, azonkívül 104 kerületben léptette fel jelöltjeit. A nagyszámú jelöltből a szavazások megkezdésekor csak 31-en maradtak meg, mert a többiek a jelöléshez szükséges 10 választóval sem rendelkeztek. A párt jelöltjei közül a legtöbb szavazatot, számszerint 93-at Bokányi Dezső kapta Nagyváradon.²⁵

Az új kormánytól nem sokat remélt a szociáldemokrata párt. Bár a király az új parlamentet megnyitó trónbeszédében a képviselőház kötelességévé tette az általános titkos választótörvény. megalkotását, Wekerle Sándor miniszterelnök azonban még a választások előtt kinyilvánított programjában erről csak általánosságban emlékezett meg és akkor is több szempont figyelembevételét hangsúlyozta.²⁶

A koalíciós pártok uralomra jutásával a szociáldemokrata párt szempontjából kedvező helyzet, mely a Fejérváry kormány kinevezése és működésének sajátos körülményei folytán állt elő, most ellenkező irányúvá változott. Majdnem egy éven keresztül minden tényező a munkásság politikai és gazdasági érvényesülését segítette elő, míg most azok a politikai erők kerültek döntő fölénybe, melyek ellen a szociáldemokrata párt a legélesebb fegyverekkel küzdött. Ehhez járult még, hogy a munkásság körében ebben az időben olyan irányú szervezkedés indult meg, mely egyéb feladatai mellett a szociáldemokrata párt megsemmisítésére törekedett. Ez az új irány a keresztényszocializmus volt, mely céljául tűzte ki, hogy a munkásságot a nemzetközi és vallásellenes szociáldemokráciától eltérítse és a munkásérdekek figyelembevételével vallási alapon megszervezze.

A keresztényszocialista mozgalom XIII. Leó pápának a munkáskérdésről szóló, *Rerum Novarum* kezdetű körlevele alapján indult meg és alakult ki az egyes európai országokban, így hazánkban is. Nemcsak a munkásság egy része fogadta el programmul az enciklika elveit, hanem az európai országok törvényhozására is nagy hatással voltak a körlevél mérsékelt hangú, de a munkásság jogos követeléseit érdekében határozott erővel sikraszálló útmutatásai.²⁷

„A magyar munkásszervezkedésre ható külföldi mozgalmak” c: fejezetben bemutattuk azokat a — főleg szociáldemokrata irányú — elveket és programokat, melyek a magyar munkásságra annak idején hatottak. A *Rerum Novarum*-ot ugyancsak ismernünk kell a magyar keresztény szocialista munkásmozgalommal kapcsolatban.

„Nehéz a jogokat és a kötelességeket kimérni, melyek a munkaadó és a munkavállaló közt a viszonyt szabályozzák” — állapítja meg a kérdés súlyosságát bevezetésében a körlevél. „Tény, hogy a legszegényebb sorsú embereken hamarosan és alkalmasan

segíteni kell, mert az emberiség nagyrésze méltánytalanul szomorú és nyomorult viszonyok közt tengődik. Lassanként odáig jutottunk, hogy a mi korunk a munkásokat a munkaadók embertelenségének és korlátlan nyereségvágyának védtelenül kiszolgáltatta."

A szociáldemokrata elvekkel kapcsolatban megjegyzi a pápai körlevél: „a bajok gyógyítására a szocialisták a magántulajdon eltörlését mondják szükségesnek, ennek keresztülvitelét a kormányokra bíznák. Midőn azonban az egyesek javait elközösíteni akarják, valóságban az összes bérmunkások helyzetét fordítják rosszabbra, mert megszüntetik a munkabér elhelyezésének szabadságát. Tekintettel kell lenni az emberi természetre is. Az emberek ugyanis természettől fogva sokban és nagyon különböznek egy mástól; nem egyenlők elméleti tehetségeik, szorgalmuk, egészségüknél fogva és e tényezők különbözőségéből származik a társadalmi állapotok különfélesége is... Gyökeres hibát követnek el a társadalmi kérdés tárgyalásában azok is, kik a két osztályt: gazdagot és szegényt egymás ellenségének tartják. Egymásra vannak utalva, sem a munka tőke nélkül, sem a tőke munka nélkül fenn nem állhat. A bajok elhárítására a köteleességek kölcsönösek. A munkásé, hogy a munkát, amelyet vállalt, végezze tökéletesen és hűen, semmiféle kárt ne okozzon; a munkaadóké, hogy a munkáseit ne tekintsék rabszolgáknak, tiszteljék az emberi méltóságot bennük, mert csúnya és embertelen dolog az embereket a nyereszkeedés merő feltételeinek nézni és őket csak annyira becsülni, amennyit nyers munkaerejük ér."

A továbbiakban az enciklika szükségesnek tartja az állam beavatkozását a gyengébb fél, a munkásság érdekében: „A méltányosság a munkások állami védelmét sürgeti, hogy a munka nyereségéből kellő rész jusson nekik és a munkabér fedezze szükségleteiket. A szabadság csak addig a határig illeti meg a polgárt, míg a közjó, vagy az egyesek joga sérelmet nem szenved."

A sztrájkra vonatkozólag a következő álláspontot szögezi le: „A túlságosan hosszú, vagy fárasztó munka, vagy a csekélynek tartott bér nemritkán okot szolgáltat a munkásoknak, hogy a munkából közmegegyezéssel kiálljanak és önkéntesen szüneteljenek. Legjobb a bajt törvényes intézkedéssel megelőzni, vagyis annak kitörését megakadályozni azoknak az okoknak a megszüntetésével, melyek miatt a viszálykodás támadni szokott."

Annak a felsorolásával, hol szükséges az állami beavatkozás, a

pápa: körlevél rátér a munkaadók és munkavállalók közti viszony legfontosabb kérdéseire: a munkaidőre, a munkaszünetre és a munkabérre. „A munkaképességnek is megvannak a határai, melyet nem szabad túllépni. A napi munkánál is gondoskodni kell, hogy az több órára ne terjedjen, mint amennyit az erők elviselnek. A gyermekeknél nagyon kell vigyázni, hogy addig ne kerüljenek a műhelybe, míg a kor testüket és szellemüket eléggé ki nem fejlesztette. Továbbá bizonyos foglalkozások kevésbé felelnek meg a nőknek, kik elsősorban a házimunkára hivatottak.

Ha meg is engedjük, hogy a munkaadó és a munkás szabadon egyezkedjék a bér fölött, a természetjog követeli — és e követelés fontosabb az egyezkedő szabadságánál —, hogy a munkabér elégséges legyen a kézműves tisztas ellátására. Ha a munkás szükségétől kényszerítve ennél keményebb feltételekbe belenyugszik, melyekbe akarva nem akarva bele kell nyugodnia, mivel azokat ura szabja elébe, akkor erőszakot szenved, mely az igazságossággal ellenkezik.”

A körlevél jogosnak és üdvösnek tartja a munkások szervezkedését, azonban a szociáldemokrata tanok elvetésével a vallási alapon álló szervezkedést ajánlja. Különösen a szövetkezeti formát tartja helyesnek. Befejezésül még egyszer a munkáskérdés fontosságára hívja fel az érdekeltek figyelmét: „Manapság a munkáskérdés a kor égető kérdése. Az államok sorsa függ tőle, jól oldjuk meg ezt a kérdést, vagy rosszul. A helyzet kulcsa a keresztény munkások kezében van, ha bölcs vezetők irányítása mellett egyesülnek.”

A *Rerum Novarum* a különböző szociáldemokrata pártelvektől leginkább abban különbözik, hogy csak a munkásság foglalkozásából eredő, gazdasági irányú kérdéseivel foglalkozik, míg a szocialista programokban a munkásság politikai jogai is nagymértékben helyet foglalnak. Ezenkívül a szociáldemokrata megnyilvánulások a gazdasági kérdéseket is pontosan körülírják, pl. a munkaidő esetében napi 8 órát követelnek. Ezzel szemben az enciklika a munkásságnak a foglalkozásával kapcsolatos jogait általánosságban ismerteti, megjelölve azokat az utakat, melyen haladva a munkásság jogos követelését ki lehet és ki kell elégíteni.

Magyarországon a Néppárt fiatalabb politikusai, Haller István, Huszár Károly, de elsősorban Giesswein Sándor kanonok karolták fel a keresztényszocializmus gondolatát. A gyakorlati kezdemé-

nyező azonban Herényi Jenő dr. szombathelyi ügyvéd volt, aki a helybeli szociáldemokraták mozgalmának ellensúlyozására, keresztény munkásegyletetet alakított. Ezt — főleg Giesswein Sándor közreműködése folytán — több hasonló munkásegyletet megszervezése követte. 1904 novemberében alakították meg a Keresztényszociális Egyesületek Országos Szövetségét. Tisztikarában Giesswein vezetésével a Néppárt fiatal pap és politikus tagjai foglaltak helyet.²⁸ 1905 novemberében jelent meg a keresztényszocialisták programja, mely kijelölte további működésük irányelveit. Bevezetésében a program,²⁹ a kereszt jelében való társadalomerkölcsi megújhódást tartja szükségesnek a munkáskérdések megoldása érdekében. A magántulajdon elvét hangoztatja és elveti a szociáldemokrata lázítást, a női emancipációt, a vallástalanságot. A részletes pontok nemcsak a munkásság politikai és gazdasági helyzetére, hanem a nagypolitika minden kérdésére kiterjedtek. Ami a munkásságot illeti, követelte az általános titkos választójogot, a gyülekezési és egyesülési szabadságot, a munkáskamarák felállítását, a gyermek és nőmunka védelmét, a 36 órás vasárnapi munkaszünetet. Szükségesnek tartotta a munkásoknak a vállalat vezetésében és nyereségében való részesedését is. A program megemlítette, hogy szükség esetén a sztrájk fegyverét is igénybe veszik. Vagyis a programnak a munkásokra vonatkozó része általában megegyezett a szociáldemokrata párt hasonló programjaival. A különbség a két irány között az egyes pontok keresztülvitelében és értelmezésében adódott. A keresztényszocialisták célkitűzéseit hetenként megjelenő lapjuk, az Igaz Szó támogatta. A vezetőség lelkes propagandája eredményeképpen a Szövetségnek 1905—1906-ban már közel 100 tagegylete és 20.000 tagja volt. Ez annál szebb eredmény, mert a katolikus egyház kezdetben — a vezetők bevallása szerint — a mozgalmat csak évi 100 koronával támogatta.³⁰ Így az anyagi alapot itt is a munkásság önkéntes hozzájárulása szolgáltatta.

A szociáldemokrata párt azonban nem nyugodott bele a keresztényszocialista párt előretörésébe és az 1905—1907 között lefolyt sztrájkok nagyrésze a nem-szocialista munkások alkalmaztatása ellen történt. Ugyancsak a szociáldemokrata szakszervezetek fölényét segítették elő a legtöbb szakmában megvalósított kollektív szerződések, melyeknek értelmében az illető iparág munkaadói csak szakszervezeti munkást alkalmazhattak. E körülmények mellett továbbra is a szociáldemokrata szervezkedés döntő fölényét

biztosította a párt és a szakszervezetek egyre fejlődő anyagi ereje, azonkívül hogy a keresztényszocialista mozgalomban a felülről jött vezetőség miatt még részben sem termelődhetett ki a munkásság önkormányzata. Mindamellet a keresztényszocializmus tekintélyét mutatta az 1908-i szocialista kongresszus egyik felszólalása: „... a szociáldemokráciának a legerősebb ellensége nem a liberalizmus, vagy a függetlenségi mozgalom, hanem a keresztényszocializmus. Tessék eljönni a vidékre, a püspöki városokba, meg fogják látni, mit művel a keresztényszocializmus. Óriási, amit ez a mozgalom egy-két esztendő alatt ~~haladt~~. Nálunk Pécsen nem tudott elterjedni, azonban nincs falu, ahol szervezete meg ne alakult volna.”³¹ Amint látható, nem annyira az ipari munkásság között, mint inkább a szociáldemokrata párt működési területén, a mezőgazdasági munkásoknál aratott sikert.

A szociáldemokrata párt a koalíció nyomását és a keresztényszocializmus előretörését szervezetének minden eszközzel való megerősítésével kívánta ellensúlyozni. Elsősorban a nemzetiségek nagy tömegeit vonta be a szervezkedésbe és intenzív megszervezésük érdekében a pártszervezet decentralizálására is hajlandónak mutatkozott. 1906-ban sorra megalakultak a németajkú szociáldemokraták pártszervezete, a szerb ajkú szociáldemokraták pártszervezete, a románajkú szociáldemokraták pártszervezete, melyek saját szervezeti szabályaik szerint fejtették ki működésüket. A nemzetiségiek szervezkedését elősegítették a pártközpont által már évek óta megjelentetett nemzetiségi pártlapok, a szerb nyelvű Narodni Glas, a román nyelvű Adeverul. Német nyelven pedig már a munkásmozgalom legkezdetétől jelentek meg munkásújságok.

A szervezkedés terén további lépés volt az ifjómunkások megszervezése, akik 1907-ben tartották első kongresszusukat. Az ifjómunkások különösen a katonáskodás ellen fejtettek ki nagy propagandát. A bevonuló ujoncokat a szolgálat megtagadására hívták fel, úgy, hogy végül a párt maga jelentette ki, hogy nem azonosítja magát az ifjómunkások egyes ténykedéseivel.³²

Megfelelő gondot fordított a párt a szervezést végző pártagitátorok kiképzésére is. 1907-ben úgynevezett párt-iskolát szerveztek meg. Az iskola tantárgyai: a Gyakorlati politika, Magyar közgazdaság, Marxizmus és Történelem a XVIII. századtól, voltak. A tárgyakat Diener-Dénes József, Rónay Zoltán dr., Kunfi Zsigmond dr. adták elő.³³

A pártszervezet fejlesztésével párhuzamosan folyt a pártsajtó, elsősorban a Népszava kiépítése. Ennek érdekében „Fegyverkez-zünk” címmel röpiratot adtak ki. Azonban a népgyűléseknek is megszokott tárgysorozati pontja volt a Népszava propagálása. Ezen-kívül már 1906-ban megindítottak egy tudományos havilapot, a „Szocializmust.”

A párt megmozdulásai és szervezetei azonban csak kellő anyagi megalapozottság esetén működhetek sikerrel. Ennek érdekében már az 1905. évi kongresszus kimondta, hogy ezentúl csak azok a szervezetek képviseltethetik magukat, melyeknek legalább 50 állandó, pártadót fizető tagja van. 1905—1906-ban 368.541 K volt a párt bevétele, 1906—1907-ben 445.527 K.³⁴ Ha az utóbbi összeg-hez hozzászámítjuk a szakszervezetek 1907. évi összbevételét, 1.819.480 K-t, megállapíthatjuk, hogy a munkásság szinte erején felül támogatta az érdekeit képviselő politikai és gazdasági szer-vezeteit.

Amint a felsoroltakból látható, a szociáldemokrata párt a ked-vező politikai és gazdasági konjunktúra alatt szervezetileg és anya-gilag annyira megerősödött, hogy a törekvéseivel ellenkező irányú koalíciós kormány uralomra jutása sem akadályozhatta meg további működésében. Sőt a párt elég erős volt arra is, hogy támadóirányú politikát folytasson.

A koalíciós pártok uralomra jutása nem szüntette meg a szo-ciáldemokrata pártnak ellenük folytatott küzdelmét, sőt ha lehet, fokozta annak élességét. Abból az alkalomból, hogy egy tekintélyes angol politikai klub, az Eighty Club tagjai a kormány meghívása következtében Magyarországra látogattak el, a szocialisták angol nyelven jelentették meg a Népszavát, hogy a vendégeknek a kor-mányt a munkások elnyomójaként mutathassák be. Ahogy a párt-kongresszusi jelentés eldicsekedett, néhány angol kereskedőt, kik Magyarországon kívánták befektetni pénzüket, ezáltal visszavonu-lásra bírtak.³⁵

A választójogért folytatott agitációra újabb alkalmat adott, hogy az új osztrák választási törvény alapján tartott választásokon az osztrák szocialisták győzelmet arattak. A budapesti munkások az eredményekről értesülve, a Népszava szerkesztősége elé gyűltek s az általános választójogot éltették. A tüntetőket a rendőrség osz-latta szét.³⁶

Az osztrák siker hatása alatt indult meg ismét a választójogi

mozgalom, melyre a munkásságot az 1907. évi szociáldemokrata kongresszus a következő határozattal szőlitotta fel: „Az országos pártgyűlés Magyarország egész proletárságát felszólítja arra, hogy haladéktalanul készüljön a legelkeseredettebb ellenállásra s utasítja a pártvezetőséget, hogy a politikai tömegsztrájkot előkészítve, azt teljes súllyal érvényesítse az esetben, ha az osztályparlament nem akarja az általános titkos választójogot törvénybe iktatni.”³⁷

A tüntetések Ferenc József király budapesti látogatásának alkalmával indultak meg, azonban a nagy tömeg között a munkásság választójogot éljenzése nem keltett nagyobb hatást. Az országgyűlés nyári szünete alatt az úgynevezett házi agitációval, házról-házra járva szervezték meg a választójog érdekében az országgyűlés megnyitásának napjára kimondott tömegsztrájkot. Ezzel párhuzamosan „A hazátlan bitangokhoz” című röpiratot terjesztették a sztrájk mellett. A szociáldemokrata párt a sztrájk napján a parlament elé akarta felvonultatni a munkásságot, azonban a főkapitányság a felvonulást betiltotta. A pártvezetőség erre elejtette a parlament előtti tüntetés tervét. A más útvonalakra bejelentett felvonulást, majd a felvonulás után rendezendő gyűlést a rendőrség tudomásul vette.

Október 10-én a parlament megnyitásakor a munkások legnagyobb része engedelmeskedett a pártvezetőség határozatának és abbahagyta a munkát. A hivatalos kimutatások szerint az egész ország területén 185.000 munkás vett részt a tömegsztrájkban. Bár Budapesten a munkások 75.3%-a nem dolgozott, a tömegsztrájk nagyobb rendzavarás nélkül folyt le. A legtöbb munkás csatlakozott a körutakon felvonuló menethez, melyben 31.000-en vettek részt. Ezalatt Garbai Sándor Justh Gyulának, a képviselőház elnökének átadta a munkásság választójogi memorandumát.³⁸

Az Ausztriával 1907-ben kötött újabb kiegyezést is a gyűlölt koalíciós kormány elleni támadásra használta fel a szociáldemokrata párt. „Magyarország munkásai és polgárai” című, 100.000 példányban megjelent röpiratában a következők álltak: „A koalíciós kormány, amely sokszorosan elárulta Magyarország népét, most eljutott a leggyalázatosabb áruláshoz. Olyan kiegyezést kötött az osztrák kormánnyal, aminőt eddig egyetlen kormány sem mert.” Ugyanezeket mondták el az október végén tartott gyűlésen is, melyen a szónokok főleg a közös vámterületet, a felemelt kvótát és az önálló jegybank hiányát rőtták fel a kormánynak.³⁹

A következő év tavaszán híre járt, hogy a kormány a választójogi törvény megváltoztatását tervezi, azonban plurális alapon és nyílt szavazással. A hírre újra megindultak a tüntetések, melyek végül is 1908 március 13-án véres összeütközésekre vezettek. A tüntetések miatt Hencz Dezső néppárti képviselő a Házban is interpellált. Andrássy Gyula gróf belügyminiszter válaszában azokat a szakszervezeteket, melyekből szerinte a tüntetések kiindultak, feloszlattással fenyegette meg.⁴⁰ Ez ellen a párt határozati javaslatban tiltakozott, azonban a miniszter fenyegetése hatott, mert a tüntetések egyelőre abbamaradtak. De újból kiújultak, mikor júniusban Andrássy gróf belügyminiszter most már hivatalosan is bejelentette, hogy ősszel benyújtja a választójogi javaslatot. A nyári szünet miatt, azonban az izgalmak csakhamar lecsendesedtek.

A párt a koalíció elleni agitációt a svájci szocialisták értekezletén, Schaffhausenben folytatta tovább, ahol Buchinger Manó küldött sörét színekkel festette le a magyar állapotokat és a választójogi követelések érdekében a külföld támogatását kérte.⁴¹ A pártnak a külföldi támogatás megszerzésére irányuló törekvései megmutatkoztak az osztrák szociáldemokratáknak a magyar választójog ügyében tartott értekezletén is, melyen a magyar szociáldemokrata párt és nemzetiségi frakciói is megjelentek.

Itthon a pártvezetőség utasítása értelmében a tüntetéseknek megint csak a képviselőház szeptembervégi megnyitásakor kellett volna megindulnia, azonban a Katholikus Nagygyűléssel kapcsolatban megrendezett Eucharisztikus körmenet már előbb megmozdulásra bírta a munkásságot. „Magyarország népéhez, ostrom a koalíciós jograblók ellen” című röpirat a körmenet megzavarására biztatta a munkásságot. A körmenetet a tüntetők megtámadták és a résztvevőket kövekkel dobálták meg. A rendzavarásoknak csak a rendőrség közbelépése vetett véget.⁴²

A Katholikus Egyház elleni tüntetések a szociáldemokrata mozgalomba ekkortájt bekapcsolódó szélső radikálisok hatását mutatták. A párt választójogi mozgalmát írásaival támogatta Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond meg a szociáldemokrata párthoz is belépett, ahol a „felemelt ököl” politikáját hirdette.⁴³ Az új erővel gyarapodott agitációnak azonban nem kívánatos eredményei is lettek. Az október elején tartott választójogi gyűlés után az ott feligatott tömeg nem oszlott széjjel, hanem tüntetni és rombolni kezdett, majd tűzharcba keveredett a rendőrökkel.

Az Andrássy-féle választójogi javaslat ellen szervezett tüntetések még erősebben robbantak ki október 8-án. Erre a napra a párt 21 gyűlést hívott egybe, azonban a rendőrség egynek a kivételével mindet betiltotta. A betiltás után a párt röpcédulákat osztogatott, melyeken tüntetésre hívta fel a munkásokat. A tüntető tömeg és a szétosztató rendőrség ismét formális ütközetet vívott egymással. A letartóztatott tüntetőktől megegyező típusú vasbotokat és revolvereket kobzott el a rendőrség.⁴⁴ A párt most a rendőrség ellen fordult és az októberi események miatt „Kozákuralom Budapesten” című röpiratban támadta meg. A rendőrség erőleyesebb fellépésére elmaradt tüntetések hatását a szocialisták röpiratokkal és falragaszokkal igyekeztek pótolni. Hivatkozással a királynak az 1906-i országgyűlést megnyitó beszédére, a következő szövegű plakátot terjesztették: „Meggzegheti-e a király adott szavát? Andrássy azt mondta: igen. A nép elvárja, hogy nem.” Vagy: „Mit ígért Magyarország királya? Általános egyenlő titkos választójogot.”

A plurális választójogi javaslat nem hagyta egy percig sem nyugodni a szocialista pártot. Rendkívüli pártgyűlést hívtak egybe, mely ismét elhatározta a tömegsztrájkot. A tömegsztrájk kitörésére Andrássynak a Vas- és fémmunkások Országos Szövetségét és a Famunkások Szövetsége budapesti asztalos szakosztályát felfüggesztő rendelete szolgáltatta az alkalmat.⁴⁵ Az októberi zavargások miatt lefolytatott vizsgálat szerint ugyanis a vasbotokat és revolvereket a fenti szakszervezetek helyiségeiben osztották szét. A felfüggesztésre december 31-én 62.000 budapesti munkás sztrájkba lépett.⁴⁶

Közben eredménytelensége miatt a koalíciós kormány 1909 áprilisában lemondott, de a király újból kinevezte a Wekerle kormányt. Ebből az alkalomból a szociáldemokrata párt „Szózat a néphez” című röpiratban bírálta a kormány addigi működését. Még ezelőtt foglalt állást a párt Bosznia, Hercegovina annexiója ellen. „Hadüzenet előtt” című röpiratban tiltakozott a háborús veszély felidézése ellen.

Amint látható, a magyar szociáldemokrata párt szinte minden nemzetközi és belpolitikai esemény alkalmával erőteljesebb vagy kevésbé erőteljesebb formában kinyilvánította a véleményét. A tömegeinek a megmozgathatósága, a lakosság számához viszonyítva még mindig kevés számú ipari munkásságnak a tökéletes megszerzésével vált lehetővé. Az 1909. évi pártgyűlésen — kissé dicse-

kedve — maguk a pártvezérek is kijelentették, hogy a magyar munkásság jobban szervezett, mint Európa bármely más országának a munkássága.⁴⁷ Bár az akkor létező 450.000 munkásból 130.000 szervezett munkás volt, a fenti kijelentésük mégis túlzottnak mondható, különösen abban az időben, mikor a német szociáldemokrata párt már a Reichstag legnagyobb pártja volt.

1909 végén ismét bonyolódott a belpolitikai helyzet. A Wekerle kormány újból lemondott és a koalíció legnagyobb pártja, a függetlenségi párt Kossuth Ferenc és Justh Gyula frakció híveire szakadt. A Népszava a következő felhívást irányította a radikálisabb Justh párt felé: „A munkásság késhegyig menő harcot fog vívni a plurális jogra és a nyílt szavazás ellen. Ha lesznek polgári pártok, amelyeket akár a jól felfogott pártérdek, akár személyes politikai ambíciók harcba visznek a pluralitás ellen, azokkal találkozunk a küzdelemben. Cselekvésük okát nem kérdezzük, a kivívott győzelem után ki-ki járhatja a saját útját.”⁴⁸ A december végén tartott gyűlésen Kunfi Zsigmond kijelentette: „Rá fogjuk és rá kell kényszerítenünk a függetlenségi pártot az egyetlen igaz és becsületes útra.”⁴⁹ A Justh párt azonban, bár megvolt benne a hajlandóság a szocialistákkal való együttműködésre, megvárta a politikai helyzet további alakulását.

A király a Wekerle-kormány elejtése után Khuen-Héderváry Károly grófot bízta meg kormányalakítással. Az új miniszterelnök a választójogra vonatkozólag kinyilvánította, hogy a reformot az általános választójog elve alapján, a pluralitás mellőzésével úgy akarja megalkotni, hogy a magyar államjellegét továbbra is fenntartsa és biztosítsa.⁵⁰ Ugyanakkor a főrendiházban Tisza István gróf, a kormány tulajdonképpeni irányítója kijelentette, hogy az általános, titkos választójog végveszélybe vinné a nemzetet. A nyilatkozatra „A grófok üzennek” című röpiratban válaszolt a szociáldemokrata párt.

Tisza István 1910 februárjában megalapította pártját, a Munkapártot, mire bekövetkezett a koalíciós képviselőház feloszlatása és az új választások kiírása. A választások alkalmával a szociáldemokraták teljes erejükkel Tisza István ellen léptek fel, mert személyében látták választójogi követeléseik legfőbb akadályát. Kétféle irányban működtek a szocialisták. Vagy jelölteket állítottak fel, vagy az általános választójogot hirdető polgári jelölteket támogatták. A választásokon azonban Tisza pártja teljes győzelmet aratott.

Az általános titkos választójogot teljes erővel ellenző Tisza választási győzelmének ellensúlyozására a titkos választójog hívei Bánffy Dezső báró vezetésével megalapították a választójog országos szövetségét, melyhez a polgári pártokon kívül a keresztényszocialisták és természetesen a szociáldemokraták csatlakoztak.⁵¹ A szövetség hangotadó tagjai a Reformklubot szervezték meg. Kedvezett a választójogi mozgalmaknak, hogy a király az országgyűlést megnyitó trónbeszédében ismét az általános titkos választójog mellett döntött: „A legfontosabb és el nem ódázható feladat a választójog kérdésének új szabályozása. Kormányunk erre vonatkozólag az általános választójog alapján oly törvényjavaslatot fog az országgyűlés elé terjesztani, amely a magyar állam egységes nemzeti jellegének teljes megóvása mellett a demokratikus fejlődés igényeinek meg fog felelni.”⁵²

A választójog hívei azonban tudták, hogy Tisza erős egyénisége a királlyal szemben is érvényesíteni fogja a választójogi törvény kérdésében vallott felfogását és ezért minden más szempontot félretéve, a szoros együttműködés mellett határoztak. Ebben az együttműködésben a legkiemelkedőbb szerep a Justh pártnak, mint a parlament legnagyobb ellenzéki pártjának és a tömegeket szállító szociáldemokrata pártnak jutott. Az egy évvel ezelőtti közeledés útján haladva, megegyeztek a közös munkában. A Justh párttal való együttműködést az 1911. évi szociáldemokrata kongresszus párthatározatban mondta ki. Erre a Justh párt is válaszolt: „A függetlenségi párt kijelenti, hogy a maga részéről örömmel vesz minden támogatást, amely a párt régi programját képező általános egyenlő és titkos választójogért folytatott küzdelemben akár a parlamentben, akár a parlamenten kívül részére nyújtatik.”⁵³

Ettől kezdve a Justh párt az obstrukcióval a parlamentben, a szociáldemokrata párt pedig tömegeivel az utcákon harcolt választójogi követeléseikért. A megegyezés alapján a két párt az ország 25 legnagyobb városában közös népgyűléseket tartott, melyek mindahányan azonos határozatot hoztak: „Felhívja a nagygyűlés az általános választójognak és a titkosan és községenként gyakorlandó szavazásnak barátait, hogy álljanak csatasorba és ne nyugodjanak mindaddig, míg a nagy reformterv meg nem valósul.”⁵⁴

Tulajdonképpen a benyújtott véderőjavaslat ellen is azért hirdettek harcot, mert elfoglalta a helyet a választójog tárgyalása előtt. A javaslat benyújtásakor néhány munkás a karzatról röp-

lapokat szórt a képviselők közé: „Képviselő Urak! Egy évvel ezelőtt a király és a kormány ,legfontosabb és el nem odázható feladatnak’ jelentették ki a választójogi reformot. A király kormánya azóta egyebet sem tett, mint folytonosan elodázta saját ígéreteinek beváltását, most pedig egyenesen azon igyekszik, hogy jog helyett újabb vér- és pénzáldozat legyen a nép osztályrésze. Ez a törekvés meghazudtolása a királyi ígéretnek és megcsalása a népnek. Ha a király eltűri ezt a szavaival való játékot, a nép nem fogja eltűnni újabb megcsalattatását! Videant consules!“

A véderőjavaslat elleni és a titkos választójog melletti mozgalmak tovább folytatódtak. Julius végén az ellenzék gyűlést tartott, melyen a Justh és a szociáldemokrata párton kívül az új kisgazdapárt is résztvett nagyatádi Szabó István vezetésével.⁵⁵

E mozgalmas napok közepette ünnepelte meg a szociáldemokrata párt az 1871-i hűtlenségi per 40-ik évfordulóját és vele együtt a magyar munkásmozgalom kezdetét.⁵⁶

Az előző évekkel ellentétben a parlament összeülése nem robbantotta ki a feszültséget. A kormány ugyanis megegyezett az ellenzékkel, hogy a költségvetést háborítatlanul engedi letárgyalni. Erre a szociáldemokrata párt, mely Justhékkel közös taktikát folytatott, szintén szüneteltette a választójogi mozgalmat. A pártok Treuga Dei-je alatt azonban folytatódott a belső szervezkedés és újult erővel lángolt fel a harc, midőn a költségvetés letárgyalásával az ellenzék ismét szabad kezet nyert. Feszültté tette a helyzetet a miniszterelnök nyilatkozata, mely szerint a véderőjavaslatot a választójogi javaslat előtt kívánta letárgyalni.⁵⁷ A Kossuth párt bizonyos feltételek mellett ugyan beleegyezett a program megváltoztatásába, annál kevésbé a választójogi szövetség tagjai. Most már a Kossuth párt ellen is állástfoglaltak, egyszersmind a szociáldemokrata párt elhatározta, hogy március 4-én újból tüntető felvonulást rendez. A tüntetésekre a Népszava „Még nem tört ki a forradalom“⁵⁸ és „Március 4-én tüntetni fogunk“⁵⁹ című vezércikkei szólították fel a munkásságot. A tüntetésen 30.000-en vettek részt és a következő határozatot hozták: „Mégbélyegzik a kormánynak, pártjának és az ellenzéki álarc mögötti szövetségeseinek, valamint a Nemzeti Kaszinónak azt az összeesküvését, mely az általános választójog megvalósításának egyetlen igazi akadálya, egyben a Justh párt parlamenti küzdelmét a nép érdekében valónak tartják és ezt a küzdelmet a nép minden erejével támogatja.“⁶⁰ A válasz-

tőjog további napirenden való tartása érdekében a Justh párt, a szociáldemokrata párt, a keresztényszocialista párt a Múzeum-kertben gyűlést tartott. A gyűlés nem oszlott széjjel és a rendőrök ismét csak véres közelharcok után tudták széjjeloszlatni.⁶¹

Közben a kormány, mivel a véderőjavaslat tárgyában a Kossuth pártnak tett ígéreteit a királynál keresztülvinni nem tudta, lemondott. Azonban a király március végén ismét Khuen-Héderváry Károlyt bízta meg a kormányalakítással, ki a parlament munkájának a biztosítására a házszabályok revízióját vette tervbe. Ennek a hírére a szociáldemokrata párt áprilisi pártkongresszusán Kunfi Zsigmond a forradalmi erőszakot helyezte kilátásba.⁶²

A miniszterelnök azonban az obstrukció letörésére nem vett igénybe kivételes eszközöket, hanem látva a parlament munkakép telenségét, 1912 április közepén véglegesen lemondott. A király Lukács Lászlót nevezte ki miniszterelnökké, aki a parlament békéjének érdekében tárgyalásokba bocsátkozott az ellenzékkel. A megbeszélések tartamára elnapolták a Házat. Az ellenzék azonban a miniszterelnök választójogi tervezetét, mely az értelmiségi cenzuson alapult, nem fogadta el és a fegyverszünetet minden eddigi mozgalmat felülmúló események követték.

Tisza István gróf ugyanis vállalkozott, hogy mint házelnök letörje az obstrukciót. Erre a szociáldemokrata párt kiadta a jelszót, hogy a parlamenti erőszakra a munkások sztrájkja lesz a felelet. A május 21-én tartott munkásgyűlések a házelnökválasztás napjára tömegsztrájkot határoztak el, egyben felvonulást és tiltakozó gyűlések tartását vették tervbe. Május 23-án a főkapitány betiltó rendelkezése ellenére a sztrájkoló munkásság megkísérelte a hirdetett gyűlések és felvonulások megtartását. A tömeges csoportosulásokat hiába oszlatta fel a rendőrség, egész napon át véres összeütközések folytak, melyekbe a katonaságnak is be kellett avatkoznia. Az utcai harcoknak 5 halott és számos sebesült lett az áldozata. Az események hatása alatt a tüntetők, főleg a külsőbb kerületekben rombolni kezdtek, összetörték az utcai lámpákat, felfordították a villamoskocsikat, stb.⁶³

A munkaadó testületek elhatározták a sztrájkban résztvevő munkások kizárását. Határozatukat végre is hajtották és a másnap reggel munkába állókat nem engedték be munkahelyeikre. Erre a kizárt munkások formálisan megostromolták a gyárakat és folytatták az előző napi rombolásokat. A rend helyreállítása érdekében

a munkaadók visszavonták kizárási indítványukat, mire a rend, leg-
alábbis időlegesen helyreállt.⁶⁴

A zavargások hatása alatt a kormány ismét tárgyalni kezdett az ellenzékkel. Azonban a kölcsönösen előterjesztett javaslatok között oly áthidalhatatlan távolság volt, hogy a tárgyalások megszakadtak és az obstrukció folytatódott. Ere Tisza István gróf, házelnök a rendelkezésére álló többséggel megszavaztatta a véderő-javaslatot — melynek életbelépése a fenyegető világháborús veszély miatt a nemzet létérdeke volt — és a zavargó ellenzéki képviselőket az időközben felállított parlamenti őrséggel kivezettette, majd a mentelmi bizottságon keresztül huzamosabb időre kizáratta.

A nagyobb zavargások kitörését ismét a Ház nyári szünete akadályozta meg. Ősszel azonban az ellenzék a parlamentben, a szociáldemokrata párt az utcákon nagy támadásra készülődött. A munkások között a következő felhívást terjesztették:⁶⁵ „Munkások! Elvtársak! Éljen a forradalom és készüljete nagy cselekedetekre. Ezzel adhatjuk csak tudotokra, hogy megnyílt a képviselőház, éljen a forradalom, csak ez lehet a nép válasza az erőszak és törvénytelenység tobzódására, melyet a láncairól elszabadult gazság és örültség a képviselőházban véghez vitt.” A hatóságok a felszított izgalmak lecsendesítésére a város veszélyeztetett pontjaira egy-egy század katonaságot rendeltek ki. A karhatalmi készség meg is akadályozta az összeütközéseket.⁶⁶

A kormány pedig — látva a feszült helyzetet, — a választójogi reform előkészítéséhez fogott. Tisza István gróf felhívására a Magyar Jogászegylet a politikusok és a szakértők bevonásával választójogi értekezletet tartott, melyen többek között Concha Győző, Kenedi Géza, Harrer Ferenc, Réz Mihály, Szende Pál is résztvettek. A résztvevők véleménye megoszlott, azonban a többség a demokratikus megoldás mellett volt. Egy konzervatív arisztokrata, báró Roszner Ervin a munkásság választójogi követeléseit a következő megfontolással tette magáévá: „A magyar gyáripari munkásosztályt nem szabad egy kalap alá venni a vidéki proletáriátussal, melytől intelligencia és erkölcsi színvonal egyaránt elválasztják. A munkásnak van műveltsége, van politikai öntudata és kirúzott programja. Ezek mennek a maguk útján és nem hajlanak meg a hatalom előtt. Ezt az önálló, céltudatos és független gyáripari munkásosztályt, mely az alkotmány sáncain kívül is, mint előretörő expanzív erő érvényesül, megilleti nemcsak a szavazati jog,

de megilleti méltán az is, hogy szavazataikkal az országházba küldhessék a maguk vezéreit. Ez egy jogos igény, melyet ki kell elégíteni, s mely talán még hasznára is fog válni parlamentünk munkaképességének. Midőn napirendre kerülnek a nagy szociális problémákat érintő viták, akkor a pártpolitikai tusakodások nem fognak oly döntő szerepet vinni, mint ezidőszerint. Illuziókba ne ringassuk magunkat, békét ne várjunk a szavazati jog kiterjesztésétől, mert a szocializmusnak életeleme a harc és a választójogi reform annak csak egy új alkotmányos medrét fogja megnyitni.⁶⁷

Tisza választójogi felfogását azonban sem a közhangulat, sem az értekezleten kialakult vélemény nem változtatta meg. Talán a nemzetiségek túlsúlyától félt, vagy éppen a munkászavargások tanulsága miatt nem akarta a tömegeket a politikai életbe bocsátani, mindenesetre ismét az általános, titkos választójog ellen döntött és az értelmi és megbízhatósági cenzus alapján, nyílt szavazással készült el az új választójogi javaslat. A szövegezést indiszkrécio folytán idő előtt megtudták a szociáldemokraták. A javaslat ellen ekkor kiadott röpirat címe: „Életre halálra“ híven jellemezte a szociáldemokrata párt hangulatát. A javaslat azonban nemsokára nyilvánosságra is került. Az év utolsó napján ugyanis a kormány a Ház elé terjesztette.

A szociáldemokrata párt az elfoglalandó álláspont ügyében január végére rendkívüli kongresszust hívott egybe. Az összeülő kongresszusnak a szabadszervezetek bizalmi férfiai az általános sztrájk kimondását javasolták és már a kongresszus előtt megkezdődött a sztrájk előkészítése. Sikere érdekében „A politikai tömegsztrájk“ s „Mi a politikai tömegsztrájk?“ című röpiratokat száz-
ezres példányszámokban terjesztették. Az összeülő kongresszuson megjelent Wandermissen Laurent, a belga szociáldemokrata párt kiküldöttje is. Belgiumban is hasonlóképpen tömegsztrájkra készültek, melyet a leggondosabban készítettek elő. Az előkészítés intézkedéseiről tájkoztatta a kongresszust a belga kiküldött. A kongresszus végül határozatilag kimondta az országos tömegsztrájkot, mégpedig arra a napra, midőn az országgyűlés megkezdje a választójogi javaslat tárgyalását. Belga mintára rögtön hozzáláttak az előkészítéséhez. Elsősorban a gyerekeket kívánták elhelyezni a sztrájk tartamára. A hatóságok is felkészültek azonban, a főkapitány a tömegsztrájk esetére hozott különleges intézkedéseit plakátokon

hozta nyilvánosságra és a fővárosi karhatalmat nagyszámú vidéki katonaság felszállításával erősítették meg.

A képviselőház 1913 március 4-én megkezdte a javaslat tárgyalását. Az ellenzék nevében Apponyi Albert gróf tiltakozott a kérdést meg nem oldó javaslat ellen.⁶⁸ Beszéde után az egész ellenzék kivonult az ülésteremből. Az ellenzék passzivitása folytán és a kivezényelt karhatalmi készség miatt a szociáldemokrata párt a tömegsztrájk elhalasztása mellett döntött. Ez a tömegsztrájkra izgatott munkásság között nagy csalódást keltett és a bal-siker miatt igen sokan a pártvezetőség ellen fordultak.

Közben a képviselőház március 8-án megszavazta az új választójogi törvényt, mely 1913:XIV. t.-c. címen került be a törvénytárba. Az új törvény értelmében a magasabb értelmiségűeknél 24, az alacsonyabbaknál a 30 év a választói korhatár. Emellett szükséges még egy évi illetőség is. Az alacsonyabb néprétegek választói jogát a következő intézkedések szabályozták: Aki hat elemít végzett, választójogot nyert vagy évi két korona egyenes állami adó, vagy önálló ipar, kereskedelem folytatása, vagy három évi, ugyanannál a munkaadónál való alkalmazás esetén. Írni olvasni tudók, iskolai végzettség hiányában 20 korona egyenes állami adó, vagy az utolsó 5 év tartama alatt három éven keresztül ugyanabban a szakmában való dolgozás esetén kaptak szavazó jogot. Aki írni és olvasni nem tudott, annak a szavazati jog eléréséhez legalább 40 korona egyenes állami adót kellett fizetni.

Az új választójogi törvény a szociáldemokrata párt másfél évtizeden keresztül, teljes erővel és minden eszközzel folytatott harcának az eredménytelenségét jelentette. A párt csalódottsága a titkos választójog egyedüli akadályozója, Tisza István gróf iránt érzett gyűlöletben oldódott fel. Ezentúl a mozgalmak már nem a véderőjavaslat ellen, vagy az általános választójog mellett folytak, hanem egyes-egyedül Tisza személye ellen.

Fokozottabb alkalom nyílt a támadásokra, midőn Lukács László lemondása folytán a király Tiszát bízta meg kormányalakítással. Az ellenzék, mint egy ember fogott össze Tisza ellen. Elsősorban a szétforgácsolódott függetlenségi párt mondta ki egyesülését. A választójogi szövetség pedig a szorosabb együttműködés érdekében választójogi blokká alakult át. A szociáldemokrata sajtó az új kormány ellen a legélesebb harcot jelentette be és forradalomra buzdította a munkásságot.⁶⁹

Az ellenzék első közös összefogása Tiszával szemben az aradi képviselőválasztáson történt fellépése alkalmával mutatkozott meg. A függetlenségi párt jelöltjét, Széchenyi Aladár grófot, az egyesült ellenzéken kívül a szociáldemokrata párt is támogatta, sőt kimondta, hogy a Tiszára szavazó munkásokkal tisztességes munkás nem dolgozik egy üzemben. Bár a választás napján Aradon általános sztrájk volt, elkeseredett küzdelem után Tisza győzött.

Tiszának és ellenzékének minden magasabb cél nélküli viszálykodása közepette haladt az ország 1914 nyara felé. A szociáldemokrata pártnak a háború előtti utolsó seregszemléjén, az 1913 októberében tartott pártgyűlésen megválasztott vezetősége: Bokányi Dezső, Böhm Vilmos, Buchinger Manó, Farkas István, Garbai Sándor, Klárik Ferenc, Kunfi Zsigmond, Riedl Gyula, Teszársz Károly és Weltner Jakab — viszi át a munkásságot a háborús időkbe. A magyar társadalom és a munkásság között pedig ott volt a nyílt seb, a választójog, vagyis a munkásosztály politikai jogainak megoldatlan kérdése, mely a nemzet etikai erőinek felbomlása-kor végzetesen elmérgeződött. Ezek az események azonban még kiesnek a történelem távlatából.

**„A munkásság a világháború előtti évek nagypolitikájában” című
fejezet jegyzetei:**

- ¹ A szereplő idézeteket Mérei Gyula: Magyar politikai pártprogramok. 1934. című munkájából vettem.
- ² Rendőrségi jelentés. 1899. 281.
- ³ Rendőrségi jelentés. 1899. 310.
- ⁴ Népszava. 1903 június 25.
- ⁵ Rendőrségi jelentés. 1903. 17.
- ⁶ Rendőrségi jelentés. 1904. 113.
- ⁷ Rendőrségi jelentés. 1903. 9.
- ⁸ Népszava. 1904 július 29.
- ⁹ Pártkongresszusi jegyzőkönyv. 1905.
- ¹⁰ Rendőrségi jelentés. 1904. 73.
- ¹¹ Kristóffy J.: Magyarország kálváriája. 1890—1926. 172.
- ¹² Rendőrségi jelentés. 1905. 35.
- ¹³ Kristóffy: i. m. 197.
- ¹⁴ Népszava. 1905 augusztus 1.
- ¹⁵ Rendőrségi jelentés. 1905. 55.
- ¹⁶ Népszava. 1905 szeptember 16.
- ¹⁷ Rendőrségi jelentés. 1905. 84.
- ¹⁸ Rendőrségi jelentés. 1905. 86.
- ¹⁹ Rendőrségi jelentés. 1905. 105.
- ²⁰ Rendőrségi jelentés. 1905. 137.
- ²¹ Rendőrségi jelentés. 1905. 540.
- ²² Rendőrségi jelentés. 1906. 27.
- ²³ Népszava. 1906 február 1.
- ²⁴ Rendőrségi jelentés. 1906. 6.
- ²⁵ Rendőrségi jelentés. 1906. 45.
- ²⁶ Független Magyarország. 1906 április 12.
- ²⁷ XIII. Leó pápa körlevele a munkáskérdésről. Ford.: Prohászka Ottokár. Szt. István-t. kiad. 1931.
- ²⁸ Lakatos G.: A keresztényszocializmus multja hazánkban.
- ²⁹ Mérei: i. m. 327.
- ³⁰ Lakatos: i. m.
- ³¹ Pártkongresszusi jegyzőkönyv. 1908.
- ³² Rendőrségi jelentés. 1907. 558.
- ³³ Rendőrségi jelentés. 1907. 479.
- ³⁴ Pártkongresszusi jegyzőkönyv. 1907.
- ³⁵ Rendőrségi jelentés. 1907. 749.
- ³⁶ Rendőrségi jelentés. 1907. 17.
- ³⁷ Pártkongresszusi jegyzőkönyv. 1907.
- ³⁸ Rendőrségi jelentés. 1907. 78.
- ³⁹ Rendőrségi jelentés. 1907. 157.
- ⁴⁰ Országgyűlési Napló. 1906—11. XVI. 436.
- ⁴¹ Rendőrségi jelentés. 1908. 19.
- ⁴² Rendőrségi jelentés. 1908. 20.

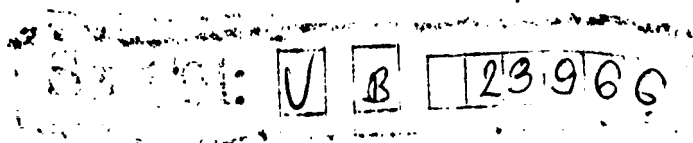
- ⁴³ Pártkongresszusi jegyzőkönyv. 1909.
- ⁴⁴ Rendőrségi jelentés. 1908. 30.
- ⁴⁵ 34.962/1908. B. M.
- ⁴⁶ Rendőrségi jelentés. 1908. 31.
- ⁴⁷ Pártkongresszusi jegyzőkönyv. 1909.
- ⁴⁸ Népszava. 1909 november 13.
- ⁴⁹ Népszava. 1909 december 29.
- ⁵⁰ Pesti Hírlap. 1910 január 25.
- ⁵¹ Rendőrségi jelentés. 1910. 20.
- ⁵² Országgyűlési Napló. 1910—15. I. 6.
- ⁵³ Népszava. 1911 április 25.
- ⁵⁴ Rendőrségi jelentés. 1911. 3.
- ⁵⁵ Rendőrségi jelentés. 1911. 22.
- ⁵⁶ Népszava. 1911 június 27.
- ⁵⁷ Magyarország. 1912 február 16.
- ⁵⁸ Népszava. 1912 február 22.
- ⁵⁹ Népszava. 1912. március 1.
- ⁶⁰ Rendőrségi jelentés. 1912. 16.
- ⁶¹ Rendőrségi jelentés. 1912. 23.
- ⁶² Pártkongresszusi jegyzőkönyv. 1912.
- ⁶³ A budapesti napilapok 1912 május 24-iki számai.
- ⁶⁴ A budapesti napilapok 1912 május 25-iki számai.
- ⁶⁵ Népszava. 1912 szeptember 18.
- ⁶⁶ Rendőrségi jelentés. 1912. 74.
- ⁶⁷ Magyar Jogászegyleti Értekezések. XXXI. füzet. 1912. 108.
- ⁶⁸ Országgyűlési Napló. 1910—15. XVIII. 126.
- ⁶⁹ Népszava. 1913 június 7—13. számai.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Bevezetés	7
I. A kialakuló munkásosztály	23
II. A magyar munkásságra ható külföldi mozgalmak	46
III. A munkásság szervezkedése az 1873. évi gazdasági válságig ..	57
IV. A munkásosztály és a magyar társadalom	76
V. A munkásság szervezkedése a szociáldemokrata párt meg- alakulásáig	97
VI. A kialakuló munkásság szociális helyzetképe	130
VII. A pártszervezet kiépülése	145
VIII. A szakszervezkedés kiépülése és eredményei	163
IX. A munkásság a világháború előtti évek nagypolitikájában ..	182

XB 142122

A munkásságra vonatkozó törvények és rendeletek alapján az író kifejti a munkásoknak jogait és kötelelességeit. A szociális helyzetkép után a szakszervezkedés megindulását és kifejlését kísérhetjük figyelemmel. A szociáldemokrata párt és a szakszervezetek kiépülésével a munkásság nagy erővel lép fel a politikai életben, jogai kiterjesztése érdekében. Egészen a világháborúig elkeseredett, szószeros értelemben véres harcok folynak a titkos választójogért. A napjainkban már ismeretlen tömegsztrájkok és utcai felvonulások izgalomban tartják az egész magyar közvéleményt. Nemcsak a munkásság, hanem a háború előtti politikai élet sok, eddig rejtett és megmagyarázhatatlan eseménye válik ismertté és érthetővé a forrásul felhasznált rendőrségi jelentések és politikai akták alapján.

Bá a háború kitörésével befejeződik a már kialakult munkásság sorsának tárgyalása, hiszen az események közelsége még a jószándékúakat is meggátolná a teljesen elfogulatlan történeti kritika kifejlésében, azért mégse veszti el aktualitását a könyv. Mert a műből, ahogy azt Németh Imre az előszavában megjegyzi, kibontakozik az útmutatás is.

